

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ»

***ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΗ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ
Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΣΕ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ***

ΓΑΡΥΦΑΛΙΑ ΒΙΔΑΚΗ

Α.Μ.: 152

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Κ. Α. ΛΑΒΔΑΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ, 2011

Ευχαριστώ,

τον επιβλέποντα της εργασίας μου, καθηγητή Κ. Α. Λάβδα. Τον ευχαριστώ που με επέλεξε για να ασχοληθώ με ένα τόσο ενδιαφέρον θέμα, καθώς και για την ευκαιρία που μου έδωσε να αναπτύξω και να επιδείξω τις ικανότητές μου. Τον ευχαριστώ, τέλος, για τον ενθουσιασμό τον οποίο μου εμφύσησε και ο οποίος με ώθησε να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο αντικείμενο καθώς και για το πολύτιμο ανέκδοτο υλικό που έθεσε στη διάθεσή μου

την οικογένειά και το φιλικό περιβάλλον μου για τη συμπαράστασή και για τις ατελείωτες ώρες που με άκουγαν στωικά να μονολογώ για το θέμα της εργασίας μου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο ρεπουμπλικανισμός είναι εκείνη η παράδοση σκέψης που ξεκινάει από τον Αριστοτέλη και τους Λατίνους Κικέρωνα, Λίβιο και Πολύβιο και φτάνει μέχρι τον Μακιαβέλι για να προεκταθεί, στη συνέχεια, ως την ιδεολογία που συνόδευσε τις μεγάλες επαναστάσεις του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα στη Βρετανία, στις Ηνωμένες Πολιτείες και στη Γαλλία. Η ρεπουμπλικανική παράδοση υπήρξε μία από τις πιο σημαντικές πηγές του Διαφωτισμού.

Ο ρεπουμπλικανισμός, οι ιστορικές καταβολές του, η σύγχρονη μορφή του αλλά και η δυνατότητα αξιοποίησης του σε ένα σύγχρονο περιβάλλον, στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είναι μερικά από τα θέματα τα οποία εξετάζει η παρούσα εργασία η οποία διαρθρώνεται σε τρεις μεγάλες θεματικές ενότητες. Στην πρώτη ενότητα παρατίθεται η ιστορική εξέλιξη της ρεπουμπλικανικής σκέψης. Η δεύτερη ενότητα αναφέρεται στη σύγχρονη εκδοχή της ρεπουμπλικανικής σκέψης κινούμενη γύρω από τον άξονα της θεωρία του Pettit για την ελευθερία ως μη-κυριαρχία. Η τελευταία ενότητα έρχεται να συνδυάσει τη σύγχρονη ρεπουμπλικανική σκέψη με τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης και πως η πρώτη μπορεί να αποτελέσει την απάντηση στα ζητήματα νομιμοποίησης που αντιμετωπίζει η δεύτερη. Είναι δυνατός ένας ποιοτικός μετασχηματισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε μια διεθνή *res publica*, δηλαδή σε μια πολιτική κοινότητα η οποία να αποτελείται από ίσους και κυρίαρχους πολίτες που να μοιράζονται μεταξύ τους ένα σύνολο κοινών δημοκρατικών αξιών σε μια εκτεταμένη δημόσια σφαίρα; Στην ενότητα αυτή αποδεικνύεται ότι ο νέο-ρεπουμπλικανισμός συνιστά την πιο προσήκουσα και πρόσφορη προσέγγιση για τη σύγχρονη ευρωπαϊκή πολιτική.

Η παρούσα εργασία βασίζεται στο έργο διαφόρων πολιτικών επιστημόνων και φιλοσόφων. Κεντρικό ρόλο καταλαμβάνει στη διάρθρωση της συλλογιστικής μου σκέψης η θεωρία του Philip Pettit για την ελευθερία ως μη-κυριαρχία καθώς, επίσης, και τα έργα άλλων διακεκριμένων συγγραφέων όπως των Q. Skinner, M. Viroli, A. Renault, K. A. Λάβδα και Δ.Ν. Χρυσοχόου.

Λέξεις κλειδιά: ρεπουμπλικανισμός, ελευθερία ως μη-κυριαρχία, διαδικασία ευρωπαϊκής ενοποίησης, διεθνή *res publica*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
1. Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ.....	10
1.1 Η αξία της ιστορικής θεωρίας.....	10
1.2 Η αρχαία Αθήνα και η επινόηση της ρεπουμπλικανικής θεωρίας.....	11
1.3 Η Ρώμη και η πολιτεία του Κικέρωνα.....	16
1.4 Ο κλασικός ρεπουμπλικανισμός: από την αρχαία Ρώμη στην αναγεννησιακή Φλωρεντία.....	21
1.5 Η Μακιαβελική διασάφηση.....	24
1.6 Η νεώτερη ρεπουμπλικανική θεωρία.....	28
1.7 Ο αμερικανικός ρεπουμπλικανισμός.....	30
2. Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ.....	33
2.1 Αρνητική ελευθερία ή θετική ελευθερία.....	35
2.2 Η ελευθερία ως μη-κυριαρχία.....	37
2.3 Ρεπουμπλικανική διακυβέρνηση.....	39
2.4 Η θέση των γυναικών στη res publica.....	49
3. ΜΙΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ RES PUBLICA;.....	59
3.1 Ένα ομοσπονδιακό κράτος ή μια Ευρώπη των Πατρίδων.....	61
3.2 Ο τρίτος δρόμος – η πρόκληση του ρεπουμπλικανισμού.....	68
3.3 Primum inter pares.....	71
3.4 Ένας πολύ-επίπεδος συνταγματισμός.....	77
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	81
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	84

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ένα από τα προβλήματα της δημοκρατίας σήμερα είναι η ανεπαρκής θεωρητική και κατ' επέκταση θεσμική της θωράκιση. Πολλοί πιστεύουν ότι αρκεί να έχουμε Σύνταγμα και νόμους, ατομικά δικαιώματα και δικαστήρια, ελευθερία του λόγου και ΜΜΕ, κόμματα και εκλογές, για να έχουμε και δημοκρατία. Θα μπορούσαμε, να πούμε ότι πολλά και γνωστά προβλήματα της δημοκρατίας μας έχουν λιγότερο να κάνουν με την κακή πίστη των συντελεστών της και περισσότερο με ένα έλλειμμα θεωρίας, την ανεπάρκειά μας στη σύλληψη των αξιακών και θεωρητικών της θεμελίων. Όλοι μιλούν σήμερα για την ελευθερία, τη δημοκρατία, τη δικαιοσύνη και την ισότητα, αλλά τι σημαίνουν ακριβώς αυτές οι έννοιες; Η συνεισφορά της θεωρητικής συζήτησης πάνω στα ζητήματα αυτά δεν είναι ότι οδηγούν αυτομάτως σε μαγικές λύσεις αλλά ότι προετοιμάζουν το έδαφος, θέτουν κυριολεκτικά τα θεμέλια για μια πιο νηφάλια συζήτηση και ασφαλέστερα συμπεράσματα για τους σκοπούς, το περιεχόμενο και τις διαδικασίες της δημοκρατίας. Όπως αναφέρει και ο Stephen Van Evera (2000: 41) «μια καλή θεωρία ερμηνεύει σημαντικά φαινόμενα: απαντά σε ερωτήματα που απασχολούν το ευρύτερο κοινό ή βοηθά άλλους να απαντήσουν σε παρόμοια ερωτήματα».

Αυτήν τη θεωρητική και πρακτική ανάγκη έρχεται να ικανοποιήσει ένα ιδιαίτερα σημαντικό ρεύμα πολιτικής φιλοσοφίας με κλασικές καταβολές, που στηρίζεται όμως και σε μια ιδιαίτερα πρωτοποριακή ιστορική αλλά και φιλοσοφική έρευνα. Ο ρεπουμπλικανισμός, οι ιστορικές καταβολές του, οι σύγχρονη μορφή του αλλά και η δυνατότητα αξιοποίησης του σε ένα σύγχρονο περιβάλλον, στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είναι μερικά από τα θέματα τα οποία εξετάζει η παρούσα εργασία. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, επέλεξα να ασχοληθώ με τα στοιχεία αποκλεισμού που θεωρείται ότι εμπεριέχει η ρεπουμπλικανική παράδοση, όπως σχετικά με τις προϋποθέσεις πρόσβασης στο status του πολίτη και τον αποκλεισμό των γυναικών και ακόμη με την ιδέα του κοινού αγαθού και την πιθανότητα καταπίεσης μιας μειονότητας.

Ο ρεπουμπλικανισμός, ακριβώς επειδή αναπτύχθηκε σε ένα χρονικό τόξο μερικών αιώνων και σε πολύ διαφορετικά πνευματικά και πολιτικά περιβάλλοντα δεν έχει έναν και μοναδικό εκφραστή ή ερμηνευτή. Στην προσπάθεια μου σκιαγράφησης των θεμελιωδών στοιχείων της ρεπουμπλικανικής θεωρίας αλλά και στήριξης της θέσης ότι τα ρεπουμπλικανικά ιδεώδη της ελευθερίας και της πολιτικής αρετής μπορεί να είναι ιδιαίτερα χρήσιμα για την αντιμετώπιση του δημοκρατικού ελλείμματος που βρίσκεται στην καρδιά της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ενοποίησης βασίστηκα στο έργο διαφόρων πολιτικών επιστημόνων και φιλοσόφων. Κεντρικό ρόλο στη διάρθρωση της συλλογιστικής μου σκέψης καταλαμβάνει η θεωρία του Philip Pettit για την ελευθερία ως μη-κυριαρχία καθώς, επίσης, και τα έργα άλλων

διακεκριμένων συγγραφέων όπως των Q. Skinner, M. Viroli, A. Renault, K. A. Λάβδα και Δ.Ν. Χρυσόχου. Για τη συγγραφή της συγκεκριμένης εργασίας ιδιαίτερα χρήσιμος οδηγός αποδείχτηκε το βιβλίο του Stephen Van Evera.

Η εργασία αυτή διαρθρώνεται σε τρεις μεγάλες θεματικές ενότητες. Στην πρώτη ενότητα παρατίθεται η ιστορική εξέλιξη της ρεπουμπλικανικής σκέψης. Στο πρώτο αυτό τμήμα επιχειρώ να αποδώσω μια ιστορική επισκόπηση των σημαντικότερων φάσεων εξέλιξης της ρεπουμπλικανική σκέψης. Υποστηρίζω ότι ο ρεπουμπλικανισμός είναι εκείνη η παράδοση σκέψης που ξεκινάει από τον Αριστοτέλη και τους Λατίνους Κικέρωνα, Λίβιο και Πολύβιο και φτάνει μέχρι τον Μακιαβέλι για να προεκταθεί, στην συνέχεια, ως την ιδεολογία που συνόδευσε τις μεγάλες επαναστάσεις του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα στη Βρετανία, στις Ηνωμένες Πολιτείες και στη Γαλλία. Η ρεπουμπλικανική παράδοση υπήρξε μία από τις πιο σημαντικές πηγές του Διαφωτισμού. Στη μακράιωνη ιστορία του ο ρεπουμπλικανισμός διακρίνεται από άλλες παραδόσεις πολιτικής σκέψης, όχι μόνο για την αφοσίωση του στα ιδεώδη της δημοκρατίας και της ελευθερίας αλλά και για τη σταθερή υποστήριξη της ιδέας ότι και η δημοκρατία και η ελευθερία, για να επιβιώσουν, χρειάζονται την πολιτική αρετή των πολιτών. Για να προστατεύσει την ελευθερία και να υπηρετεί τη δικαιοσύνη, η πολιτεία πρέπει να μπορεί να στηρίζεται στην πολιτική αρετή των πολιτών, δηλαδή στη διαθεσιμότητα και την ικανότητα τους να υπηρετούν το κοινό καλό.

Για τον ρεπουμπλικανισμό, ένας πολίτης μπορεί να είναι ελεύθερος μόνο αν ζει σε μια ελεύθερη πολιτεία. Η πολιτική συμμετοχή αποτελεί αναγκαίο όρο διατήρησης της ατομικής ελευθερίας. Ελεύθερος πολίτης είναι, επομένως, ο ενεργός πολίτης ο οποίος ζει σε μια πολιτεία που είναι ικανή για αυτοκυβέρνηση. Η ανελευθερία δεν παράγεται μόνο από τη βία και τον καταναγκασμό αλλά και από άλλες καταστάσεις εξάρτησης και υποτέλειας. Καθήκον της πολιτικής είναι η εξάλειψη των αδικιών και των ανισοτήτων τις οποίες διαιωνίζουν συστήματα κυριαρχίας ή σχέσεις εξάρτησης και υποτέλειας.

Όμως, ακόμα και η καλύτερη νομοθεσία δεν επαρκεί για να προστατέψει τη δημοκρατία αν δεν υποστηρίζεται από εκείνη τη μορφή σοφίας που βοηθάει τους πολίτες να συμμετέχουν στη δημόσια ζωή, εκείνη την εσωτερική ηθική δύναμη που τους δίνει τη θέληση και την αποφασιστικότητα να αντιστέκονται σε κάθε μορφή αυθαίρετης εξουσίας. Αλλά αυτή η σοφία, αυτή η ανιδιοτέλεια, αυτή η ψυχική γενναιοδωρία δεν είναι παρά οι διάφορες όψεις εκείνης της αρετής που οι ρεπουμπλικάνοι συγγραφείς αποκαλούσαν πολιτική αρετή επειδή είναι η αρετή που προσιδιάζει σε όσους θέλουν και γνωρίζουν να ζουν ως πολίτες.

Στην δεύτερη ενότητα αναπτύσσω την σύγχρονη εκδοχή της ρεπουμπλικανικής σκέψης στηριζόμενη κυρίως στη θεωρία του Pettit για την ελευθερία ως μη-κυριαρχία. Ο νέο-ρεπουμπλικανισμός θέτει ως βάση του επιχειρηματός του μια διαφορετική –τουλάχιστον ως προς τις προθέσεις του– αντίληψη της ελευθερίας: την ελευθερία ως μη κυριαρχία. Για τον Pettit αλλά και

τους άλλους σύγχρονους ρεπουμπλικάνους το νόημα της ελευθερίας δε μπορεί να συνίσταται στην αποφυγή κάθε παρέμβασης στη ζωή μας, αλλά στην αποφυγή περιστάσεων που καθιστούν κάποιον άλλο κυρίαρχο πάνω της. Αυτός ο βασικός προσανατολισμός έλκει την καταγωγή του από την ιδέα του κυρίου (dominus) στο ρωμαϊκό δίκαιο σε αντιδιαστολή με το status του δούλου. Ο τελευταίος δεν κυριαρχεί ο ίδιος πάνω στη ζωή του, κυρίαρχος είναι ο κύριός του. Όσο καλοπροαίρετος και αν είναι ο αφέντης, όσο επιδέξιος και αν είναι ο δούλος (στο να πηγαίνει με τα νερά του αφέντη του), τίποτε δεν αλλάζει στη σχέση κυριαρχίας.

Η βασική ιδέα του νέο-ρεπουμπλικανισμού είναι ότι η συγκρότηση της πολιτικής ελευθερίας πρέπει να συλληφθεί με έναν τρόπο που θα χειραφετεί πραγματικά τον πολίτη από κάθε είδους εξουσία. Σε αντίθεση με μια τουλάχιστον αντίληψη φιλελεύθερης ελευθερίας, οι νέο-ρεπουμπλικάνοι δεν αποβλέπουν στην περιχαράκωση του ατόμου από οποιαδήποτε ανάμειξη του κράτους, δεν θεωρούν με άλλα λόγια ότι οποιαδήποτε ανάμειξη ή παρεμβολή πλήττει την ελευθερία. Ο περιορισμός που προκύπτει από την εξαναγκαστική παρέμβαση των νόμων για την προστασία ατομικών ή κοινωνικών αγαθών δεν πλήττει ούτε αίρει την ελευθερία. Η ουσιαστική άρση της ρεπουμπλικανικής ελευθερίας επέρχεται με την υπονόμευση της κυριαρχίας στη ζωή μας, την ατομική και την πολιτική. Αυτό συμβαίνει όταν πραγματικές ή θεσμικές περιστάσεις μάς εμποδίζουν να ορίσουμε αυτόνομα τα του βίου μας, ασκώντας έναν αθέμιτο έλεγχο στη βούληση και στις πράξεις μας.

Ένα πρόβλημα της σύγχρονης δημοκρατίας για τον Pettit έγκειται στην απροσδιοριστία των αποφάσεων των οργάνων της και στον κίνδυνο της αυθαιρεσίας που αυτή εγκυμονεί. Όσο καλά και αν σχεδιαστεί ο τρόπος λήψης των αποφάσεων από τον νομοθέτη, τα δικαστήρια, τη διοίκηση, πάντα θα υπάρχει διακριτική ευχέρεια και άρα ένα ενδεχόμενο αυθαιρεσίας. Για τους νέο-ρεπουμπλικάνους, ο κίνδυνος αυτός δε μπορεί να αντιμετωπιστεί παρά με μια βελτιωμένη αντίληψη της δημοκρατίας ως δημοκρατίας της αμφισβήτησης όπου οι θεσμοί θα δίνουν στους πολίτες τη δυνατότητα να ελέγχουν τις αποφάσεις των αντιπροσώπων τους, εξαναγκάζοντάς τους να δίνουν λόγο για τους σκοπούς που υιοθετούν και τα μέσα που μετέρχονται.

Στο σύγχρονο ρεπουμπλικανισμό επιζητεί υπό προϋποθέσεις και μια διάσταση κλασικής πολιτικής αρετής. Οι πολίτες θα πρέπει να φροντίζουν για το κοινό καλό και να αντιλαμβάνονται τη σημασία του για την ατομική και συλλογική ζωή. Για τον σκοπό αυτό, είναι απαραίτητο οι πολιτικοί θεσμοί να καλλιεργούν και να ανταμείβουν την αφοσίωση των πολιτών στα ιδεώδη της πολιτείας και στο νόμο και να αποθαρρύνουν τα φαινόμενα διαφθοράς. Σε αντίθεση όμως με τον πολιτικό ουμανισμό, οι ρεπουμπλικάνοι δεν εννοούν την πολιτική αρετή ως αυτοσκοπό, αλλά ως ένα εργαλειακό αγαθό που προάγει τη ρεπουμπλικανική αντίληψη της ελευθερίας.

Τέλος, υποστηρίζω ότι ο νέο-ρεπουμπλικανισμός επιχειρεί να ενσωματώσει το κεκτημένο και το απόθεμα της σύγχρονης φιλελεύθερης δημοκρατικής παράδοσης και, συνεπώς, να αποβάλλει τα στοιχεία εκείνα της ρεπουμπλικανικής παράδοσης που

αντίκεινται σε αυτήν και έχουν να κάνουν με τον αποκλεισμό των γυναικών από τη δημόσια σφαίρα και τον περιορισμό τους σε μια «οικιακή» ιδιωτική σφαίρα. Στη συνέχεια, επιχειρώ να καταδείξω πως, παρότι η ρεπουμπλικανική θεωρία και ο φεμινισμός θεωρούνται, από πολλούς, δύο ασυμβίβαστες θεωρίες, στην πραγματικότητα, η μία μπορεί να τροφοδοτήσει την άλλη φτάνοντας σε μία γόνιμη σύμπλευση η οποία θα ωφελήσει την κοινωνία ως σύνολο.

Η τρίτη και τελευταία ενότητα έρχεται να συνδυάσει τη σύγχρονη ρεπουμπλικανική σκέψη με τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης και πως η πρώτη μπορεί να αποτελέσει την απάντηση στα ζητήματα νομιμοποίησης που αντιμετωπίζει η δεύτερη. Στην ενότητα αυτή θα υποστηρίξω ότι ο νέο-ρεπουμπλικανισμός συνιστά την πιο προσηκουσα και πρόσφορη προσέγγιση για τη σύγχρονη ευρωπαϊκή πολιτική. Η ρεπουμπλικανική θεωρία προσεγγίζει τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης υποστηρίζοντας ότι προκειμένου η Ευρωπαϊκή Ένωση να ενσαρκώνει το ιδανικό της δημοκρατίας, απαιτούνται, από τη μία πλευρά, συνταγματικά εχέγγυα, και από την άλλη πλευρά, η ανάδυση μιας κοινής πολιτικότητας μέσα από τις παραδόσεις των συστατικών μερών. Επομένως, αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «πρόκληση του ρεπουμπλικανισμού» (Λάβδας & Χρυσόχου 2004: 20) στην Ευρώπη είναι η επιδίωξη ποιοτικού μετασχηματισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε μια διεθνική *res publica*, δηλαδή σε μια πολιτική (*civic*) κοινότητα η οποία να αποτελείται από ίσους και κυρίαρχους πολίτες που να μοιράζονται μεταξύ τους ένα σύνολο κοινών δημοκρατικών αξιών σε μια εκτεταμένη δημόσια σφαίρα. Είναι βιώσιμη μια τέτοια υπόθεση εργασίας; Ποιες είναι οι αναγκαίες αλλαγές που πρέπει να συντελεστούν προκειμένου να φτάσουμε στο ζητούμενο, τη δημιουργία μιας *res publica composita*; Αυτά είναι μερικά από τα ερωτήματα τα οποία επιχειρώ να αναδείξω αλλά και στα οποία αποπειρώμαι να δώσω απάντηση.

«Όπως υπάρχει ένας βαθμός φαυλότητας στο ανθρώπινο γένος που απαιτεί κάποια ειδική μεταχείριση και δυσπιστία, έτσι υπάρχουν και κάποια άλλα χαρακτηριστικά στην ανθρώπινη φύση που δικαιολογούν έναν ορισμένο βαθμό σεβασμού και εμπιστοσύνης. Η δημοκρατία προϋποθέτει την ύπαρξη αυτών των ιδιοτήτων σε μεγαλύτερο βαθμό από οποιαδήποτε άλλη μορφή διακυβέρνησης»

James Madison

«Οι θεσμοί της συνταγματικής ελευθερίας έχουν τόση αξία όση ένας λαός τους αποδίδει»

Jurgen Habermas

«Από τον καιρό των αρχαίων Ελλήνων η ιδιότητα του πολίτη συνεπαγόταν πολύ περισσότερα από το να σε απομυζά η Εφορία και να ρίχνεις μια ψήφο. Σήμαινε να είσαι μέλος μιας κοινότητας. Ποτέ δεν επρόκειτο απλά για δικαιώματα – επρόκειτο εξίσου και για υποχρεώσεις»

Amitai Etzioni

1. Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

1.1 Η αξία της ιστορικής θεωρίας

Σε μια εργασία που άπτεται θεμάτων πολιτικής θεωρίας σχεδόν πάντα ανακύπτει το ακόλουθο δίλημμα: θα πρέπει πρωταρχικά να αναζητήσουμε και να παρακολουθήσουμε την ιστορική παράδοση της υπό εξέταση πολιτικής θεωρίας και γενικότερα του θέματος με το οποίο ασχολούμαστε ή απλώς να ασχοληθούμε απευθείας με τα σύγχρονα φιλοσοφικά θέματα και ρεύματα; Με άλλα λόγια, σε μια εργασία τέτοιου είδους, κρίνεται σκόπιμο να παρατεθεί πρωτίστως η ιστορική εξέλιξη μιας πολιτικής θεωρίας, όπως αυτή που εξετάζεται στην παρούσα εργασία, ή αντίθετα το θέμα της εργασίας να εστιάσει πρωταρχικά και απευθείας στις σύγχρονες μορφές της πολιτικής θεωρίας και στις πολυποίκιλες αποχρώσεις τους; Στην προκειμένη περίπτωση η επιλογή να ακολουθήσω την οδό της ιστορικής εξέλιξης της ρεπουμπλικανικής θεωρίας προκειμένου να φτάσω στην σύγχρονη ρεπουμπλικανική σκέψη και στις προκλήσεις που καλείται να απαντήσει η εν λόγω θεωρία υπαγορεύθηκε από διάφορους, μείζονος σημασίας λόγους.

Καταρχήν, κοινή παραδοχή αποτελεί το γεγονός ότι προκειμένου να γίνει μια θεωρία κατανοητή, είναι απαραίτητο πρωτίστως να γίνει κατανοητό το ερώτημα στο οποίο διατείνεται ότι αποτελεί την απάντηση (Honohan, 2002: 2). Ενώ το γενικό πλαίσιο μπορεί να αλλάζει από εποχή σε εποχή υπάρχουν θέματα τα οποία παραμένουν τα ίδια ακριβώς επειδή έχουν να κάνουν με την φύση της ελευθερίας, το σκοπό της διακυβέρνησης, ή τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των πολιτών – θέματα δηλαδή που έχουν απασχολήσει το ανθρώπινο γένος από την στιγμή που άρχισε να συμβιώνει ειρηνικά σε οργανωμένες κοινότητες και τα οποία συνεχίζουν ακόμα και σήμερα να το απασχολούν. Η ρεπουμπλικανική θεωρία άπτεται αυτών ακριβώς των θεμάτων. Εύλογα, λοιπόν, θεώρησα ότι ο καλύτερος τρόπος να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε μια πολιτική θεωρία είναι η αναζήτηση του πλαισίου μέσα στο οποίο γεννήθηκε, των λόγων για τους οποίους αυτή δημιουργήθηκε και των σκοπών που τότε κλήθηκε να εκπληρώσει.

Από τον Αριστοτέλη, τον Πολύβιο και τον Κικέρωνα μέχρι τον Machiavelli και τον Guicciardini και από τον Harrington και τον Paine μέχρι τον Pettit και τον Skinner η πολιτική θεωρία του ρεπουμπλικανισμού άφησε τα χνάρια της στο πέρασμα των αιώνων και επηρέασε την πολιτική σκέψη και την εξέλιξη των πολιτειακά οργανωμένων ανθρώπινων κοινωνιών. Τα κεφάλαια που ακολουθούν

αναφέρονται σε αυτήν, ακριβώς, την εξέλιξη της συγκεκριμένης πολιτικής θεωρίας όπως συντελέστηκε μέσα από την φιλοσοφική σκέψη μερικών από τους πλέον γνωστούς πολιτικούς στοχαστές.

1.2 Η αρχαία Αθήνα και η επινοήση της ρεπουμπλικανικής θεωρίας

«Το γενικό συμφέρον μπαίνει πριν από το ατομικό

Οι φιλόσοφοι πιστεύουν ότι ο κόσμος κυβερνάται από τη βούληση των θεών. Νομίζουν ότι αυτός είναι κάτι σαν πόλη και πολιτεία κοινή για τους ανθρώπους και τους θεούς και ότι ο καθένας μας ξεχωριστά αποτελεί μέρος αυτού του κόσμου. Αυτό συνεπάγεται την υποχρέωσή μας από τη φύση να βάζουμε το γενικό καλό πάνω από το ατομικό. Γιατί, όπως οι νόμοι βάζουν τη γενική ευημερία πάνω από την ατομική, έτσι ο σωστός και σοφός άνδρας που υπακούει στους νόμους φροντίζει περισσότερο για την ευημερία όλων παρά για την ευημερία ενός οποιουδήποτε ατόμου ή τη δική του. Και δεν πρέπει να επικρίνεται περισσότερο ο προδότης της πατρίδας παρά ο προδότης του κοινού συμφέροντος ή όποιος λιποτακτεί από τη γενική ευημερία για χάρη της ατομικής του ωφέλειας και ευημερίας. Έτσι συμβαίνει να είναι αξιέπαινος όποιος πέφτει για την πατρίδα, γιατί είναι σωστό να μας είναι πιο αγαπητή η πατρίδα παρά εμείς οι ίδιοι (ο ίδιος μας ο εαυτός)».

Ο ρεπουμπλικανισμός, ο οποίος αποτελεί μία από τις παλαιότερες πολιτικές θεωρίες, ταυτίστηκε στο παρελθόν με το δημοκρατικό πολίτευμα και έπαιξε για αρκετούς αιώνες το ρόλο της επίσημης ιδεολογίας των δημοκρατικών. Σχετικά νωρίς, όμως, αυτονομήθηκε για να εκφράσει μια συγκεκριμένη πολιτική ιδεολογία (και αργότερα και θεωρία) για την οργάνωση της δημοκρατικής πολιτείας (Χατζής, 2000: 81). Επινοητής του «ρεπουμπλικανικού αιτήματος» υπήρξε ο Αριστοτέλης, παρόλο που δεν ήταν σε θέση να γνωρίζει κάτι τέτοιο όταν έγραφε τα Πολιτικά. Πριν προχωρήσω, όμως, στην ανίχνευση των ρεπουμπλικανικών στοιχείων στο έργο αυτό του Αριστοτέλη έκρινα ως χρήσιμο να αναφερθώ εν συντομία στη δομή της κοινωνίας της κλασικής Αθήνας και στη μορφή του πολιτεύματος που επικρατούσε.

Η Αθηναϊκή Δημοκρατία ως πολιτικό σύστημα χαρακτηριζόταν από την άμεση εξουσία των πολιτών στη Συνέλευση (Εκκλησία του Δήμου) και στα Δικαστήρια. Η πολιτική και ο πολιτικός βίος κατείχαν προνομιακή θέση σε σχέση με την ιδιωτική και προσωπική ζωή των πολιτών. Οι πολίτες θεωρούνταν ίσοι, υπό την έννοια ότι μπορούσαν να διεκδικήσουν το δικαίωμα του ελεύθερου λόγου στην

ιδιωτική τους ζωή (παρρησία), αλλά και να απολαμβάνουν στην Εκκλησία του Δήμου καθεστώς ισότητας στο δημόσιο λόγο (ισηγορία) χωρίς να παίζει ρόλο η αριστοκρατική καταγωγή ή ο πλούτος του καθενός. Στην Εκκλησία του Δήμου οι αποφάσεις που αφορούσαν μείζονος σημασίας ζητήματα του δήμου λαμβάνονταν δημοσίως δια απλής πλειοψηφίας, συνήθως με την ανάταση χειρών, αφού είχε προηγηθεί ανοιχτός διάλογος μεταξύ των πολιτών που επιθυμούσαν να παρέμβουν (Coleman, 2004: 79). Ένα μεγάλο ποσοστό των Αθηναίων πολιτών είχε άμεση εμπειρία στην άσκηση εξουσίας καθώς η συμπλήρωση των θέσεων στα διάφορα αξιώματα της Αθηναϊκής Δημοκρατίας γινόταν κατόπιν κλήρωσης. Η εναλλαγή στα αξιώματα και η περιορισμένη θητεία ενθάρρυναν τη συμμετοχή μεγάλου αριθμού πολιτών στις πολιτικές και δικαστικές διαδικασίες, ενώ η δια κλήρου ανάδειξη των πολιτών στα περισσότερα αξιώματα είχε ως σκοπό να περιορίσει το ενδεχόμενο της ανάδειξης ενός ισχυρού ατόμου ή φατρίας. Κάθε πολίτης πριν από την ανάληψη των καθηκόντων του στο εκάστοτε αξίωμα όφειλε να υποβληθεί σε μια δοκιμασία ενώπιον του δικαστηρίου. Σκοπός αυτής της προκαταρκτικής εξέτασης ήταν να αποδείξει την καταγωγή του ως πολίτης, τη συμμετοχή του στο Δήμο, το κατά πόσο φρόντιζε τους γονείς του, πλήρωνε τους φόρους του, είχε πάρει μέρος σε στρατιωτικές εκστρατείες και εκπλήρωνε τις θρησκευτικές του υποχρεώσεις (Coleman, 2004: 81).

Όμως, στην κοινωνία της κλασικής Αθήνας υπήρχαν διακρίσεις με βάση τόσο το φύλο όσο και την κοινωνική θέση, η οποία καθορίζονταν από τη διαφορά ανάμεσα στους ελεύθερους πολίτες και τους δούλους. Πολιτικά δικαιώματα είχαν μόνο οι άντρες άνω των δεκαοκτώ ετών με την προϋπόθεση να έχουν γεννηθεί ελεύθεροι, δηλαδή να έχουν γεννηθεί από γονείς που έχουν και οι ίδιοι την ιδιότητα του πολίτη ασχέτως του πλούτου ή της κοινωνικής τους τάξης. Επομένως, όπως είναι άλλωστε γνωστό, η ιδιότητα του πολίτη απέκλειε εξ ορισμού όλες τις γυναίκες οι οποίες ήταν επιφορτισμένες με τη διαχείριση του οίκου. Επιπλέον, η ιδιότητα του πολίτη απέκλειε και άλλες ομάδες ανθρώπων στην αρχαία Αθήνα: τους δούλους και τους μέτοικους. Οι μέτοικοι περιλάμβαναν τους μη Αθηναίους Έλληνες και τους υπόλοιπους ελεύθερους ξένους. Αυτοί όφειλαν κατά τον νόμο να έχουν κάποιο πολίτη ως επίτροπο ή πάτρωνα (προστάτη), να πληρώνουν φόρους και να υπηρετούν στρατιωτική θητεία (Coleman, 2004: 80). Η Αθήνα μπορούσε να απονείμει την ιδιότητα του πολίτη σε αυτήν την κατηγορία ανθρώπων ως ένδειξη εύνοιας, όμως οι ίδιοι δεν είχαν κανένα δικαίωμα να διεκδικήσουν πολιτικά δικαιώματα με μόνη την επίκληση της ιδιότητας του κατοίκου της πόλης.

Στα Πολιτικά, ο Αριστοτέλης θέτει ως σκοπό, αναλύοντας διάφορους τύπους υπαρκτών πολιτευμάτων, να αναδείξει τα κυριότερα χαρακτηριστικά του «άριστου πολιτεύματος». Ο Αριστοτέλης διευκρινίζει ότι η πολιτική κοινότητα, η πόλις, έχει ως σκοπό να επιτρέψει στα μέλη της όχι απλώς να ζήσουν αλλά να επιτύχουν το «ευ ζην» ή το «ζην ευδαιμόνως και καλώς». Για τον Αριστοτέλη, η πόλις είναι μια τέλεια μορφή κοινωνικής συνύπαρξης, που υπάρχει εκ φύσεως και προήλθε από τη συνένωση άλλων κοινωνικών οντοτήτων, που τις περικλείει, είναι η ανώτερη από

όλες και το τέλος τους. Η πόλις αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά, δηλαδή συγκροτήθηκε για να διασφαλίζει τη ζωή των ανθρώπων, όμως στην πραγματικότητα για να εξασφαλίζει την καλή ζωή τους, πετυχαίνοντας την ύψιστη αυτάρκεια που είναι κάτι άριστο. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι το υπέρτατο αγαθό που επιδιώκουν με τις πράξεις τους οι άνθρωποι είναι η ευδαιμονία για την οποία γίνεται λόγος διεξοδικά στο πρώτο βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων όπου ο φιλόσοφος προσπαθεί να καθορίσει τη φύση και το περιεχόμενο του όρου. Ο Αριστοτέλης ορίζει την ευδαιμονία του ανθρώπου όχι ως κατάσταση αλλά ως ενέργεια της ψυχής με τους κανόνες της τέλει αρετής. Έτσι την αντιλαμβάνεται ως υπέρτατο αγαθό στον ηθικό βίο του ανθρώπου. Ωστόσο, για τον Αριστοτέλη η ευδαιμονία είναι και ο προορισμός της πόλεως (το υπέρτατο τέλος της) και αυτό σημαίνει ότι ο φιλόσοφος ταυτίζει το υπέρτατο για το άτομο με το υπέρτατο για την πόλη αγαθό. Η ατομική ευδαιμονία εξαρτάται από τις πράξεις των ανθρώπων ως ατόμων και η ευδαιμονία της πόλεως εξαρτάται πάλι από τις πράξεις των ανθρώπων αλλά ως πολιτών.

Συνεπώς, η βέλτιστη θεσμική οργάνωση μιας πολιτείας, με άλλα λόγια το άριστο πολίτευμα, θα είναι αυτό που υλοποιεί καλύτερα αυτόν τον κοινό σκοπό ή αυτό το κοινό συμφέρον, δηλαδή την ευτυχία η οποία νοείται ως η πληρέστερη ολοκλήρωση της ατομικής φύσης του καθενός. Για τον Σταγειρίτη φιλόσοφο, το πολιτικό ζήτημα του πολιτεύματος συνίσταται στην εξεύρεση του τρόπου με τον οποίο μπορεί να πραγματοποιηθεί η ευτυχία ανθρώπων ελεύθερων και ίσων. Στην πραγματικότητα, διευκρινίζει, υπάρχουν δύο τύποι κοινωνιών: από την μία πλευρά υπάρχουν οι κοινωνίες που δεν καταφέρνουν να εκπληρώσουν τον παραπάνω σκοπό επειδή είναι δεσποτικές και όχι καθαυτό «πολιτικές». Αυτές δεν αποσκοπούν στην πραγμάτωση του κοινού συμφέροντος (δηλαδή της ευτυχίας) αλλά στην πραγμάτωση ενός ατομικού ή ιδιωτικού συμφέροντος, δεν αποσκοπούν στην πραγμάτωση του κοινού αγαθού ή του γενικού συμφέροντος αλλά ενός ιδιωτικού ή επιμέρους αγαθού. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν ή τουλάχιστον πρέπει να υπάρχουν κοινωνίες καθαυτό πολιτικές των οποίων το πολίτευμα (η πολιτεία) αποσκοπεί στο κοινό όφελος. Κοινωνίες, επομένως, που συνιστούν ορθές και δίκαιες μορφές πολιτεύματος οι οποίες είναι σύμφωνες με την ίδια την έννοια της πολιτικής κοινότητας (Renault, 2007).

Το ζήτημα του άριστου πολιτεύματος, έτσι όπως το πραγματεύεται ο Αριστοτέλης, οδηγεί υποχρεωτικά στο ζήτημα του τρόπου με τον οποίο θα γίνει ο δίκαιος επιμερισμός της εξουσίας στην πολιτεία ενός ελεύθερου λαού. Ποιος θα ασκήσει τη διακυβέρνηση που κατευθύνεται από τη μέριμνα για το κοινό ή γενικό συμφέρον, δηλαδή από τη μέριμνα που εξασφαλίζει στον καθένα τη δυνατότητα της ευτυχίας, με άλλα λόγια, σε ποιόν είναι δίκαιο να ανήκει η εξουσία; Ο Αριστοτέλης απαντάει στο παραπάνω ερώτημα με τη γνωστή τριμερή διάκριση των πολιτευμάτων με βάση το πρόσωπο ή τα πρόσωπα που ασκούν την εξουσία:

ΕΙΔΗ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ	
A. ΟΡΘΑ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ	B. ΠΑΡΕΚΒΑΣΕΙΣ
Βασιλεία Κυβερνάει ένας (μοναρχία) Στόχος: το κοινό συμφέρον	Τυραννίδα Κυβερνάει ένας (μοναρχία) Στόχος: το προσωπικό του συμφέρον
Αριστοκρατία Κυβερνούν λίγοι Στόχος: το κοινό συμφέρον	Ολιγαρχία Κυβερνούν λίγοι Στόχος: το συμφέρον των λίγων (των πλουσίων)
Πολιτεία Κυβερνάει ο λαός Στόχος: το κοινό συμφέρον	Δημοκρατία Κυβερνάει ο λαός Στόχος: το συμφέρον των απόρων

Το κύριο κριτήριο, σύμφωνα με το οποίο τα πολιτεύματα διαφοροποιούνται αξιολογικά και διακρίνονται σε ορθά και στις παρεκβάσεις τους, είναι ο στόχος, δηλαδή το συμφέρον. Έτσι, στα ορθά πολιτεύματα αυτοί που ασκούν την εξουσία αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος (του συμφέροντος του συνόλου των πολιτών) ενώ στις παρεκβάσεις των ορθών πολιτευμάτων αυτοί που ασκούν την εξουσία αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση του δικού τους συμφέροντος (ο τύραννος αποβλέπει στο δικό του συμφέρον, η ολιγαρχία στο συμφέρον των πλουσίων και η «δημοκρατία» στο συμφέρον των απόρων).

Η βασιλεία και η αριστοκρατία μπορεί να είναι «πολιτειακά» (ή «ρεπουμπλικανικά» θα μπορούσαμε να προσθέσουμε εδώ) καθεστώτα υπό την ευρεία έννοια, καθεστώτα τα οποία αντιστοιχούν σε ορθές πολιτείες. Όμως, τίποτε δεν εγγυάται πως αυτή θα είναι και η πραγματικότητα. Το καθεστώς που είναι πιο πιθανό να μην παρεκκλίνει από το κριτήριο βάσει του οποίου ένα πολίτευμα θεωρείται ορθό είναι μάλλον το καθεστώς όπου η κυριαρχία ανήκει στους πολλούς. Κι αυτό επειδή το ίδιο συμφέρον, το συμφέρον των πολλών, είναι εξ ορισμού το πλησιέστερο στο συμφέρον όλων και άρα στο κοινό συμφέρον ή στο γενικό συμφέρον. Εξαιτίας της ίδιας της ανθρώπινης πραγματικότητας η διακυβέρνηση από τους πολλούς αποτελεί τον τρόπο διακυβέρνησης όπου είναι ευκολότερο να είναι κανείς ενάρετος, καθόσον το συμφέρον των πολλών έστω κι αν είναι το γενικό συμφέρον είναι το συμφέρον που βρίσκεται πλησιέστερα στο γενικό. Η διακυβέρνηση των πολλών (η πολιτεία) για να μην περιορίζεται στο συμφέρον του «πλήθους» (και κατ' αυτόν τον τρόπο εκφυλιστεί σε «δημοκρατία») οφείλει αδιάκοπα να επιβάλλει στον εαυτό της μια διαδικασία αποστασιοποίησης από το ίδιο συμφέρον. Κι αυτό επειδή το συμφέρον των πολλών αν και λιγότερο ίδιο από τα άλλα ίδια συμφέροντα, δεν παύει να παραμένει ίδιο συμφέρον (Renault 2007).

Ο Αριστοτέλης, στο σημείο αυτό, θα προτείνει μια μέθοδο για την συγκρότηση της πολιτείας που συνίσταται στην προσεκτική μείξη στοιχείων που

συναντώνται στα δύο πιο κοινά πολιτεύματα: στην ολιγαρχία (κυβέρνηση των ολίγων πλουσίων) και στη δημοκρατία (κυβέρνηση των πολλών φτωχών). Η πολιτεία μπορεί να επιτευχθεί ως το ορθώς κεκραμένο (ή μικτό) πολίτευμα, εφόσον εδράζεται σε συγκεκριμένες άριστες πρακτικές που ήδη κυριαρχούν στις δημοκρατίες και στις ολιγαρχίες αντίστοιχα, ακόμα κι αν το σκεπτικό πίσω από την άσκηση αυτών των πρακτικών δεν είναι το καλύτερο δυνατόν (Coleman, 2004: 422). Για τον Αριστοτέλη η πόλις που διαθέτει μια μειοψηφία πλουσίων, μια μειοψηφία φτωχών και μια κυρίαρχη πλειοψηφούσα μεσαία τάξη θα ικανοποιούσε τους στόχους μιας πολιτείας.

Αυτό το αποκαλούμενο μέσο πολίτευμα προσεγγίζει περισσότερο το ιδανικό πολίτευμα το οποίο μπορεί να επιτευχθεί μέσα στα όρια του εφικτού. Σε αυτό, η αρετή των μέσων πολιτών είναι να ζουν μια μέση ζωή. Οι μέσοι άνθρωποι δεν θα συγκροτούν μια αστική τάξη. Οι χαρακτήρες αυτών των μέσων ανθρώπων τους τοποθετούν ανάμεσα στις δύο ακρότητες: του χαρακτήρα των φτωχών και του χαρακτήρα των πλουσίων. Οι μέσοι πολίτες είναι πιο ασφαλείς, δεν εποφθαλιούν όπως οι φτωχοί την περιουσία των άλλων αλλά ούτε και κατέχουν πλούτη και περιουσίες τόσο μεγάλες που να τις εποφθαλιούν οι άλλοι (Coleman, 2004: 424). Επιπλέον, οι μέσοι άνθρωποι τείνουν λιγότερο από τους άλλους να αποφεύγουν τα καθήκοντα των δημόσιων αξιωμάτων, αλλά ταυτόχρονα τείνουν επίσης λιγότερο από τους άλλους να τα εποφθαλιούν.

Αναφορικά με την αρετή του πολίτη, ο Αριστοτέλης τονίζει ότι αυτή ταυτίζεται ουσιαστικά με την άσκηση των αξιών που υποστηρίζουν το εκάστοτε πολίτευμα. Εάν ο πολίτης ζει σε μία πόλις που διαθέτει ένα πολίτευμα με βάση το οποίο όλοι οι πολίτες είναι ελεύθεροι και όμοιοι κατά το γένος τότε συμμετέχει με τη σειρά του στο άρχειν και στο άρχεσθαι (Coleman, 2004: 426).

Εν κατακλείδι, για τον Σταγειρίτη φιλόσοφο, το πολίτευμα που προσφέρει ιδανικά τις συνθήκες μέσα στις οποίες ο καθένας από το πλήθος των ανθρώπων μπορεί να είναι ηθικός δρών, να κάνει επιλογές ανάλογα με τον χαρακτήρα του και τις περιστάσεις, να επιτελεί ανώτερα ηθικά έργα μαζί με άλλους είναι ένα πολίτευμα που διαθέτει νόμους οι οποίοι εκφράζουν ένα σύνολο ιεραρχικά δομημένων προτιμήσεων. Οι προτιμήσεις αυτές έχουν ως απώτερο σκοπό τα σπουδαιότερα και ευγενέστερα χαρακτηριστικά του ανθρώπου ως ηθικού δρώντος και όχι τα κατώτερα και αναγκαία αγαθά. Ο Αριστοτέλης πιστεύει ότι μια κοινωνία πρέπει να είναι σε θέση να κάνει πόλεμο και να ασχολείται με το εμπόριο, αλλά έτι περισσότερο οφείλει να είναι ικανή να διάγει εν ειρήνη και σχολή (Coleman, 2004: 429).

1.3 Η Ρώμη και η πολιτεία του Κικέρωνα

Η ρωμαϊκή κοινωνία ήταν σε γενικές γραμμές οργανωμένη σε τρεις τάξεις με βάση την κοινωνική θέση του πολίτη καθώς επίσης και τον πλούτο που αυτός κατείχε:

- α) η παραδοσιακή αριστοκρατία των συγκλητικών της οποίας ο πλούτος εδράζονταν στην έγγειο ιδιοκτησία
- β) οι ιππείς οι οποίοι δεν διέθεταν μεν ιδιοκτησία γης, είχαν όμως άλλους πόρους
- γ) οι πληβείοι οι οποίοι και αποτελούσαν την κατώτερη τάξη

Οι λειτουργίες της δημοκρατικής κυβέρνησης της Ρώμης ήταν καταναμημένες σε τρεις ομάδες:

- α) στους πραιτόρες, οι ισχυρότεροι εκ των οποίων ήταν οι δύο κατ' έτος εκλεγμένοι ύπατοι. Αυτοί αποτελούσαν την εκτελεστική εξουσία.
- β) στη Σύγκλητο, μια αυτοδιοικούμενη συνέλευση της αριστοκρατίας ή ηγετικής ελίτ, αποτελούμενη από μη εκλεγμένα ισόβια μέλη, που δεν ήταν υπόλογα σε κανέναν και η οποία στις ελεύθερες διαβουλεύσεις έδινε προβάδισμα στα πρεσβύτερα μέλη ή πρώην υπάτους, δηλαδή στους ευγενείς
- γ) στις «δημοκρατικές» κυρίαρχες συνελεύσεις του λαού

Η Σύγκλητος μπορούσε να ψηφίζει εισηγήσεις ή ψηφίσματα (senates consulta) ενώ οι λαϊκές συνελεύσεις ψήφιζαν νόμους (leges). Οι πραιτόρες συμβουλευόνταν τη Σύγκλητο σε σημαντικά ζητήματα ενώ όφειλαν προτού εισηγηθούν κάποιο νομοσχέδιο στις λαϊκές συνελεύσεις να το θέσουν υπόψη της Συγκλήτου (Coleman, 2004: 460). Γράφει, χαρακτηριστικά, ο Πολύβιος (Καράμπελας 2008: 45) στο έκτο βιβλίο των Ιστοριών του αναφορικά με το «μεικτό» πολίτευμα των Ρωμαίων:

«Τρία, λοιπόν, ήταν τα κύρια μέρη του πολιτεύματος τα οποία και ανέφερα προηγουμένως. Όλα τα επί μέρους ζητήματα του κράτους είχαν διευθετηθεί ισομερώς και ορθώς και είχαν διαρρυθμιστεί με τα τρία αυτά μέρη, ώστε να μην μπορεί ποτέ κανένας, ούτε καν ντόπιος, να πει με βεβαιότητα τι είδους πολίτευμα ήταν στο σύνολο του, αριστοκρατικό, δημοκρατικό ή μοναρχικό. Και ήταν φυσικό να γίνεται αυτό. Γιατί, αν παρατηρήσουμε την εξουσία των υπάτων, θα μας φανεί το πολίτευμα εντελώς μοναρχικό και βασιλικό. Αν, όμως, λάβουμε υπόψη την εξουσία της συγκλήτου, θα φανεί πάλι αριστοκρατικό. Αλλά και την εξουσία του λαού αν παρατηρήσει κάποιος, θα φανεί καθαρά δημοκρατικό. Ποια ήταν τα καθήκοντα και

τα δικαιώματα κάθε συστατικού στοιχείου μέρους της πολιτείας και τότε και τώρα, εκτός λίγων εξαιρέσεων, αναφέρεται στην συνέχεια...».

Και στη συνέχεια αναφέρεται στην συνεργασία μεταξύ των πολιτειακών οργάνων λέγοντας:

«Έχει, λοιπόν, αναφερθεί με ποιόν τρόπο έχει γίνει η κατανομή αρμοδιοτήτων στους παράγοντες του πολιτεύματος. Τώρα θα γίνει αναφορά στον τρόπο που μπορεί ο κάθε παράγοντας, αν θελήσει, να αντιδράσει ή να συνεργαστεί με τους άλλους. Ο ύπατος, όταν λάβει την εξουσία που ανέφερα και εκστρατεύσει, φαίνεται να έχει απεριόριστη εξουσία, για να φέρει σε πέρας την αποστολή του, έχει όμως την ανάγκη του δήμου και της συγκλήτου, χωρίς την βοήθεια των οποίων δεν μπορεί να φτάσει στο τέλος της αποστολής του. Γιατί είναι φανερό ότι πρέπει να στέλνονται κανονικά οι χορηγίες στο στρατό. Χωρίς τη θέληση της συγκλήτου ούτε σιτάρι ούτε ρουχισμός ούτε τρόφιμα είναι δυνατό να χορηγηθούν στο στρατό, εφόσον αντιδρά και κωλυσιεργεί η σύγκλητος. Αλλά και η πραγματοποίηση των σχεδίων και προθέσεων των στρατηγών εξαρτάται από την σύγκλητο. Αυτή έχει την εξουσία να στείλει άλλο στρατηγό, όταν τελειώσει η ετήσια θητεία του πρώτου ή να αφήσει τον ίδιο. Επίσης, έχει τη δύναμη να εξυμνήσει και να μεγαλοποιήσει ή να αμαυρώσει και να ταπεινώσει τις επιτυχίες των στρατηγών... Αλλά και οι στρατηγοί είναι αναγκασμένοι να σκέπτονται και το δήμο, ακόμη κι αν βρίσκονται σε απομακρυσμένα μέρη από την πατρίδα τους, γιατί, όπως προανέφερα, ο δήμος έχει το δικαίωμα να επικυρώσει ή να ακυρώσει παύσεις πολέμων και συνθήκες. Και το σπουδαιότερο: όταν οι στρατηγοί καταθέσουν την αρχή, είναι υποχρεωμένοι να λογοδοτήσουν στο δήμο για τα πεπραγμένα τους. Συνεπώς, δεν είναι καθόλου φρόνιμο για τους στρατηγούς να αδιαφορούν για την εύνοια της συγκλήτου και του δήμου».

Και συνεχίζει παρακάτω λέγοντας:

«Η σύγκλητος, πάλι, αν και έχει τόσο μεγάλη δύναμη, πρώτον, για υποθέσεις καθημερινές, αναγκάζεται να λαμβάνει υπόψη τους πολλούς και το δήμο, ενώ, δεύτερον, για να εξεταστούν σπουδαιότατα ζητήματα, που αφορούν απόδοση πολύ μεγάλων ευθυνών και επανορθώσεις εγκλημάτων κατά του κράτους, δεν μπορεί να κάνει τίποτε, αν ο δήμος δεν επικυρώσει την απόφαση που έλαβε η ίδια... Λόγω των προαναφερθέντων, η σύγκλητος φοβάται το πλήθος και προσέχει το δήμο... Παρομοίως, και ο δήμος έχει την ανάγκη της συγκλήτου και οφείλει να τη λαμβάνει υπόψη του και ως σύνολο και ως μεμονωμένα άτομα... Για αυτό όλοι, έχοντας ανάγκη την εμπιστοσύνη της συγκλήτου και από φόβο για τις ανάγκες που θα προκύψουν στο μέλλον, διστάζουν να αντισταθούν και να αντιδράσουν στις αποφάσεις της συγκλήτου. Εξίσου δύσκολα αντιδρούν και στη θέληση των υπάτων,

γιατί – και ως άτομα και ως σύνολο – όλοι οι επαρχιώτες (provinciales) υπάγονται στη δικαιοδοσία των υπάτων».

Όπως παρατηρούμε από τα παραπάνω, ο ιστορικός Πολύβιος πίστευε ότι αυτό το μικτό πολίτευμα εγγυάτο τη σταθερότητα μέσω της κατανομής των εξουσιών καθώς εξασφάλιζε ότι καμία εκ των τριών τάξεων δεν είχε αρκετή δύναμη να κατισχύσει των άλλων δύο και ότι καθεμιά εξαρτιόταν από τις άλλες για την επιτυχή εκτέλεση των λειτουργιών της. Στόχος της Ρώμης δεν ήταν άλλος από την «ισορροπία δυνάμεων» η οποία έπρεπε να είναι σε θέση να διαφυλάττει την διατήρηση της εξουσίας από την κάθε τάξη ούτως ώστε καμία να μην μπορεί να «αρπάξει» τον έλεγχο (Coleman, 2004: 461). Επιπλέον, ο Πολύβιος «δανείστηκε» από τους Πλάτωνα και Αριστοτέλη τη διάκριση των πολιτευμάτων και ανέπτυξε τη θεωρία ότι οι κοινωνίες γνωρίζουν μια πολιτειών ανακύκλωσιν, έναν κύκλο πολιτειακών μεταβολών, τον οποίο εκλαμβάνει ως νόμο της φυσικής τάξης των πραγμάτων (Μαυριάς, 2005: 116). Έτσι, τη μοναρχία διαδέχεται η τυραννία, αυτήν η ολιγαρχία, η οποία δίνει τη θέση της στη δημοκρατία, που έχει ως κατάληξη της τη μοναρχία. Μόνο η Ρώμη είχε καταφέρει να σπάσει αυτόν τον κύκλο των πολιτευμάτων, επιτυγχάνοντας ένα σταθερό μίγμα μοναρχίας, αριστοκρατίας και δημοκρατίας.

Στο έκτο βιβλίο των Ιστοριών του προσπαθεί να αποδείξει ότι εάν η Ρώμη είχε καταφέρει μέχρι εκείνη την στιγμή να νικήσει τους περισσότερους αντιπάλους της και να επιβάλλει τη δύναμη της στο σύνολο της επικράτειας, την οποία σήμερα ονομάζουμε Ιταλία, και ακολούθως σε ένα μεγάλο μέρος της μεσογειακής λεκάνης, αυτό είχε συμβεί λόγω της ανωτερότητας του ρεπουμπλικανικού της πολιτεύματος. Η θεωρία του Πολυβίου – την οποία υιοθέτησε αργότερα και ο Κικέρων – στόχο έχει να καταδείξει την ανωτερότητα του ρωμαϊκού πολιτεύματος ως μικτού πολιτεύματος έναντι των αμιγών πολιτευμάτων. Ανωτερότητα την οποία, όπως υποστηρίζεται από τους δύο αυτούς στοχαστές, εξασφαλίζει η ισορροπημένη κατανομή, η αλληλεξάρτηση και ο αμοιβαίος έλεγχος της πολιτικής εξουσίας μεταξύ των τριών συστατικών στοιχείων του πολιτεύματος: τους υπάτους, την σύγκλητο και τις λαϊκές συνελεύσεις που αντιστοιχούν, καθένα, σε ένα από τα τρία είδη αμιγών πολιτευμάτων, το μοναρχικό, το αριστοκρατικό και το δημοκρατικό (Μαυριάς, 2005: 117).

Έναν αιώνα αργότερα (1ος αιώνας π.Χ.) ο Κικέρων επανεξετάζει την ιδέα της μεικτής κυβέρνησης. Βαθιά επηρεασμένος από την αρχαιοελληνική σκέψη διατυπώνει δια στόματος του Σκιπίωνος του Αφρικανού, τον ακόλουθο ορισμό της rei publicae και ταυτόχρονα του λαού ως συστατικού της στοιχείου: «Δημόσια υπόθεση [Πολιτεία] είναι η υπόθεση του λαού, ο δε λαός όχι ανθρώπων τυχαία

συναθροισμένων αλλά πολυπληθής ομάδα την οποία συνέχει συναίνεση δικαίου και κοινότητα συμφερόντων»¹ (Μαυριάς, 2005: 60).

Ο Κικέρων, το έργο του οποίου *De republica* (Περί Πολιτείας) αποτελεί σημαντικότατο σταθμό όσον αφορά τη διαμόρφωση της ρεπουμπλικανικής συνείδησης, οφείλει μέρος της συμβολής του στον Πολύβιο, τον γνωστό ελληνόγλωσσο ιστορικό που έζησε την εποχή της ρωμαϊκής κυριαρχίας. Θεωρεί βέλτιστο μέσο τη μεικτή μορφή διακυβέρνησης που συνίσταται στην ιδέα ότι πρέπει να υπάρχει στην Πολιτεία μια ανώτερη και βασιλική αρχή, ένα μέρος της εξουσίας να αποδίδεται στην αριστοκρατία και ορισμένες υποθέσεις να επαφίενται στην κρίση και τη βούληση του πλήθους. Στο *De re publica*, μέσω του Σκιπίωνα, ο Κικέρων διαχωρίζει τη *res publica* από το *populus*. Κάνει, δηλαδή, την διάκριση ανάμεσα στο «κράτος» και στη «διακυβέρνηση» του η οποία είναι ένα βουλευτικό σώμα που λειτουργεί ως φύλακας και διαχειριστής.

Υπό την ευρεία έννοια, όλες οι μορφές διακυβέρνησης, είτε είναι καλές είτε είναι κακές, μπορούν να θεωρηθούν ως *rei publicae*. Δε θα είναι όμως ουσιαστικά και τέτοιες καθώς μια πραγματική *res publica* πρέπει να διακρίνεται από την δικαιοσύνη, δηλαδή την αναλογική ισότητα, το να λαμβάνει κανείς αυτά που του αναλογούν. Η εγγύηση της δικαιοσύνης σε μία *res publica* σήμαινε για τον Κικέρωνα ότι οι πολίτες θα προσπαθούσαν να διατηρήσουν τις ευθύνες τους και κυρίως να υπακούουν στο νόμο. Καθώς το θεμέλιο του νόμου ήταν το φυσικό δίκαιο, μια τέτοια υπακοή θα περιλάμβανε πολιτικά και θρησκευτικά καθήκοντα. Η δικαιοσύνη ήταν ο στυλοβάτης της πολιτείας: όταν ήταν παρούσα, η πολιτεία υπήρχε για να προστατεύσει το κοινό καλό και η υπακοή των πολιτών ενισχυόταν. Σε περίπτωση που η δικαιοσύνη ήταν απύουσα, τίποτα δεν ανήκε στο λαό (*populus*) και ο λαός ο ίδιος ήταν η ιδιοκτησία εκείνου που συγκέντρωνε την εξουσία. Σε μια τέτοια κατάσταση δεν θα υπήρχε πολιτεία, η δύναμη που θα ωθούσε τους πολίτες στην υπακοή θα είχε εξαφανιστεί και το πολίτευμα θα κατρακυλούσε στην παρανομία.

Με άλλα λόγια, η πολιτεία υπήρχε προκειμένου να προωθεί και να προστατεύει τέτοια δικαιώματα και υποχρεώσεις διαφορετικά ρίσκαρε να εκφυλιστεί σε τυραννία (Digeser, 2004: 9). Μια αληθινή *res publica* ταυτίζει τη δικαιοσύνη με το συμφέρον (Coleman, 2004: 527). Όταν δεν υπάρχει δικαιοσύνη, δηλαδή όταν δεν υπάρχει πρωταρχική συναίνεση του λαού για το δίκαιο τότε το πολίτευμα εκφυλίζεται. Μόνο ένα άλλο είδος πολιτεύματος μπορεί να υπηρετήσει τη δικαιοσύνη. Το πολίτευμα αυτό αποτελεί αληθινή σύνθεση των καλύτερων στοιχείων από τους τρεις απλούς και ορθούς τύπους πολιτευμάτων. Στο πολίτευμα αυτό κάθε τάξη διατηρείται στη θέση της από τις άλλες δύο και έτσι παρουσιάζει απαρράμιλλη σταθερότητα καθώς κανείς δεν επιδιώκει τη μεταβολή του αφού κάθε πολίτης τοποθετείται απαρέγκλιτα στη δική του τάξη. Στο «κράτος» αυτό υπάρχει ένα υπέρτατο, βασιλικό στοιχείο με *potestas* (δύναμη) για τους πραιτόρες, *auctoritas*

---

¹ «Est igitur (...) *res publica res populi*: *populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregates, sed coetus multitudinis iuris consensus et utilitatis communion sociatus*»

(αυθεντία) για τα σημαίνοντα πρόσωπα και *libertas* (ελευθερία) για το λαό. Με απλά λόγια, στο πολίτευμα αυτό υπάρχει ένα βασιλικό εκτελεστικό στοιχείο, η εξουσία ανατίθεται στους εξέχοντες πολίτες, ενώ ορισμένα ζητήματα αφήνονται στην κρίση και στις επιθυμίες των μαζών (Coleman, 2004: 530).

Ο Πολύβιος και ο Κικέρων επιχειρούν να συστήσουν την κυβέρνηση που βασίζεται στο γενικό συμφέρον συνδυάζοντας εξουσίες οι οποίες αντιπροσωπεύουν καθεμία και ένα ιδιαίτερο τύπο συμφέροντος. Έτσι, ως μεικτό καθεστώς η Ρεπουμπλικανική Πολιτεία συνδυάζει τα καλύτερα χαρακτηριστικά της δημοκρατίας, της αριστοκρατίας και της μοναρχίας περιστελλοντας συγχρόνως τις πιθανές αδυναμίες τους οι οποίες σχετίζονται αποκλειστικά και μόνο με τη μονομέρεια των συμφερόντων στα οποία υπάρχει ο κίνδυνος να ανταποκριθεί καθένα από αυτά τα καθεστώτα (Renault, 2007).

1.4 Ο κλασικός ρεπουμπλικανισμός: από την αρχαία Ρώμη στην αναγεννησιακή Φλωρεντία

Ο ρεπουμπλικανισμός, ουσιαστικά, γεννήθηκε στην αρχαία Ρώμη (αν και πολλοί ισχυρίζονται ότι πατρίδα του ρεπουμπλικανισμού υπήρξε η αρχαία Αθήνα) και αποτέλεσε την ιδεολογία των οπαδών της δημοκρατίας στην πάλη τους ενάντια στη μοναρχία. Τον όρο «πολιτεία» που ανευρίσκεται στα Πολιτικά του Αριστοτέλη, ορισμένοι Λατίνοι μεταφραστές των Πολιτικών επέλεξαν να αποδώσουν ως «res publica», επιλογή η οποία εξηγείται από το γεγονός ότι ο διάλογος που είχε γράψει ο Πλάτων για την ιδανική πολιτεία με τον τίτλο ακριβώς Πολιτεία είχε ήδη μεταφραστεί στα λατινικά με τον όρο «res publica». Ακριβώς αυτή η χρήση που είχε καθιερωθεί μέσω της απόδοσης της «πολιτείας» ως «res publica» μετατέθηκε αυτόχρονα από τους Λατίνους μεταφραστές του Αριστοτέλη σε ορισμένους μόνον από τους αριστοτελικούς τρόπους χρήσης του όρου «πολιτεία» (Renault, 2007). Εξάλλου, η κλασική Αθήνα υπήρξε περισσότερο φιλελεύθερη από όσο επέτρεπε η αρχαία (αλλά και μεταγενέστερη) ρεπουμπλικανική θεωρία. Κρίνεται ορθό, ωστόσο να τονιστεί πώς στην αρχαία Αθήνα γεννήθηκε η δημοκρατική θεωρία και τέθηκαν οι βάσεις του φιλελεύθερου ρεπουμπλικανισμού.

Η κυριότερη διαφορά της αθηναϊκής δημοκρατίας από τις μεταγενέστερες ρεπουμπλικανικές υπήρξε το γεγονός ότι στην αρχαία Αθήνα δεν άσκησαν ποτέ ιδιαίτερη επιρροή οι «ελιτίστικες» θεωρίες περί διακυβέρνησης και δημοκρατίας οι οποίες υπήρξαν το θεμέλιο και συνάμα το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του κλασικού ρεπουμπλικανισμού. Στην αρχαία Αθήνα, το δικαίωμα ψήφου, με άλλα λόγια, η ίδια η ιδιότητα του πολίτη ο οποίος κρίνεται ικανός να αποφασίζει για τα κοινά, γρήγορα επεκτάθηκε σε όλες τις κοινωνικές τάξεις των πολιτών (πλην των γυναικών και των δούλων/ απελεύθερων) ταυτίζοντας με αυτόν τον τρόπο το πολίτευμα (τουλάχιστον στο συλλογικό ασυνείδητο) με την σχεδόν απόλυτη λαϊκή κυριαρχία.

Αντιθέτως, οι ρεπουμπλικανικές θεωρίες συνέδεαν πάντοτε το δικαίωμα ψήφου και συμμετοχής στα κοινά με την κατοχή ακίνητης περιουσίας ή με την κοινωνική θέση. Επιπλέον, ο κλασικός ρεπουμπλικανισμός γρήγορα διαφοροποιήθηκε από τη δημοκρατική θεωρία, δίνοντας έμφαση στις υποχρεώσεις του πολίτη, δηλαδή στη φιλοπατρία και στο καθήκον ενεργούς συμμετοχής στα κοινά (Χατζής, 2000: 80).

Την εποχή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, κυρίως, ο ρεπουμπλικανισμός πήρε τη μορφή του οράματος – ουτοπίας μιας μεγάλης μερίδας δημοκρατικών αλλά και αρκετών συντηρητικών Ρωμαίων πολιτικών και διανοούμενων. Οι οπαδοί αυτοί του ρεπουμπλικανισμού ταύτιζαν την (εν πολλοίς αποτυχημένη) σκληροτράχηλη ρωμαϊκή δημοκρατία² αλλά και τη ρεπουμπλικανική ιδεολογία που υποτίθεται ότι τη συνόδευε

---

² Η ρωμαϊκή δημοκρατία διήρκεσε περίπου από τα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ. έως τα μέσα του 1^{ου} αιώνα π.Χ. Η δημοκρατία έσβησε τυπικά και ουσιαστικά το 31 π.Χ. όταν ο Αύγουστος δημιούργησε για τον

από τη γέννηση της, με μια περασμένη ένδοξη περίοδο ελευθερίας και αρετής και τη συνέκριναν με τη σύγχρονη τους εποχή της παρακμής, της τυραννίας και του ακατάσχετου ηθικού εκπεσμού (Χατζής, 2000: 81).

Για τη ρεπουμπλικανική ιδεολογία της ρωμαϊκής περιόδου η διακυβέρνηση της πολιτείας δεν πρέπει να εξασκείται από έναν ανεξέλεγκτο μονάρχη ή από μία ομάδα αριστοκρατών. Αντίθετα, είναι αναγκαίο να εξασκείται από όλους τους πολίτες εφόσον αυτή αποτελεί δική τους έγνοια, αποτελεί *res publica* (δημόσιο πράγμα). Η ιδανική κοινωνία είναι αυτή όπου στα πλαίσια ενός δημοκρατικού πολιτεύματος, οι πολίτες αποφασίζουν για τις τύχες της πολιτείας συμμετέχοντας ενεργά στη δημόσια ζωή. Οι πολίτες μιας ιδανικής κοινωνίας οφείλουν να θέτουν σε δεύτερη μοίρα τις προσωπικές και τις οικογενειακές τους υποθέσεις (*res privata*) και να επιδιώκουν τη συμμετοχή στα κοινά καθώς έτσι μόνο θα οδηγηθούν στην ολοκλήρωση της προσωπικότητάς τους και τελικά στην αληθινή ευτυχία (ευδαιμονία κατά τον Αριστοτέλη).

Ο άνδρας ο οποίος δεν συμμετέχει κατά ενεργό τρόπο στα κοινά³, ο ιδιώτης με άλλα λόγια, δεν μπορεί να αισθάνεται ούτε να είναι ολοκληρωμένος. Προκειμένου, όμως, η ενεργός αυτή συμμετοχή να είναι επωφελής για την πολιτεία πρέπει η πολίτες να διακρίνονται από αρετή (*virtus*). Η ιδανική κοινωνία μπορεί να γίνει πραγματικότητα μόνον εφόσον οι πολίτες της κοινωνίας αυτής χαρακτηρίζονται από ηθικές αρχές, τιμιότητα και ακεραιότητα χαρακτήρος, αλλά πάνω από όλα από αγάπη για την πατρίδα τους. Η αγάπη αυτή για την πατρίδα δεν αρκεί μόνο να είναι ειλικρινής και αληθινή. Πρέπει, επιπροσθέτως, να είναι τόσο ισχυρή ώστε να υπερνικά όχι μόνο το ατομικό συμφέρον αλλά ακόμη και την αγάπη για τους οικείους (Χατζής, 2000: 82). Η φιλοπατρία ως βασική αρετή του πολίτη της ιδανικής κοινωνίας λογίζεται ως μία ανώτερη ηθική κατάκτηση και οφείλει να βρίσκεται πάνω από την σφαίρα της ιδιωτικής ζωής καθώς στοχεύει στο γενικό συμφέρον.

Όμως, «η γυναίκα του Καίσαρα δεν αρκεί να είναι τίμια, πρέπει και να φαίνεται τίμια». Ομοίως, η εξωτερική εκδήλωση της φιλοπατρίας ως βασικής συνιστώσας του ενάρετου πολίτη πρέπει να συντελείται κυρίως με δύο τρόπους:

α) με την καθημερινή ενασχόληση του πολίτη με τα κοινά με απώτερο σκοπό την ενεργό συμμετοχή στην πρόοδο της πατρίδας.

β) κατά τη διάρκεια του πολέμου, με τη γενναία συμπεριφορά του στη μάχη και αν κριθεί αναγκαίο ακόμη και με την αυτοθυσία του στο βωμό της υπεράσπισης της πατρίδας.

εαυτό του το αξίωμα του *princeps*, αν και το πολίτευμα διατήρησε κάποια επίφαση δημοκρατικότητας για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα.

³ Η συμμετοχή στη διακυβέρνηση της πολιτείας δεν συνεπάγεται απαραίτητως και συμμετοχή σε δημοκρατικούς θεσμούς, απλά συμμετοχή στην θεσμικά οργανωμένη πολιτεία, στην *Res Publica Romana*. Φυσικά κατεξοχήν πολίτες θεωρούνταν οι πατρίκιοι (Χατζής, 2000: 82).

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο Πολύβιος, ο Κικέρωνας και ακόμη ο Κάτωνας καλλιεργούσαν την άποψη πως το «τέλειο» ρωμαϊκό πολίτευμα της (μεταβατικής) εποχής τους υπήρξε το αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης εξελικτικής διαδικασίας που οδήγησε τη ρωμαϊκή κοινωνία σε ένα μεικτό σύστημα διακυβέρνησης με δημοκρατικά, αριστοκρατικά και μοναρχικά στοιχεία (Χατζής, 2000: 82). Παίρνοντας ως δεδομένο ότι μετά την αποτυχία των αδελφών Γράκχων⁴ να ανανεώσουν και έτσι να αναζωογονήσουν το δημοκρατικό πολίτευμα, ξεκίνησε και η ραγδαία νόθευση του τελευταίου, οι ως άνω θεωρητικοί της εποχής επέλεξαν, μέχρι ενός σημείου συνειδητά, την ορθολογικοποίηση και θεωρητικοποίηση της παρακμής της δημοκρατίας. Η θεωρητική παρακαταθήκη που κληροδότησαν στην υπό εξέλιξη ρεπουμπλικανική θεωρία είχε ως αποτέλεσμα αυτή να αποκτήσει μια κάποια καχυποψία απέναντι στην αρχή της πλειοψηφίας και έναν ελιτίστικο χαρακτήρα. Επιπλέον, σηματοδότησε τη μετέπειτα διαφοροποίηση της από τη δημοκρατική και τη φιλελεύθερη θεωρία.

---

⁴ Οι Ρωμαίοι αδελφοί Γράκχοι, Τιβέριος και Γάιος ήταν πληβείοι συγκλητικοί του 2ου π.Χ. αιώνα. Οι Γράκχοι, που κατάφεραν να συμβιβάσουν τις απαιτήσεις του ρωμαϊκού εδαφικού επεκτατισμού με «πρωτο-σοσιαλιστικές» πολιτικές πρωτοβουλίες, όπως την αναδιανομή της γης, κατέλαβαν διαδοχικά ανώτατα αξιώματα στη ρωμαϊκή σύγκλητο, προτού δολοφονηθούν από αντιπάλους των μεταρρυθμίσεών τους.

1.5 Η Μακιαβελική διασάφηση

Ο ρεπουμπλικανισμός αναβίωσε στη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα στις πόλεις-κράτη της Βόρειας Ιταλίας (ιδίως στη Φλωρεντία)⁵. Η αναβίωση αυτήν στην αρχή υπήρξε ιδιαίτερος επιλεκτική: Η έμφαση δεν δόθηκε αρχικώς στις ηθικές υποχρεώσεις των πολιτών απέναντι στη δημοκρατία αλλά περισσότερο στα γνήσια δημοκρατικά και ριζοσπαστικά φιλελεύθερα στοιχεία της ρεπουμπλικανικής θεωρίας (Χατζής, 2000: 83).

Οι πόλεις ελέγχονταν από ανώτερους δικαστές, γνωστούς ως «podesta». Η ονομασία τους αυτή προέκυπτε ακριβώς από το γεγονός ότι διατηρούσαν την ανώτατη εξουσία ή την «potestas» πάνω στους πολίτες οι οποίοι βρίσκονταν υπό την ευθύνη τους. Ένας «podesta» συνήθως διατηρούσε το αξίωμα του για μια περίοδο έξι μηνών ή το πολύ ενός χρόνου, και επιτελούσε τα καθήκοντα του επικουρούμενος από μία σειρά εκτελεστικών συμβουλίων. Όλα τα μέλη αυτών των συμβουλίων, συμπεριλαμβανομένου και του «podesta», διατηρούσαν το status των δημόσιων υπαλλήλων της κοινότητας που τους εξέλεγε. Οι πόλεις αυτές αρχικά απέτυχαν να αναπτύξουν μια κάποιου είδους πολιτειακή ιδεολογία. Δεν είχαν καταφέρει να εννοιολογήσουν και να νομιμοποιήσουν τις εκλεκτορικές και αυτοδιοικούμενες ρυθμίσεις τους. Αυτή η εξέλιξη μπόρεσε να γίνει πραγματικότητα με την αναβίωση και τη διάδοση της ηθικής και πολιτικής θεωρίας του Αριστοτέλη στα τέλη του δέκατου τρίτου αιώνα.

Στις αρχές του 16^{ου} αιώνα τα έργα των Machiavelli και Guicciardini έφεραν πάλι στο προσκήνιο τις ηθικές υποχρεώσεις που προβλέπει η θεωρία του ρεπουμπλικανισμού και κυρίως την «ηθική του πολίτη» (Χατζής 2000: 83). Ο Machiavelli είναι ο στοχαστής εκείνος ο οποίος, στην αυγή της νεωτερικότητας, συνέβαλε όχι μόνο στο να αποδοθεί στην προβληματική περί αρετής η θέση που της είχε ήδη ορίσει ο Αριστοτέλης αλλά και στο να ενισχυθεί ακόμη περισσότερο η θέση αυτή (Renault, 2007). Στο έργο του *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* (Λόγοι για τα πρώτα δέκα βιβλία του Τίτου Λίβιου) υπογραμμίζει ότι στην ιστορία καμία από τις κλασικές μορφές διακυβέρνησης δεν πέτυχε πραγματική σταθερότητα. Απορρίπτει ως ανυπόστατη την πολιτειακή τυπολογία των αρχαίων. Στις ανθρώπινες σχέσεις, τονίζει, η διαφθορά και η υπερβολική ελευθερία είναι ο κανόνας. Μόλις ο «ωφέλιμος» φόβος, ο οποίος είχε αρχικά εμπνεύσει την εγκαθίδρυση μιας νέας μορφής διακυβέρνησης, εξασθενήσει, τότε το στοιχείο που κυβερνά γίνεται καταχρηστικό και αρχίζει να αποκτά ένα μη δίκαιο πλεονέκτημα. Έτσι, η βασιλεία μετακλύει σε τυραννία, η αριστοκρατία σε ολιγαρχία, και η καλά οργανωμένη λαϊκή διακυβέρνηση στο πολίτευμα που αναλόγως καλείται δημοκρατία, αναρχία ή ολιγαρχία. Για τον Machiavelli το χάος είναι η φύση και ο κανόνας ενώ η τάξη είναι

---

⁵ Για ορισμένους η ρεπουμπλικανική θεωρία γεννήθηκε στη Βόρειο Ιταλία και όχι στην αρχαία Ρώμη. Είναι πραγματικότητα πως μεγάλο μέρος της εικόνας που έχουμε για την αρχαία Ρώμη σήμερα οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στους Ιταλούς διανοούμενους του 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα. Αυτό, όμως, δε σημαίνει πως ο ρωμαϊκός ρεπουμπλικανισμός κατασκευάστηκε εξ ολοκλήρου εκ των υστέρων.

τόσο εύθραυστη όσο και τεχνητή. Ο Φλωρεντίνος στοχαστής επανέρχεται έτσι σε μια κλασική θέση: την θέση της αιώνιας επιστροφής, εν ίδει κύκλου, των πολιτευμάτων, καθένα από τα οποία διορθώνει τα ελαττώματα που είχαν επισπεύσει την πτώση του προηγούμενου μέχρι να οδηγήσει εκ νέου στην αφητηρία πάλι και πάλι.

Η προβληματική που κληρονομεί ο πολιτικός αναστοχασμός είναι η ίδια: πώς μπορούμε να διακόψουμε αυτόν τον φαύλο κύκλο οργανώνοντας ένα πραγματικά συνεκτικό πολίτευμα; (Renault, 2007). Αν το μεικτό πολίτευμα που εγκαθιδρύθηκε από τους Ρωμαίους έχει κάποιο πλεονέκτημα, προσθέτει ο Machiavelli, αυτό προκύπτει όχι από έναν συνδυασμό των συστατικών μερών της. Οφείλεται μονάχα στο γεγονός ότι το ένα μέρος φυλάσσει το άλλο και ότι ο φόβος εξυπηρετεί ως ένας περιορισμός που συγκρατεί όλα τα μέρη. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί για την δικτατορία, η οποία θα ήταν ένας μεγάλος κίνδυνος για την Ρώμη αν οι όροι της θητείας της δεν είχαν συντομευτεί και αν η Σύγκλητος, οι ύπατοι και οι τριβούνιοι δεν είχαν διατηρήσει αρκετή εξουσία η οποία λειτούργησε ως φύλακας-ανάχωμα (Rahe, 2008: 46).

Η ρεπουμπλικανική πολιτεία είναι ανώτερη από τα άλλα καθεστώτα ακριβώς επειδή είναι ένα μεικτό πολίτευμα το οποίο, συνδυάζοντας τις διάφορες αρχές, κατορθώνει να αντισταθμίσει την εγγενή αστάθεια των ποικίλων καθεστωτικών τύπων. Σε μια ρεπουμπλικανική πολιτεία όταν μία από τις τρεις συνιστώσες έχει την τάση να επιβάλλει την αυθεντία της, προσκρούει στην επαγρύπνηση των άλλων δύο οι οποίες την εμποδίζουν να προχωρήσει πέραν του δέοντος στο σφετερισμό της εξουσίας. Έτσι, η πολιτική ευταξία γίνεται κάτι που το υπερασπίζονται οι πάντες και όχι κάτι που προσπαθεί να το επιβάλλει μια εξουσία ώστε να δει όλες τις άλλες να υποτάσσονται στην ίδια. Όταν η κάθε πλευρά επιδιώκει τα συμφέροντα της στο πλαίσιο του συναγωνισμού με τα άλλα συμφέροντα εξασφαλίζεται ακριβώς η συνεχής εξισορρόπηση του συνόλου. Εξισορρόπηση η οποία αφορά τόσο το κοινό αγαθό όσο και την ελευθερία (Renault, 2007).

Η ιστορική ιδιοφυΐα της Ρώμης συνίσταται, λοιπόν, στο ότι αναγνώρισε ότι η διαιρεμένη εξουσία ενός μικτού πολιτεύματος είναι εκ φύσεως πιο αποτελεσματική από την συγκεντρωμένη εξουσία ενός απλού καθεστώτος. Όμως, συνεχίζει ο Machiavelli, αν δεν υπάρχει ο ωφέλιμος (έτσι τον ονομάζει) φόβος, τότε η ηθική αρετή και η πολιτική αλληλεγγύη μπορούν εύκολα να εξαφανιστούν σε κάθε πολίτευμα. Η ρεπουμπλικανική αρετή βασίζεται και διατηρείται από τον φόβο και προσθέτει, ως συνέπεια, ότι προκειμένου μια καλά οργανωμένη πολιτεία να αντέξει σε συχνές εισβολές ακόμα και σε καθημερινή βάση αυτός ο αρχέγονος φόβος πρέπει να ανανεώνεται. Αυτό έχει υπόψη του όταν μιλάει για «επιστροφή στις πρώτες αρχές» (Rahe, 2008: 47).

Ο Machiavelli επίσης προσυπογράφει την παραδοσιακή πίστη στην σημασία του κοινού καλού. Υποστηρίζει ότι κάθε πολίτης πρέπει να συμπεριφέρεται με αρετή (virtu) και συνεπώς πρέπει να τοποθετεί το καλό της κοινότητας πάνω από κάθε ιδιωτική φιλοδοξία. Αν ένας πολίτης τοποθετεί τις δικές του φιλοδοξίες ή τα

συμφέροντα μιας φατρίας παραπάνω από το κοινό καλό τότε αυτός ο πολίτης είναι ένας διεφθαρμένος πολίτης. Για τον Machiavelli, ο μόνος τρόπος για την προώθηση του κοινού καλού είναι η διατήρηση μιας ρεπουμπλικανικής μορφής διακυβέρνησης (Bock, κ.ά., 1990: 139). Αν ο Machiavelli τείνει να συσχετίζει την ισότητα με την αρετή του λαού, αν ταυτίζει την ριζική ανισότητα με την ολοκληρωτική διαφθορά του λαού, κι αν υποστηρίζει ότι στις πολιτείες το «δημόσιο» πρέπει να είναι πλούσιο και οι ιδιώτες πρέπει να είναι φτωχοί, το κάνει προκειμένου να καταδείξει τη βαθιά του πίστη ότι η ρεπουμπλικανική αρετή δεν μπορεί να αντισταθεί στον πειρασμό. Εκεί όπου η ιδιοκτησία έχει κατανεμηθεί ανισομερώς και κάποιοι είναι πλούσιοι και κάποιοι φτωχοί, εκεί όπου η επιρροή και η εξουσία ανήκει σε λίγους, εκεί όπου τα αξιώματα και οι εξουσίες διατηρούνται για μεγάλα χρονικά διαστήματα – εν συντομία, εκεί όπου παρουσιάζεται η πατρωνία – οι πολίτες θα θυσιάσουν με προθυμία την αυτονομία τους για προνόμια και θα αναζητήσουν «ιδιωτικές λύσεις» απέναντι στις αδικίες του κράτους. Στον αγώνα που θα ακολουθήσει, τα άτομα και οι ομάδες θα είναι πρόθυμοι να καλέσουν τους εξωτερικούς εχθρούς (ξένους) για να βρουν υποστήριξη στον αγώνα τους και εξαιτίας του φόβου και της φιλοδοξίας τους θα επιλέξουν την τυραννία (Rahe, 2008: 47). Στο έργο του *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, καταρρίπτει ρητά την κλασσική υπόθεση κατά την οποία οι σοφοί και ενάρετοι λίγοι είναι ανώτεροι από τους ανόητους και φαύλους πολλούς.

Ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία που ο Machiavelli προσφέρει σε αυτήν την συγκεκριμένη μορφή ρεπουμπλικανισμού είναι μία έντονη αφοσίωση σε έναν δημοκρατικό ρεπουμπλικανισμό, όπως παρατηρούμε και από τα παραπάνω. Στην πραγματικότητα αξιώνει υπέρ του λαού και καταγγέλλει στο όνομα του την παράδοση «όλων των συγγραφέων» της πολιτικής επιστήμης ως υπερβολικώς αριστοκρατική (Sullivan, 2004: 10). Παρατηρεί ότι οι υποστηρικτές ενός αριστοκρατικού ρεπουμπλικανισμού θα απέρριπταν την πολιτική ζωή της Ρώμης καθώς ο λαός είχε έναν ιδιαίτερος προεξέχοντα ρόλο εκεί. Ο λαός μπόρεσε όχι μόνο να ενισχύσει τις απαιτήσεις του απέναντι στην αριστοκρατία αλλά επιπλέον μπόρεσε μέσω των αιτιάσεων του να «κερδίσει» το θεσμό της συνέλευσης (tribunate) ο οποίος έδωσε στο λαό και στους υποστηρικτές του μία άμεση φωνή στη διακυβέρνηση. Ο προεξέχων αυτός ρόλος του λαού στη διακυβέρνηση της Ρώμης είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός χαοτικού πολιτικού βασιλείου και συνέβαλε στην τελική κατάρρευση της ρωμαϊκής πολιτείας.

Αυτό, όμως, δεν φαίνεται να προκαλεί ενδοιασμούς στη σκέψη του Machiavelli. Η θεώρηση του υπέρ του λαού κρύβει περισσότερους σκοπούς: Σύμφωνα με την άποψη του, κάθε κράτος το οποίο είναι ικανό να δημιουργήσει και να διατηρήσει μια αυτοκρατορία πρέπει να έχει όσο το δυνατόν περισσότερους ανθρώπους εξοπλισμένους ως στρατιώτες προκειμένου να πολεμήσουν για αυτόν το σκοπό. Η θέση του υπέρ του λαού προκύπτει από αυτήν την αναγκαιότητα. Ο Machiavelli τάσσεται υπέρ ενός προεξέχοντος ρόλου του λαού σε ένα «κράτος» ακριβώς επειδή μόνο όταν έχει έναν τέτοιο ρόλο μπορεί το κράτος να τον χρησιμοποιήσει ως την κύρια δύναμη της αυτοκρατορίας (Sullivan, 2004: 13). Εάν τα

βασικά θεμέλια για κάθε «stato» είναι οι καλοί νόμοι και τα καλά όπλα τότε σύμφωνα με τον Machiavelli όπου υπάρχει καλός στρατός αναπόφευκτα θα προκύψουν και οι καλοί νόμοι. Και ο καλός στρατός πρέπει πάντοτε να είναι ο στρατός του καθενός και ποτέ οι πληρωμένοι μισθοφόροι (Coleman, 2006: 495)

Για τον Machiavelli μία πόλη μπορεί να γίνει μεγάλη και ισχυρή μόνο αν χαρακτηρίζεται από έναν ελεύθερο τρόπο διαβίωσης. Με τον όρο «ελευθερία», ο Machiavelli εννοεί την ανεξαρτησία από την τυραννία και από την εξωτερική, βαρβαρική, ξένη επιθετικότητα. Εννοεί επίσης τις ιδιότητες που αποκτά ο λαός έχοντας συνηθίσει να ζει κυβερνώντας τον εαυτό του. Η ελευθερία είναι μια κατάσταση που έρχεται σε αντίθεση με την διαφθορά. Όπως λέει, όταν διατηρείται η ελευθερία, το καλό υπερνικά το κακό. Η πλειοψηφία του λαού επιθυμεί την ελευθερία, η οποία δεν σημαίνει τίποτε άλλο παρά ένα αίσθημα ασφάλειας απέναντι στην καταπίεση από τους πλούσιους και τους πιο ισχυρούς. Ερείσματα της ελευθερίας είναι οι θεσμοί και η διακυβέρνηση σύμφωνα με το νόμο. Η διαφθορά συνεπάγεται την έλλειψη και των δύο, και όπου υπάρχει διαφθορά, δεν υπάρχει κανένα πολίτευμα, παρά μόνο οι τυραννικές επιθυμίες και ιδιοτροπίες του δεσπότη, στις οποίες είναι εξίσου ικανοί τύραννοι και λαός. Όπου κυριαρχεί η διαφθορά, είναι αδύνατον να διατηρηθούν οι ελεύθεροι θεσμοί, και η διαφθορά είναι αποτέλεσμα των ακραίων ανισοτήτων σε ένα κράτος. Υποστηρίζει μάλιστα ότι οι ελεύθερες πόλεις πρέπει να είναι πλούσιες οι ίδιες την ίδια ώρα, όμως, οι πολίτες τους πρέπει να μένουν φτωχοί. Μόνον έτσι η τρυφηλότητα και η έλλειψη αρετής που φέρνουν τα πλούτη δε θα τους διαφθείρουν και δε θα μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να διαφθείρουν τους άλλους.

Το «κράτος» ορίζεται ως αυτό που διαθέτει ελεύθερη κυβέρνηση που απονέμει τιμές και βραβεία με βάση ορισμένους έντιμους και σταθερούς κανόνες, ώστε αυτοί που λαμβάνουν τις τιμές και τα βραβεία να μη θεωρούν ότι χρωστούν υποχρέωση σε οποιονδήποτε, γνωρίζοντας ότι τα κέρδισαν με την αξία τους. Άρα η ελεύθερη διακυβέρνηση είναι η διακυβέρνηση υπό τον νόμο, αυτή που διαθέτει, δηλαδή, *ordini*, συνταγματικές ρυθμίσεις και θεσμικές διευθετήσεις που εξασφαλίζουν τη σταθερότητα. Η ελεύθερη διακυβέρνηση ωφελεί τη συντριπτική πλειοψηφία του λαού, καθώς επιτρέπει στον καθένα να χαιρέται ελεύθερα τα αγαθά του χωρίς φόβο (Coleman, 2006: 522). Και η μόνη μορφή διακυβέρνησης που μπορεί να χαρίσει στους πολίτες ενός «κράτους» μια τέτοιου είδους ελευθερία είναι μία αυτοδιοικούμενη πολιτεία. Η επιτυχημένη αυτοκυβέρνηση και η νομοθεσία που εννοεί την ελευθερία αναδεικνύονται πάντοτε μέσα από τις συγκρούσεις ανάμεσα στα αγεφύρωτα συμφέροντα των ευγενών και του λαού. Οι συγκρούσεις, όμως, αυτές για τον Machiavelli δεν είναι μόνο φυσικές αλλά μπορούν να αποδειχθούν και ωφέλιμες, αν οι θεσμοί της διαχειρίζονται ορθώς. Στα κράτη με την ορθή θεσμική τάξη υπάρχει μια ισορροπία δυνάμεων που καταλήγει στο μικτό πολίτευμα, μια ισορροπία που αντανακλά το κοινό καλό.

Η ουσία του ρεπουμπλικανισμού του Machiavelli μπορεί να συνοψιστεί σε δύο αλληλοσυνδεόμενες προτάσεις: πρώτον, καμία πόλη δεν μπορεί να πετύχει το

μεγαλείο (*grandezza*) εκτός αν υποστηρίζει έναν ελεύθερο τρόπο διαβίωσης, και δεύτερον, καμία πόλη δεν μπορεί να υποστηρίζει έναν ελεύθερο τρόπο διαβίωσης εκτός αν διατηρεί ένα ρεπουμπλικανικό σύνταγμα (Bock κ.ά., 1990: 141).

1.6 Η νεότερη ρεπουμπλικανική θεωρία

Έναν αιώνα περίπου μετά τη βραχύβια αναβίωση της ρεπουμπλικανικής θεωρίας στη Βόρειο Ιταλία, ο James Harrington, στην περίφημη ουτοπία του *The Commonwealth of Oceana* (1656) θέτει τα θεμέλια της ρεπουμπλικανικής θεωρίας των νεοτέρων χρόνων που θα αναπτυχθεί κυρίως στις αποικίες της Βορείου Αμερικής και θα δώσει για πρώτη φορά έμφαση – στα πλαίσια της ρεπουμπλικανικής θεωρίας – στο ρόλο που παίζει η κοινωνική δικαιοσύνη στην ουσιαστική συμμετοχή του πολίτη στα κοινά (Χατζής 2000: 83). Με τον Harrington εγκαινιάζεται η νεότερη ρεπουμπλικανική θεωρία. Μια ουσιώδης και πρωταρχική διαφοροποίηση του κλασσικού ρεπουμπλικανισμού των αρχαίων και μεσαιωνικών χρόνων από το ρεπουμπλικανισμό των νεώτερων χρόνων αποτέλεσε η αποδοχή από τον τελευταίο της αρχής της αντιπροσώπευσης ταυτόχρονα με την απομάκρυνση του από το όραμα της άμεσης δημοκρατίας. Μια αλλαγή η οποία υπήρξε κυρίως το αποτέλεσμα της δημιουργίας μεγάλων εθνικών κρατών αλλά και αυτοκρατοριών στους νεώτερους χρόνους.

Ο Harrington απορρίπτει τη Ρώμη ως ανίκανη να παρέχει ένα επαρκή ρεπουμπλικανικό μοντέλο. Αντί να επιλέξει την οδό της μίμησης της αρχαίας ρεπουμπλικανικής Ρώμης προτιμά να επινοήσει το δικό του ιδεατό μοντέλο. Οραματίζεται μια πολιτεία όπου οι πολίτες δε θα προσπαθούν να αποκτήσουν έναν ηθικό χαρακτήρα απαραίτητο για τον περιορισμό των παθών τους (όπως προτείνει ο Αριστοτέλης). Αντιθέτως, οραματίζεται μια πολιτεία η οποία θα μπορεί να είναι τέλεια ακόμα και αν οι πολίτες της δεν είναι τέλειοι (Sullivan, 2004: 17). Για να πετύχει αυτόν το σκοπό, βασίζεται στους θεσμούς και στους νόμους οι οποίοι κατά τη γνώμη του θα συγκρατούν τα πολιτικώς επιβλαβή πάθη των πολιτών που απαρτίζουν την πολιτεία του. Η πιο διάσημη επίνοια του είναι, στην πραγματικότητα, ένας νόμος που σχεδιάστηκε για να περιορίσει την έκταση ιδιοκτησίας που μπορούν να διατηρούν οι πιο πλούσιοι πολίτες της πολιτείας. Μια τέτοια πρόβλεψη θα συνέβαλε στην αποτροπή των «αδηφάγων» λίγων από το να αρπάξουν αυτά που κατέχουν οι πολλοί.

Ο Harrington θέτει για πρώτη φορά με έντονο τρόπο, για τα δεδομένα της ρεπουμπλικανικής θεωρίας, το θέμα της αναγκαίας ύπαρξης μιας κάποιας μορφής κοινωνικής δικαιοσύνης ως απαραίτητης προϋπόθεσης της ενεργούς συμμετοχής των πολιτών στα κοινά. Στο πλαίσιο της κλασσικής ρεπουμπλικανικής θεωρίας, οι πολίτες πρέπει να είναι οικονομικώς ανεξάρτητοι και να διαθέτουν ακίνητη περιουσία η οποία να είναι σε θέση να τους εξασφαλίζει το δικαίωμα όχι μόνο να αποφασίζουν,

χωρίς οικονομικές εξαρτήσεις, αυτό που πιστεύουν πως συμφέρει την πατρίδα τους αλλά και να τους επιτρέπει να έχουν το χρόνο να ασχοληθούν ενεργά με τα δημόσια πράγματα. Ο Harrington πίστευε πως όσο μεγαλύτερη ήταν η οικονομική ισότητα σε μία δημοκρατική κοινωνία, τόσο καλύτερα μπορούσαν οι πολίτες της κοινωνίας αυτής να υπηρετήσουν το δημόσιο συμφέρον και το κοινό καλό. Παρά την ευρεία διάδοση των ιδεών του Harrington, ο «κοινωνικός» ρεπουμπλικανισμός του δεν επικράτησε τελικώς καθώς η ταυτόχρονη διάδοση των φιλελεύθερων ιδεών επηρέασε σημαντικά και τη ρεπουμπλικανική σκέψη (Χατζής, 2000: 84).

Η γαλλική επανάσταση που ακολούθησε αλλά κυρίως η μεγάλη επιτυχία της αμερικανικής επανάστασης⁶ έδωσαν μεγάλη ώθηση στο ρεπουμπλικανισμό μεταλλάσσοντας τον σε δημοφιλή ριζοσπαστική φιλελεύθερη πολιτική ιδεολογία που συχνά μετατρέποταν σε επαναστατική. Η αμερικανική επανάσταση εκτυλίχθηκε αρχικά μέσα στο πνεύμα της αγγλικής παράδοσης του φυσικού δικαίου όπως εκπήγαζε από τον Locke. Στην επανάσταση η οποία έφερε συνεπώς τη σφραγίδα της φιλελεύθερης έμπνευσης, ο ρεπουμπλικανικός προσανατολισμός ήλθε να προστεθεί εν μέρει εκ των έξω. Στο έργο των Νεοτέρων, η αμερικανική επανάσταση, εξίσου με την γαλλική αλλά και πριν από αυτήν, ήταν η στιγμή κατά την οποία συζητήθηκε ευρέως το ερώτημα για το πώς πρέπει να κυβερνάται ένας λαός που θεωρεί ότι είναι ελεύθερος (Renault 2007).

Ο σημαντικότερος εκφραστής των ριζοσπαστικών ρεπουμπλικανικών θεωριών της εποχής εκείνης υπήρξε ο Thomas Paine, ο οποίος ήταν συγχρόνως και φιλελεύθερος. Στο έργο του, μεταξύ άλλων πραγμάτων, υπερασπίζεται επιτυχώς την αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Ο Paine υπήρξε ο πνευματικός πατέρας του σύγχρονου αμερικανικού (σοσιαλίζοντος) φιλελευθερισμού ενώ παράλληλα αποτελεί αναντίρρητα τον έναν πόλο της νεώτερης ρεπουμπλικανικής παράδοσης. Στην αντίπερα όχθη, ο σχεδόν σύγχρονος του Paine, Jean-Jacques Rousseau (ο δεύτερος πόλος) έδωσε έμφαση στα κοινοτιστικά, συντηρητικά και αντί-Διαφωτιστικά στοιχεία του ρεπουμπλικανισμού (Χατζής, 2000: 85). Έτσι, στα τέλη του δεκάτου ογδόου αιώνα εντοπίζουμε δύο διακριτές τάσεις στη ρεπουμπλικανική θεωρία. Η μία τάση, υπό την επιρροή του Rousseau, δίνει έμφαση στην κοινότητα, στην αρετή, στη φιλοπατρία, στην ισότητα και στη συμμετοχή. Η άλλη τάση, χωρίς βέβαια να απέχει πολύ της πρώτης, κυρίαρχη στην Αμερική, υπερτονίζει την ατομική ελευθερία, το κράτος δικαίου και ιδιαίτερα τη διάκριση των εξουσιών.

---

⁶ Η αμερικανική επανάσταση οδήγησε στη δημιουργία της πρώτης μεγάλης δημοκρατίας των νεωτέρων χρόνων με τη ρεπουμπλικανική θεωρία κυρίαρχη ιδεολογικά.

1.7 Ο αμερικανικός ρεπουμπλικανισμός

Οι αμερικανοί επαναστάτες, μετά την Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας το 1776, την οποία το βρετανικό στέμμα δεν αναγνώρισε παρά επτά χρόνια αργότερα, δεν άργησαν να έλθουν αντιμέτωποι με το πρόβλημα της πολιτικής οργάνωσης της συνομοσπονδίας των πρώην αποικιών. Οι αποικίες είχαν σύντομα μετατραπεί σε πολιτείες καθεμιά από τις οποίες διέθετε ένα Σύνταγμα διαμορφωμένο από μια Συμβατική Συνέλευση που εκπροσωπούσε, υποτίθεται, τους ενδιαφερόμενους πολίτες. Η επιδιωκόμενη και υπό κατασκευή ομοσπονδία έπρεπε, λοιπόν, πρωτίστως να αποτελεί ένα κράτος το οποίο με τη σειρά του έπρεπε να είναι δημοκρατικό εφόσον, λόγω της αφοσίωσης στο πνεύμα της επανάστασης, οι πολιτείες τις οποίες θα συνένωνε η ομοσπονδία θεωρούσαν ότι η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας ήταν το θεμέλιο των θεσμών τους. Επιπροσθέτως, το κράτος αυτό έπρεπε να περιλαμβάνει, στον ορισμό της οργάνωσης του ομοσπονδιακού κράτους, μια μορφή σεβασμού προς την ποικιλομορφία των δημοκρατικών εμπειριών τις οποίες εξέφραζαν τα συντάγματα που υιοθετήθηκαν μετά το 1776.

Για να επιλυθεί το πρόβλημα αυτό συνήλθε στη Φιλαδέλφεια από τον Μάιο έως το Σεπτέμβριο του 1787 μια νέα Συμβατική Συνέλευση στην οποία συμμετείχαν αντιπρόσωποι από τις διάφορες πολιτείες έχοντας ως αποστολή τους τη δημιουργία ενός ομοσπονδιακού συντάγματος. Το σύνταγμα που υπογράφηκε από τους εκπροσώπους στη Φιλαδέλφεια στις 17 Σεπτεμβρίου του 1787 έπρεπε να επικυρωθεί από τους ψηφοφόρους των διάφορων πολιτειών οι οποίες περιλαμβάνονταν στην Ομοσπονδία. Με σκοπό να πειστούν οι ψηφοφόροι αρχικά της Νέας Υόρκης να επικυρώσουν το ομοσπονδιακό σύνταγμα, ο A. Hamilton, ο J. Madison και ο J. Jay δημοσίευσαν στον τύπο μια σειρά από ογδόντα πέντε δοκίμια. Στη συνέχεια τα κείμενα αυτά δημοσιεύτηκαν και στις εφημερίδες των άλλων πολιτειών έως ότου ο Hamilton (ο οποίος ήταν και ο συγγραφέας των πενήντα ενός κειμένων) τα συγκέντρωσε σε ένα ενιαίο τόμο ο οποίος εκδόθηκε το 1788 με τον τίτλο «Ομοσπονδιακά Κείμενα». Τα Ομοσπονδιακά Κείμενα αποτέλεσαν και αποτελούν αξιοσημείωτα δοκίμια πολιτικής φιλοσοφίας στο πλαίσιο της δημιουργίας μιας Ρεπουμπλικανικής Πολιτείας (Renault, 2007).

Ο Publius⁷ στον δέκατο τόμο των Ομοσπονδιακών Κειμένων γράφει ότι Δημοκρατία είναι το καθεστώς όπου ο λαός συνέρχεται και κυβερνάται μόνος του ενώ Ρεπουμπλικανική Πολιτεία είναι εκεί όπου ο λαός συνέρχεται και κυβερνάται από εκπροσώπους και εντολοδόχους. Εάν μια Δημοκρατία περιορισμένη σε ένα μικρό χώρο είναι νοητή μόνο σε ακραίες περιστάσεις τότε στο πλαίσιο της εφαρμογής της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας, μόνο μια Ρεπουμπλικανική πολιτεία μπορεί να καλύψει μια μεγάλη χώρα. Ο Publius πίστευε συνειδητά ότι η αντιπροσώπευση αποτελεί

---

⁷ Οι συγγραφείς Hamilton, Madison και Jay χρησιμοποίησαν το ψευδώνυμο «Publius» προς τιμήν του Ρωμαίου υπάτου Publius Valerius Publicola.

αρετή. Μια αρετή μέσω της οποίας «εξαγνίζεται και διευρύνεται το δημόσιο πνεύμα εντασσόμενο σε ένα χώρο τον οποίο διαμορφώνει ένα σώμα επιλεγμένο από τους πολίτες». Ενώ η άμεση δημοκρατία ριψοκινδυνεύει να δει την εξουσία να ασκείται από αδαείς που ενδιαφέρονται προπάντων για το ίδιον συμφέρον τους, η αντιπροσώπευση προβαίνει σε μια μορφή «διύλισης» αναδεικνύοντας ελίτ οι οποίες διακρίνονται τουλάχιστον με βάση τις αρχές του αντιπροσωπευτικού συστήματος από εντονότερη μέριμνα για το κοινό αγαθό.

Από την εποχή του Αριστοτέλη, ρεπουμπλικανική είναι μια κυβέρνηση που προτάσσει το κοινό συμφέρον και άρα το αίτημα της ενότητας. Η «αμερικανική» εκδοχή του ρεπουμπλικανισμού εμπεριέχει μια πρωτοτυπία η οποία σχετίζεται με την προσπάθεια συνδυασμού δύο αιτημάτων. Αφενός της έντονης μέριμνας για την ενότητα του κοινωνικού σώματος κατά της διάλυσης του από τις φατρίες. Αφετέρου της αποφασισμένης βούλησης να δοθεί πλήρης κάλυψη στην ποικιλομορφία του κοινωνικού σώματος κατά της ενδεχόμενης δεσποτικής εκδοχής ενός ρεπουμπλικανισμού ο οποίος παρά τις αρετές του αντιπροσωπευτικού συστήματος θα παρέτεινε τον κίνδυνο μιας ομογενοποιητικής τυραννίας της πλειοψηφίας (Renault, 2007).

Οι συντάκτες των Ομοσπονδιακών Κειμένων ήταν πεπεισμένοι ότι για να θεμελιωθεί ένα μεγάλο σύγχρονο κράτος έπρεπε να συνδυαστούν δύο προσανατολισμοί. Πίστευαν πως έπρεπε να «μεταμοσχευτεί» ή, με άλλα λόγια, να ενσωματωθεί ο κλάδος της Ρεπουμπλικανικής Πολιτείας στον κορμό της Δημοκρατίας όπως αυτή είχε γίνει αντιληπτή ήδη από την εποχή του Locke με βάση την φιλελεύθερη αρχή του περιορισμού της εξουσίας του κράτους που εκπήγαζε από το σεβασμό των απαραβίαστων δικαιωμάτων και ελευθεριών του ανθρώπου. Με αυτόν τον τρόπο επινόησαν το πρότυπο μιας δημοκρατίας η οποία ήταν συγχρόνως φιλελεύθερη και ρεπουμπλικανική ως προς τον ορισμό της.

Ακολουθώντας την παραπάνω λογική, το σύνταγμα, προκειμένου να υπερασπιστεί το δημόσιο αγαθό και τα ατομικά δικαιώματα προστατεύοντας συγχρόνως την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, έθεσε σε ισχύ ένα διπλό σύστημα. Η πρώτη διάσταση του συστήματος αναφέρεται στην οργάνωση μιας Ρεπουμπλικανικής Πολιτείας, δηλαδή μιας αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Η δεύτερη διάσταση του συστήματος προϋποθέτει ότι αυτή η Ρεπουμπλικανική Πολιτεία είναι σε θέση να εγγυηθεί την αποτελεσματικότητα της αρχής της αντιπροσώπευσης. Για να είναι απολύτως λειτουργικές οι δύο ρεπουμπλικανικές αρχές – η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας και η αρχή της αντιπροσώπευσης – πρέπει να διευρυνθεί όσο είναι δυνατόν περισσότερο το έδαφος που έρχεται να ενοποιήσει η Ρεπουμπλικανική Πολιτεία. Κι αυτό γιατί όσο μεγαλύτερη σε μέγεθος είναι μια αντιπροσωπευτική δημοκρατία, τόσο περισσότερο η ποικιλία των συμφερόντων που αυτή συγκεντρώνει δε θα επιτρέψει σε μια πλειοψηφία να έχει ένα κοινό κίνητρο για να παραβιάσει τα δικαιώματα των άλλων πολιτών.

Η βαθύτατη ποικιλομορφία των συμφερόντων είναι ο παράγοντας εκείνος που αποκλείει το είδος του συνασπισμού ο οποίος σε ένα μικρό κράτος με μεγαλύτερη ομοιογένεια μπορεί να αποβεί πάντα σε βάρος ορισμένων. Ο Madison, οπαδός ο ίδιος του φιλελεύθερου ρεπουμπλικανισμού και εμπνευστής κάποιων από τους πλέον πολύπλοκους μηχανισμούς ουσιαστικής διάκρισης των εξουσιών επαναφέρει, στο σημείο αυτό, τις θεωρίες του Machiavelli περί της πλουραλιστικής κοινωνίας. Για αυτόν, όσο περισσότερα είναι τα συγκρουόμενα συμφέροντα σε μια μεγάλη χώρα (με μεγάλο αριθμό ψηφοφόρων όπως οι ΗΠΑ), τόσο καλύτερα για τη δημοκρατία και το κοινό καλό. Η παρουσία πολλών και αλληλοσυγκρουόμενων ομάδων σε μια μεγάλη και ανομοιογενή κοινωνία απαγορεύει την επιβολή της θέλησης μιας ισχυρής πλειοψηφίας αλλά και την επικράτηση παντοδύναμων μειοψηφιών, ενώ επιτρέπει μέσα από την σκληρή αντιπαράθεση θέσεων και ιδεών να αναδειχθούν οι καλύτερες και ανθεκτικότερες στην κριτική (Χατζής, 2000: 85). Μια ενότητα της ποικιλομορφίας, όμως, για να διατηρηθεί προϋποθέτει συγχρόνως τη δημιουργία μιας Ρεπουμπλικανικής Πολιτείας πολύ πιο εκτεταμένης από τις πολιτείες οι οποίες την συναποτελέσαν αλλά και την συνταγματική θέσπιση μιας ομοσπονδιακής εξουσίας αρκετά ισχυρής ώστε να κρατάει ενωμένη αυτήν την ποικιλομορφία.

Ο καινοτόμος χαρακτήρας του αμερικανικού ρεπουμπλικανισμού έγκειται στο γεγονός ότι επινόησε μια εναλλακτική λύση απέναντι στην κλασσική εκείνη εκδοχή του ρεπουμπλικανισμού που επικεντρωνόταν έντονα στην ιδέα της ενότητας και της ομοιογένειας. Σε αντίθεση με το αντί-ομοσπονδιακό αξίωμα ότι η βασική προϋπόθεση για την ύπαρξη μιας ρεπουμπλικανικής πολιτείας χωρίς παρεκκλίσεις ήταν μια κοινότητα περιορισμένη και ομοιογενής, οι υπέρμαχοι της ομοσπονδοποίησης επιχείρησαν να αποδείξουν με τόλμη ότι μια πολιτική τάξη εκτεταμένη, πολύμορφη και ετερογενής συμβαδίζει με το ρεπουμπλικανικό αίτημα για σεβασμό του γενικού συμφέροντος. Τώρα αν η ενότητα του κοινωνικού σώματος είναι συμβατή με την πολλαπλότητα και αν επίσης θεωρηθεί, σύμφωνα με την άποψη που πρεσβεύουν τα Ομοσπονδιακά Κείμενα, ότι όσο πιο μεγάλη είναι η πολλαπλότητα τόσο πιο σταθερή είναι η ενότητα, η θεματική της αρετής αρχίζει να ξεθωριάζει. Αν διέβλεψε κάτι ο Publius αυτό ήταν η ελπίδα ότι υπό την πίεση της νεωτερικότητας, το «εμπόριο» και κατ' εξακολούθηση το συμφέρον θα μπορούσαν να απαλλαγούν από την αρετή δημιουργώντας ανάμεσα στα άτομα και τις ομάδες σχέσεις αλληλεγγύης οι οποίες θα ήταν τόσο πιο στενές όσο πιο δισταμένα αλλά και αλληλοεξαρτώμενα θα ήταν τα συμφέροντα (Renault, 2007). Μία θέση η οποία είναι πιο επίκαιρη από ποτέ αναφορικά με το θέμα μιας ευρωπαϊκής ρεπουμπλικανικής πολιτείας όπως θα δούμε και στη συνέχεια.

Η απόλυτη επικράτηση του ρεπουμπλικανισμού στις ΗΠΑ και αργότερα στη Δυτική Ευρώπη οδήγησε και στο μαρασμό του ως πολιτικής θεωρίας. Βασική, όμως, αιτία του γεγονότος αυτού υπήρξε η ταυτόχρονη επικράτηση του φιλελευθερισμού κατά τον δέκατο ένατο αιώνα. Ο φιλελεύθερος ρεπουμπλικανισμός, κυρίαρχος στα τέλη του δέκατου ένατου και στις αρχές του εικοστού αιώνα στο δυτικό κόσμο, απαγκιστρώθηκε από τα κοινοτιστικά και μοραλιστικά στοιχεία του κλασσικού

ρεπουμπλικανισμού και αργότερα και από τα εθνικιστικά. Η θεσμοποίηση του και η ταύτιση του με τον φιλελευθερισμό δεν επέτρεψαν την περαιτέρω εξέλιξη του (Χατζής, 2000: 86).

2. Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, στις ΗΠΑ, μια ομάδα ιστορικών, με επικεφαλής τον Bernard Bailyn, αμφισβήτησε έντονα την κρατούσα άποψη στην ιστορία των αμερικανικών πολιτικών θεσμών σύμφωνα με την οποία η αμερικανική δημοκρατία θεμελιώθηκε κυρίως στη βάση της φιλελεύθερης ιδεολογίας (Hartz 1955 στο Χατζής, 2000: 86). Για τον Bailyn και τους συναδέλφους του η αμερικανική επανάσταση δε βασίστηκε στον ατομικιστικό φιλελευθερισμό του John Locke, αλλά στον κλασσικό ρεπουμπλικανισμό των Ρωμαίων και στον πολιτειακό ουμανισμό (civic humanism) της αναγεννησιακής Βόρειου Ιταλίας (ιδίως του δεκάτου έκτου αιώνα).

Η ρεπουμπλικανική αναθεωρητική ιστορική σχολή αμφισβητεί ολόκληρη τη μυθολογία του κοινωνικού συμβολαίου που αποτέλεσε το θεωρητικό αλλά και το ιδεολογικό υπόβαθρο των δυτικών δημοκρατιών. Σύμφωνα με την σχολή αυτή, η σύγχρονη δημοκρατία (ιδίως η αγγλοσαξονικού τύπου και ακόμα περισσότερο η αμερικανική) υπήρξε το πνευματικό παιδί της ρεπουμπλικανικής παράδοσης. Η μετέπειτα επικρατούσα «νομικίστικη», φυσικό-δικαιική, φιλελεύθερη ιδεολογία αποτέλεσε το παραπέτασμα που έκρυψε την πραγματική φύση και γενεαλογία των δημοκρατικών θεσμών, οι οποίοι μπορούν να λειτουργήσουν ικανοποιητικώς μόνο στα πλαίσια μιας αναγεννημένης ρεπουμπλικανικής θεωρίας η οποία ξαναδίνει έμφαση στο ρόλο του πολίτη και όχι απλά στα δικαιώματα του ατόμου (Haankonssen, 1993: 570).

Ξεκινώντας τη μελέτη του σύγχρονου ρεπουμπλικανισμού, θα ήταν χρήσιμο να σημειώσουμε ευθύς εξ αρχής ένα σαφές διακριτικό γνώρισμα του που δίνει και το στίγμα του σε σχέση με τον κοινοτισμό και το φιλελευθερισμό. Ο ρεπουμπλικανισμός δεν μοιράζεται μαζί τους την έλλειψη εμπιστοσύνης στο κράτος και τους θεσμούς. Όπως μάλιστα θα δούμε στη συνέχεια, υπερασπίζεται όχι μόνο την αναγκαιότητα του κράτους, αλλά και πολλές από τις (υποτιθέμενες) αδυναμίες του, ενώ παράλληλα του προσδίδει έναν ιδιαίτερα παρεμβατικό ρόλο (Sellers, 1998). Για το νέο-ρεπουμπλικανισμό, το κράτος, ο νόμος, το δίκαιο δεν αποτελούν αναγκαστικά εμπόδια στην ανθρώπινη ελευθερία αλλά μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη διεύρυνση της (Pettit, 1997: 148-149).

Έτσι, ο νέο-ρεπουμπλικανισμός απορρίπτει το διαχωρισμό αρνητικής-θετικής ελευθερίας της φιλελεύθερης ιδεολογίας και δέχεται, αντίθετα, ότι μόνο το δίκαιο

μπορεί να εξασφαλίσει την πραγματική ελευθερία, είτε άμεσα είτε έμμεσα. Άμεσα όταν το δίκαιο αναγνωρίζει και προστατεύει δικαιώματα και ελευθερίες. Έμμεσα όταν οι κοινωνικές σχέσεις καλύπτονται από την σκιά του δικαίου (Χατζής, 2000: 87). Αυτό που πρέπει να είναι πρωταρχικό μέλημα του πολίτη και σταθερή επιδίωξη του για την εξασφάλιση της πολυπόθητης ελευθερίας δεν είναι λιγότερο κράτος (όπως προβλέπει η φιλελεύθερη ιδέα περί αρνητικής ελευθερίας) αλλά περισσότερους θεσμούς που να εξασφαλίζουν όσο γίνεται μεγαλύτερη ελευθερία. Μάλιστα, οι θεσμοί αυτοί θα πρέπει να φτάνουν μέχρι το σημείο να υποχρεώνουν τους πολίτες να εξασκούν την ελευθερία τους και να εκμεταλλεύονται τις δυνατότητες και τη δύναμη που τους παρέχει η ελευθερία αυτή (για παράδειγμα η ψηφοφορία θα πρέπει να είναι υποχρεωτική). Καθίσταται, επομένως, σαφές ότι στον πυρήνα της ρεπουμπλικανικής θεωρίας βρίσκεται η ενεργός συμμετοχή των πολιτών στη δημοκρατική διαδικασία, όχι βέβαια μόνο δια μέσου της ψηφοφορίας.

Στην παράδοση του ρεπουμπλικανισμού των Machiavelli, Paine και Madison δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη σύγκρουση των συμφερόντων αλλά και στον πλουραλισμό των ιδεών ως εξυγιαντικών μηχανισμών της δημοκρατίας. Στην ανάπτυξη των θεωριών τους τονίζεται ότι προκειμένου να εξυπηρετείτε ο ως άνω σκοπός θα πρέπει να ενθαρρύνεται η έκφραση των ιδεών και κυρίως να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη από όλους. Ο ρεπουμπλικανισμός, εξάλλου, ως πολιτική θεωρία διακρίνεται όχι μόνο για την ανεκτικότητα του στη διαφορετικότητα των ιδεών αλλά και για την ανοικτότητα του απέναντι σε αυτές χωρίς να μιμείται παράλληλα τη σχετικότητα του φιλελευθερισμού. Έτσι, βασικό μέλημα του ρεπουμπλικανισμού παραμένει η ικανότητα του να εξασφαλίζει καταρχήν την έκφραση αυτών των ιδεών. Για τους υποστηρικτές της υπό εξέταση θεωρίας η έκφραση αλλά και η διάδοση του συνόλου των διαφορετικών απόψεων πρέπει να αποτελεί μέριμνα της πολιτείας. Ο κίνδυνος, βέβαια, που πάντα ενυπάρχει στις πλουραλιστικές δημοκρατικές κοινωνίες είναι η ενδυνάμωση των ιδιωτικών συμφερόντων σε τέτοιο βαθμό, ώστε η επιρροή που ασκούν αυτά στο κράτος να το καθιστά όργανο τους.

Σε αυτό το σημείο, όμως, έγκειται και η συμβολή της θεωρίας του ρεπουμπλικανισμού στην προάσπιση του δημόσιου συμφέροντος. Σύμφωνα με τη θέση αυτήν του ρεπουμπλικανισμού, το δημόσιο συμφέρον δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να ταυτίζεται με το συμφέρον ατόμων ή ομάδων αλλά πρέπει να αποτελεί απαρέγκλιτο στόχο του κράτους η παρεμπόδιση των ατόμων ή των ομάδων αυτών να αποκτήσουν τόσο μεγάλη δύναμη ώστε να κατορθώσουν να επιβάλλουν τα συμφέροντα τους (Χατζής, 2000: 88).

Γενικότερα, βασική ιδέα της νέο-ρεπουμπλικανικής σχολής – και ιδίως της πιο φιλελεύθερης τάσης της – είναι η απελευθέρωση του πολίτη από κάθε είδους εξάρτηση (πολιτική, κοινωνική, οικονομική). Πρωταρχικό μέλημα του πολιτικού συστήματος, με αναφορά στη θέση αυτήν, πρέπει να είναι η απαλοιφή κάθε εξάρτησης (*potestate domini*) καθώς η ελευθερία προϋποθέτει κατεξοχήν την απουσία καταναγκασμού. Ακόμα και όταν ο καταναγκασμός αυτός δεν εξασκείται

αλλά είναι πιθανός, και μόνο η δυνατότητα αυτή που του επιτρέπει να ασκηθεί – έστω και υποθετικά – αρκεί για να νοθεύσει την πραγματική ελευθερία.

Η θεωρία του Pettit περί ελευθερίας ως «μη-κυριαρχίας» (non-domination) αποτελεί ίσως την πλέον αξιόλογη συνεισφορά του σύγχρονου ρεπουμπλικανισμού. Η βασική διαφορά μεταξύ της «αρνητικής ελευθερίας» του Isaiah Berlin και της ελευθερίας ως «μη-κυριαρχίας» του Pettit είναι η εξής: ένα άτομο μπορεί να «κυριαρχείται» από κάποιο άλλο χωρίς ο «κυρίαρχος» να παρεμβαίνει στη ζωή του πρώτου. Αρκεί η δυνατότητα παρέμβασης. Κυριαρχία είναι η δυνατότητα παρέμβασης (Pettit 1997: 22-25). Κρίνεται σκόπιμο στο σημείο αυτό να αναφερθούμε στην διάσταση αυτήν του νέο-ρεπουμπλικανισμού.

2.1 Αρνητική ελευθερία ή θετική ελευθερία;

Κατά την φιλελεύθερη άποψη, η οποία σύμφωνα με τον Isaiah Berlin συνίσταται στην ανάδειξη της αξίας της ελευθερίας ως αρνητικής ελευθερίας, το ερώτημα του κατά πόσον είμαστε ελεύθεροι ως άτομα ή ως λαός εξαρτάται από την έκταση της εξουσίας στην οποία υπόκεινται τα μέλη μιας κοινωνίας. Η αρνητική ελευθερία ή ελευθερία της μη παρεμπόδισης συνίσταται εν ολίγοις στα εξής: Η ελευθερία ενός πολίτη εξαρτάται από το πεδίο της δράσης, πεδίο κατά το μάλλον ή ήττον ευρύ όπου ο πολίτης έχει την εγγύηση, μέσω της αναγνώρισης των δικαιωμάτων του, ότι δεν θα εμποδιστεί από την επέμβαση του κράτους ή τις πρωτοβουλίες των συμπολιτών του. Βάσει της φιλελεύθερης θεωρίας περί των ορίων του κράτους πρέπει να απαγορεύεται στον οποιονδήποτε, συμπεριλαμβανομένου του κράτους, να απαγορεύει σε έναν οποιονδήποτε πολίτη να ασκήσει με πλήρη «ανεξαρτησία» τις βιοτικές επιλογές του.

Η άσκηση αυτή των ατομικών φυσικών δικαιωμάτων δε δύναται να εμποδιστεί παρά μόνο από τα όρια που εγγυώνται στα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας την απόλαυση των ίδιων δικαιωμάτων. Επομένως, τα όρια αυτά είναι ουσιαστικά τα όρια της ελευθερίας ενός ατόμου που ζει σε μια κοινωνία. Τα όρια αυτά μόνο από τον νόμο μπορούν να καθοριστούν αποκλειστικά μέσω της μέριμνας για τη συνύπαρξη των ελευθεριών που οριοθετούνται κατ' αυτόν τον τρόπο σε αντίθεση με τους περιορισμούς που δε θα σέβονταν αυτήν την αρχή συμβατότητας ή συν-δυνατότητας και άρα θα ήταν αυθαίρετοι (Renault, 2007). Η αρνητική ελευθερία, όπως την αντιλαμβάνεται ο Berlin, αφορά την απουσία μιας περισσότερο ή λιγότερο ηθελημένης παρέμβασης. Η παρέμβαση αυτή μπορεί να λάβει χώρα όχι μόνο μέσω της απαγωγής ή της φυλάκισης αλλά επίσης μέσω της πίεσης που ασκεί μία αξιόπιστη απειλή. Είμαι αρνητικά ελεύθερος «στο βαθμό που κανένας άνθρωπος δεν

παρεμβαίνει στις δραστηριότητες μου» (Berlin 1958:7), δηλαδή στο βαθμό που απολαμβάνω το δικαίωμα της απρόσκοπτης και μη εξαναγκαστής επιλογής.

Η άλλη έννοια που προτάσσει ο Berlin, η έννοια της θετικής ελευθερίας, ενδιαφέρεται για το από πού πηγάζει η εξουσία η οποία νοείται ως η δυνατότητα δράσης που διαθέτει ο καθένας. Η θετική ελευθερία, σύμφωνα με τον Berlin, απαιτεί περισσότερα από την απουσία παρέμβασης, περισσότερα από την απουσία καταναγκασμού. Απαιτεί από το άτομο να αναλαμβάνει ενεργό ρόλο στην απόκτηση πλήρους ελέγχου ή κυριαρχίας πάνω στον εαυτό του. Είμαι θετικά ελεύθερος στο βαθμό κατά τον οποίο έχω πετύχει την αυτοκυριαρχία (Berlin 1958: 19). Σύμφωνα, επομένως, με την έννοια της θετικής ελευθερίας το ζητούμενο δεν είναι πλέον να μάθουμε σε ποιους τομείς είμαστε κυρίαρχοι όσο μάλλον το ποιος είναι στον τάδε ή στο δείνα τομέα κυρίαρχος ή κύριος. Βάσει του συλλογισμού αυτού, οι πολίτες ενός κράτους θεωρούνται ελεύθεροι αν κυβερνούν οι ίδιοι άμεσα, ή πιο συχνά έμμεσα, την ζωή τους. Εγγύηση της ελευθερίας δεν είναι πλέον απλά και μόνο η ανεξαρτησία. Είναι, επίσης, αναγκαία η αυτονομία υπό την αυστηρή έννοια του όρου.

Με άλλα λόγια, το κατά πόσον ένας λαός είναι ελεύθερος ή όχι εξαρτάται από το βαθμό του συλλογικού ελέγχου τον οποίο είναι σε θέση να ασκήσουν τα μέλη του επί των ζωνών τους. Το να είμαστε ελεύθεροι δεν συνίσταται απλώς και μόνον στην απελευθέρωση από κάποια προσκόμματα αλλά απαιτεί έτι περαιτέρω να επιδιώξουμε και να επιτύχουμε την πραγμάτωση ορισμένων σκοπών που προσδιορίζονται ρητά – και άρα θετικά – ως σκοποί μέσω των οποίων ολοκληρώνεται η ανθρώπινη ιδιότητα μας. Η θετική ελευθερία σηματοδοτεί την ανεξαρτησία και την αυτοκυβέρνηση της *civitas* και ιδιαίτερα το δικαίωμα των πολιτών να συμμετέχουν ενεργά στην πολιτική διακυβέρνηση της. Η θετική έννοια της ελευθερίας αποτελεί την αποκλειστική ιδιότητα της *res publica* και επιτυγχάνεται μέσω της ενασχόλησης με τα δημόσια πράγματα και την αναζήτηση του κοινού συμφέροντος και όχι μεμονωμένων συμφερόντων (Χρυσόχου, 2005: 107).

Συνοψίζοντας, σύμφωνα με τον Berlin, η αρνητική ελευθερία ορίζεται ως η απουσία ηθελμένου καταναγκασμού και η θετική ελευθερία ως η πραγμάτωση της ανθρώπινης δυνατότητας για αυτοκυβέρνηση. Η διάκριση, βέβαια, ανάμεσα στην αρνητική και στη θετική ελευθερία μπορεί να οδηγήσει σε εννοιολογικές υπεραπλουστεύσεις και επικίνδυνες ατραπούς. Ο Skinner υποστηρίζει ότι η ρεπουμπλικανική παράδοση εισάγει μία έννοια ελευθερίας η οποία διακρίνεται και από τους δύο άλλους τύπους της ελευθερίας. Διαφέρει, από την μια πλευρά από τη θετική ελευθερία, αλλά ταυτόχρονα δεν ισοδυναμεί με την περί αρνητικής ελευθερίας περιοριστική αντίληψη του Berlin. Κινούμενοι στο ίδιο μήκος κύματος, ο Pettit και ο Brugger αντιλαμβάνονται το ρεπουμπλικανισμό ως μια διακριτή πολιτική παράδοση η οποία προτείνει και μια διακριτή, τρίτη έννοια ελευθερίας πέρα από το σχηματικό δίπολο της αρνητικής – θετικής ελευθερίας (Λάβδας, 2004: 58). Ιδίως ο Pettit εκλαμβάνει το ρεπουμπλικανισμό πρωτίστως ως μια θεωρία για την ελευθερία και δευτερευόντως ως μια θεωρία για τη διακυβέρνηση (Pettit, 1997: 22, 51).

2.2 Η ελευθερία ως μη-κυριαρχία

Η νέο-ρεπουμπλικανική σχολή επιχειρεί να διατυπώσει μια εναλλακτική πρόταση περί ελευθερίας. Ο Pettit προτείνει μια ενδιάμεση πιθανότητα μεταξύ του κλασσικού φιλελευθερισμού (ο οποίος εναρμονίζεται με την αρνητική έννοια της ελευθερίας) και του κοινοτισμού (ο οποίος προτάσσει την θετική έννοια της ελευθερίας) προσφέροντας με τον τρόπο αυτό μια νέα αντίληψη αν όχι μια νέα πολιτική θεωρία για τη δημοκρατία (Χρυσόχοου, 2005: 109). Το διάβημα του Pettit συνίσταται στον ισχυρισμό ότι, αντίθετα με την έννοια της θετικής ελευθερίας την οποία περιγράφει ο Berlin, η καθαυτό ρεπουμπλικανική έννοια της ελευθερίας δεν συνεπάγεται καθόλου μια μη πλουραλιστική αντίληψη του Αγαθού στο οποίο αποδίδεται ένα σαφώς καθορισμένο περιεχόμενο (Renault, 2007). Η ελευθερία συνίσταται μάλλον στη «μη κυριαρχία» ή στη μη ετερονομία, δηλαδή στη μη υποταγή των πολιτών σε μια πολιτική εξουσία την οποία δεν ελέγχουν οι ίδιοι. Με αυτήν την έννοια, ένας ελεύθερος λαός είναι προπάντων ένας μη κυριαρχούμενος λαός αφού η κυριαρχία νοείται ως η δυνατότητα αυθαίρετης παρέμβασης στις επιλογές κάποιου ατόμου, η κατάσταση στην οποία κάποιος έχει την ικανότητα να παρέμβει κατά τρόπο αυταρχικό στις επιλογές κάποιου ατόμου (Pettit, 1997: 52).

Πρόκειται, ουσιαστικά, για μία δομική και ποιοτική έννοια ελευθερίας ως μη-κυριαρχίας η οποία προϋποθέτει ότι κανείς δεν είναι σε θέση να παρεμβαίνει αυθαίρετα στις επιλογές ενός ελεύθερου ανθρώπου. Είναι μία δομική έννοια καθώς εστιάζεται στη δυνατότητα παρέμβασης (ηθελημένης ή απλώς προβλέψιμης) και όχι στις συγκεκριμένες εκφάνσεις αυτής της δυνατότητας. Είναι, παράλληλα, μια ποιοτική έννοια καθώς εστιάζεται στο ενδεχόμενο να υφίσταται κυριαρχία ακόμη και αν παρατηρήσουμε απουσία εμπειρικής παρέμβασης (Λάβδας, 2004: 58). Δηλαδή αντιτίθεται σε ποικίλες μορφές εξάρτησης ή εξουσίας, ακόμη και σε εκείνες που δεν οδηγούν άμεσα ή απαραίτητα σε μια κατάσταση εξωγενούς παρέμβασης. Με άλλα λόγια, η τρίτη αυτή έννοια για την ελευθερία παρεμβάλλεται ως ενδιάμεση θεώρηση ανάμεσα στην αρνητική εκδοχή της ελευθερίας η οποία νοείται ως «απουσία συνειδητών παρεμβάσεων» και τη θετική και σίγουρα περισσότερο απαιτητική της έκφραση η οποία νοείται ως «αυτό-έλεγχος», «αυτογνωσία» ή «αυτοπραγμάτωση» (Χρυσόχοου, 2005: 106).

Ο Pettit θεωρεί ότι η ελευθερία δεν έγκειται στην απουσία της παρέμβασης ή στην παρουσία της «αυτοκυριαρχίας» αλλά στην απουσία της «κυριαρχίας» από τους άλλους. Για τον Pettit, κάποιος διαθέτει ή ασκεί κυριαρχική εξουσία σε κάποιον άλλον όταν έχει εμφανώς και σε κοινή γνώση την ικανότητα να παρεμβαίνει αυθαίρετα και συνειδητά σε ορισμένες επιλογές τις οποίες ο πρώτος είναι σε θέση να κάνει. Η παρέμβαση στις επιλογές κάποιου δεν συναρτάται μόνο με την άσκηση σωματικής ή ακόμα και λεκτικής παρέμβασης. Είναι δυνατόν να δημιουργείται ένα περιβάλλον στο οποίο να ασκείται σιωπηλή απαγόρευση δίχως τη φυσική παρέμβαση στις πράξεις ενός ατόμου (Pettit, 1997: 51-52). Η ελευθερία πρέπει να διαφυλάσσεται

όχι μόνο από την αθέμιτη παρεμβολή αλλά και από κάθε μορφή αυθαίρετης καταναγκαστικής επιβολής.

Για τον Pettit ένα άτομο κυριαρχεί πάνω σε κάποιο άλλο αν και μόνο αν έχει μία κάποια συγκεκριμένη δύναμη πάνω σε αυτό το άτομο, και συγκεκριμένα μία δύναμη αυθαίρετης παρέμβασης. Υπάρχουν τρεις πτυχές σε κάθε σχέση κυριαρχίας. Κάποιος ασκεί κυριαρχική δύναμη πάνω σε κάποιον άλλο, δηλαδή κάποιος κυριαρχεί ή υποδουλώνει κάποιον άλλον στο βαθμό που:

- 1) Έχει την ικανότητα να παρεμβαίνει
- 2) Αυθαίρετα
- 3) Σε συγκεκριμένες επιλογές που ο άλλος είναι σε θέση να κάνει

Η «μη-κυριαρχία» όπως παρουσιάζεται στην ρεπουμπλικανική θεωρία, σημαίνει την απουσία παρέμβασης σε ένα διαδραστικό περιβάλλον μιας κοινωνίας με κάποιο αριθμό ανθρώπων και όχι την απουσία παρέμβασης που επιτυγχάνεται μέσω της απομόνωσης. Η «μη-κυριαρχία», με την έννοια που μας ενδιαφέρει, είναι η θέση που κάποιος απολαμβάνει όταν ζει με την παρουσία άλλων ανθρώπων και δυνάμει του κοινωνικού σχεδιασμού κανένας από αυτούς τους άλλους δεν κυριαρχεί πάνω στους υπόλοιπους (Pettit, 1997: 67). Η ελευθερία ως μη-κυριαρχία υπόσχεται όχι την απαλλαγή από την ηθελημένη παρέμβαση αλλά απαλλαγή από την ηθελημένη αυθαίρετη παρέμβαση και ειδικότερα απαλλαγή από την δυνατότητα των άλλων για αυθαίρετη παρέμβαση.

2.3 Η ρεπουμπλικανική διακυβέρνηση

Η κλασική, παραδοσιακή ρεπουμπλικανική θέση συναρτά τη διασφάλιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των ατομικών ελευθεριών με δύο συγκεκριμένες προϋποθέσεις: αφενός την ύπαρξη ορισμένων πολιτικών αρετών και αφετέρου την προθυμία των πολιτών να συμμετάσχουν στο δημόσιο βίο. Ανάμεσα στις πολιτικές αρετές συγκαταλέγονται η ανεκτικότητα και ο αλληλοσεβασμός καθώς και ένα αίσθημα ακριβοδικίας και κοσμιότητας. Πρόκειται για ένα συσσωρευμένο πολιτικό κεφάλαιο εφόσον αυτές οι αρετές αναπτύχθηκαν αργά μέσα στο χρόνο και δεν εξαρτώνται μόνο από τους υπάρχοντες πολιτικούς και κοινωνικούς θεσμούς αλλά και από τη γενική εμπειρία των πολιτών καθώς και από τις γνώσεις τους για το παρελθόν. Αυτό το σύνολο έξεων, δηλαδή, αποκτήθηκε μέσα από μία σταδιακή διαδικασία τόσο μέσω της εμπειρίας των καταστροφών που προκάλεσε η άρνηση των δημοκρατικών αξιών όσο και μέσω της εμπειρίας των ωφελημάτων που προέκυπταν από τον σεβασμό τους.

Από την άλλη πλευρά, η ίδια η ασφάλεια των δημοκρατικών ελευθεριών θεωρείται ότι απαιτεί την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στη λειτουργία του καθεστώτος που διασφαλίζεται από το σύνταγμα. Η ρεπουμπλικανική παράδοση υποστηρίζει πως ένα καθεστώς που θέλει να θεωρείται γνήσια δημοκρατικό και να σέβεται τις θεμελιώδεις ελευθερίες πρέπει να εναντιωθεί προς την τάση απόσυρσης στην ιδιωτική σφαίρα και άρα να ενθαρρύνει την συμμετοχή των πολιτών στο δημόσιο βίο.

Η επιμονή στην συμμετοχή όλων των πληθυσμιακών ομάδων (ιδίως των μειοψηφιών) στη δημοκρατική διαδικασία φέρνει το νέο-ρεπουμπλικανισμό σε σαφή αντίθεση με τον κοινοτισμό ο οποίος δίνει ιδιαίτερη έμφαση στους κοινωνικούς ρόλους των ατόμων (οι οποίοι και τα καθορίζουν ως πρόσωπα) και μάλιστα όπως αυτοί οι ρόλοι έχουν διαμορφωθεί ιστορικά. Όμως, η ισότιμη συμμετοχή όλων των ομάδων σε μια ιστορικά διαμορφωμένη κοινότητα όπου κυριαρχεί παραδοσιακά μια μεγάλη ομοιογενής πλειοψηφία (π.χ. λευκών προτεσταντών, αγγλοσαξόνων, Ελλήνων χριστιανών ορθοδόξων, κλπ) δεν είναι ρεαλιστική εφόσον φιλοδοξούμε να εντάξουμε τη μειοψηφία σε μια κοινότητα στην ιδεολογική διάπλαση της οποίας δεν έχει η ίδια συμμετάσχει – και ενδεχομένως δεν εγκρίνει.

Σε αυτό το σημείο έγκειται και η διαφοροποίηση του ρεπουμπλικανισμού από το φιλελευθερισμό. Στο ρεπουμπλικανισμό δεν αρκεί η τυπική ισότητα, δηλαδή η ισονομία, αλλά απαραίτητη θεωρείται και η αυτονομία. Ο πολίτης πρέπει να είναι ελεύθερος αλλά ταυτόχρονα και ουσιαστικά ανεξάρτητος. Το πολιτικό σύστημα δεν θα πρέπει να εξασφαλίζει απλώς την απρόσκοπτη συμμετοχή του στις δημοκρατικές διαδικασίες αλλά και την ανέλιξη της προσωπικότητας του καθώς και την προστασία της αυτονομίας του διότι μόνον κατά αυτόν τον τρόπο μπορεί να φανεί και χρήσιμος στην πατρίδα του. Μη χειραγώγηση (non-manipulation) και συμμετοχή στη

νομοθετική διαδικασία αποτελούν δύο βασικές συνταγματικές εγγυήσεις που εφαρμόζονται με ρυθμίσεις για την ευρεία αποκέντρωση (και όχι διάχυση) της εξουσίας και την εφαρμογή θεσμικών αντίβαρων (checks and balances) (Pettit, 1997: 178).

Το ζήτημα που ανακύπτει είναι πως μπορεί να επιτευχθεί κάτι τέτοιο. Οι κλασσικοί και οι νεώτεροι ρεπουμπλικάνοι έδιναν μεγάλη έμφαση στην κατοχή ακίνητης περιουσίας ικανής να καθιστά τον πολίτη ανεξάρτητο οικονομικά. Οι σύγχρονοι ρεπουμπλικάνοι, από την άλλη πλευρά, διαφωνούν σε αυτό το σημείο. Άλλοι επιδιώκουν την οικονομική ισότητα υποστηρίζοντας ιδέες όπως η εξασφάλιση ενός ελάχιστου εισοδήματος, άλλοι υπερτονίζουν την προστασία και ανάδειξη κανόνων κοινωνικής ηθικής οι οποίοι ενισχύουν την αυτονομία του πολίτη έναντι του κράτους και άλλοι επιμένουν ότι μόνο μέσω κρατικών θεσμών, μέσω του θετικού δικαίου δηλαδή, μπορεί να επιτευχθεί η επιθυμητή αυτονομία του πολίτη. Τελικά, όμως, όλες αυτές οι τάσεις καταλήγουν σε αντιλήψεις για τα ανθρώπινα και τα ατομικά δικαιώματα που λίγο απέχουν από τις αντίστοιχες φιλελεύθερες.

Ο Cass Sunstein (1988: 1541-1542) θα ορίσει τις τέσσερις βασικές αρχές του νέο-ρεπουμπλικανισμού ως εξής:

A) η διαβούλευση (deliberation) στην πολιτική, με την έννοια της σοβαρής δημόσιας συζήτησης πάνω στα σημαντικότερα πολιτικά ζητήματα που οδηγεί σε ένα consensus ικανό να στηρίζει τις πολιτικές επιλογές της όποιας εκλεγμένης κυβέρνησης και το οποίο βασίζεται στον ορθό λόγο και στο δημόσιο συμφέρον. Όμως, για να γίνει ένας πραγματικός δημόσιος διάλογος πάνω σε ζητήματα που καθορίζονται σχεδόν πάντα από ισχυρά και συγκρουόμενα συμφέροντα, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι τα συμφέροντα δεν είναι εξωγενή αλλά εξαρτώνται και καθορίζονται από την συγκεκριμένη κοινωνική και πολιτική συγκρότηση. Κατ' αυτόν τον τρόπο, όλα τα ιδιωτικά συμφέροντα, και σε ένα μεγάλο βαθμό ορισμένα ατομικά δικαιώματα, γίνονται αντικείμενο διερεύνησης και κριτικής στα πλαίσια του δημόσιου διαλόγου χωρίς αυτό, όμως, να σημαίνει ότι δε λαμβάνεται σοβαρά υπόψη η ύπαρξη τους και η ιστορικό-πολιτική τους σημασία.

Ωστόσο, ο σοβαρός αυτός διάλογος προϋποθέτει την ύπαρξη της «πολιτικής αρετής» (civic virtue), όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η οποία όμως δεν ορίζεται όπως στην κλασική ρεπουμπλικανική θεωρία ως η βελτίωση του ατομικού χαρακτήρα με την καλλιέργεια των αισθημάτων της φιλοπατρίας και του δημόσιου συμφέροντος αλλά ως το αλτρουιστικό ενδιαφέρον που ξεπερνά το ατομικό συμφέρον και προσανατολίζεται στην πραγμάτωση της κοινωνικής δικαιοσύνης (Sunstein, 1988: 1550-1551). Έτσι, ο διάλογος οδηγεί στην διαμόρφωση των προτιμήσεων των πολιτών προς την κατεύθυνση της πολιτικής αρετής διαπλάθοντας τις απόψεις τους με τέτοιον τρόπο ώστε να μπορούν να αποφασίζουν με βάση το δημόσιο συμφέρον και με στόχο το κοινό καλό.

Κατά τη δημόσια διαβούλευση οι πολίτες έχουν την υποχρέωση της πολιτικότητας (civility), δηλαδή την υποχρέωση να εξηγούν δημοσίως πως οι αρετές και οι πολιτικές που υποστηρίζουν συνάδουν με τις πολιτικές αρχές του δημόσιου λόγου (Rawls, 1993: 217-8). Η διαβούλευση είναι μια ιδιαίτερη μορφή επικοινωνίας κατά την οποία οι συμμετέχοντες δεν εκφράζουν απλώς λογικές απόψεις αλλά αρθρώνουν μια ρητορική της διαβούλευσης, δηλαδή προσπαθούν να πείσουν τα μέρη της διαβούλευσης για την ανάγκη συγκεκριμένης συλλογικής δράσης για το κοινό καλό.

Τα αποτελέσματα της διαβούλευσης είναι δημοκρατικώς νομιμοποιημένα μόνο στο βαθμό που προκύπτουν ως προϊόν μιας εκλογικευμένης συμφωνίας (reasoned agreement) και καταλήγουν σε ένα consensus. Η βέλτιστη διαδικασία διαβούλευσης προϋποθέτει τη συνεργασία για την αναζήτηση λύσεων όταν προκύπτει σύγκρουση συμφερόντων με παράλληλη ενίσχυση των εγγυήσεων ότι αυτές δεν ισοδυναμούν με εξαναγκασμένη συμφωνία (Shapiro, 2002: 207).

Μια διαβουλευτική δημοκρατία θα απέφερε περισσότερα οφέλη τόσο στην κοινωνία συνολικά όσο και στα άτομα και τις ομάδες στο εσωτερικό της. Από την στιγμή που οι μεμονωμένες απόψεις και διαισθήσεις των πολιτών θα έρχονταν στην επιφάνεια και θα συναρθρώνονταν μέσα από τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και αφού οι πολίτες θα μπορούσαν να ελέγξουν και να απορρίψουν όσες υποθέσεις και πεποιθήσεις προέκυπταν εσφαλμένες, κοντόφθαλμες ή αστήρικτες στη δημόσια αντιπαράθεση, τα οφέλη για την κοινωνία θα περιλάμβαναν και καλύτερες συλλογικές αποφάσεις.

Η διαβουλευτική δημοκρατία, επίσης, θα οδηγούσε και σε μεγαλύτερη ενότητα και κοινωνική αλληλεγγύη. Καταρχάς, η διαδικασία λήψης αποφάσεων θα θεωρούνταν πιο νομιμοποιημένη εφόσον θα δίνονταν σε όλους μια ακριβοδίκαιη ευκαιρία να ακουστούν και να εξεταστούν οι απόψεις τους. Επιπλέον, η κοινή εμπειρία του στοχασμού συνδέει εκ των πραγμάτων τους πολίτες μεταξύ τους και ενισχύει την αλληλοκατανόηση. Σε μια διαβουλευτική δημοκρατία θα επιζητούσαμε να αλλάξουμε την συμπεριφορά των ανθρώπων μόνο μέσω μιας ελεύθερης συζήτησης των αξιώσεων τους και όχι μέσω της χειραγώγησης, της κατήχησης, της προπαγάνδας, της εξαπάτησης ή των απειλών. Εκτός από τα παραπάνω, με την κοινή διαβούλευση θα ήταν δυνατόν να συμπληρωθεί η ελλιπής πληροφόρηση και να λυθούν οι παρανοήσεις που συχνά προκαλούν φαινομενικά αδιάλλακτες διαφωνίες (Kymlicka 2005: 410).

B) η πολιτική ισότητα (political equality) με την έννοια όχι μόνο της ισονομίας αλλά και της απάλειψης όλων των διακρίσεων στην πολιτική συμμετοχή αλλά και στην επιρροή ομάδων και ατόμων που μπορεί να υπονομεύσει έτσι την ισορροπία μεταξύ τους. Η οικονομική ισότητα είναι βέβαια επιθυμητή αλλά όχι απολύτως απαραίτητη διότι αυτό που προέχει είναι η ισότητα στο δημόσιο διάλογο η οποία θεωρείται ως ένα βαθμό αυτόνομη από την ιδιωτική σφαίρα (συμπεριλαμβανομένης και της οικονομικής).

Γ) η ομοφωνία (universalism) που εδώ έχει την έννοια της κοινής αποδοχής κάποιων βασικών αρχών και αξιών και επομένως της δυνατότητας κοινής συμφωνίας πάνω στο τι είναι το κοινό καλό. Η ομοφωνία αυτή προκύπτει μετά το δημόσιο διάλογο, εφόσον στη διάρκεια του επικρατεί το πνεύμα της πρακτικής λογικής (practical reason) αλλά και η πεποίθηση ότι ο διάλογος μπορεί να καταλήξει σε επίλυση ακόμα και θεωρητικών, αξιολογικών διαφορών, προσφέροντας απαντήσεις οι οποίες είναι ουσιαστικά, και όχι απλώς διαδικαστικά, ορθές.

Δ) η έννοια του πολίτη (citizenship) ως ενεργού συμμετόχου στην πολιτική διαδικασία (σε εθνικό αλλά κυρίως σε τοπικό επίπεδο) ανεξάρτητου και παράλληλα ενδυναμωμένου από τα διασφαλισμένα δικαιώματα συμμετοχής του, τα οποία όχι μόνο εξασφαλίζουν τον έλεγχο των αντιπροσώπων του και της πολιτικής διαδικασίας αλλά και ενισχύουν την πολιτική αρετή στη δημόσια αλλά και στην ιδιωτική συμπεριφορά του.

Πολλοί κλασικοί φιλελεύθεροι πίστευαν και συνεχίζουν να πιστεύουν ότι μια φιλελεύθερη δημοκρατία θα μπορούσε να λειτουργήσει αποτελεσματικά μέσα από ελέγχους και εξισορροπήσεις ακόμα κι αν το σώμα των πολιτών δεν ήταν ιδιαίτερος ενάρετο. Θεσμικά και διανοητικά επινοήματα όπως η διάκριση των εξουσιών, το διπλό νομοθετικό σώμα και η ομοσπονδοποίηση, όλα θα χρησίμευαν για να φράξουν το δρόμο σε επίδοξους καταπιεστές. Οι φιλελεύθεροι δίνουν μια διαφορετική, πιο μετριοπαθή και πιο εργαλειακή ερμηνεία της πολιτειακής αρετής. Σύμφωνα με αυτήν, είναι αποδεκτό να έχουν οι άνθρωποι διαφορετικές ανάγκες σχετικά με την εγγενή αξία της πολιτικής συμμετοχής και ορισμένοι να αναζητούν τις μεγαλύτερες χαρές τους σε άλλους τομείς της ζωής (περιλαμβανομένων της οικογένειας, της εργασίας, των τέκνων ή της θρησκείας) στο πλαίσιο των οποίων θα επιδιώκουν και το πλάνο ζωής τους. Επίσης, ενώ ενδιαφέρονται να διασφαλίσουν το κρίσιμο κατώφλι για τον αριθμό των ενεργών πολιτών, δέχονται ότι πολλοί άνθρωποι είναι λίγο έως πολύ α-πολιτικοί και προσπαθούν να περιορίσουν τις απαιτήσεις που συνδέονται με την ιδιότητα του ενεργού πολίτη ούτως ώστε να συμπεριλάβουν και αυτές τις αντιλήψεις περί αγαθού βίου. Οι φιλελεύθεροι πολίτες πρέπει να αναγνωρίσουν την υποχρέωση δημιουργίας δίκαιων θεσμών όπου αυτοί δεν υπάρχουν ή να στηρίξουν αυτούς τους θεσμούς όπου απειλούνται. Ωστόσο, έχει καταστεί πλέον σαφές ότι δεν επαρκούν οι διαδικαστικοί και θεσμικοί μηχανισμοί εξισορρόπησης και, επομένως, απαιτείται κάποιο επίπεδο πολιτειακής αρετής και δημόσιου πνεύματος.

Σύμφωνα με την παρουσίαση του William Galston (Galston, 1991: 221-4 στο Kymlicka, 2005: 406), η οποία άσκησε μεγάλη επίδραση, ο υπεύθυνος πολίτης πρέπει να έχει τέσσερις τύπους πολιτειακών αρετών:

- i. **Γενικές αρετές:** θάρρος, υπακοή στους νόμους, αφοσίωση
- ii. **Κοινωνικές αρετές:** ανεξαρτησία, ευρύτητα πνεύματος
- iii. **Οικονομικές αρετές:** ηθική εργατικότητα, ικανότητα καθυστέρησης της ατομικής απόλαυσης, προσαρμοστικότητα στην οικονομική και τεχνολογική αλλαγή

- iv. **Πολιτικές αρετές:** ικανότητα να διακρίνει και να σέβεται τα δικαιώματα των άλλων, προθυμία να απαιτεί μόνο αυτό για το οποίο υπάρχει δυνατότητα να του δοθεί, ικανότητα αξιολόγησης των επιδόσεων όσων κατέχουν αξιώματα, προθυμία συμμετοχής στο δημόσιο διάλογο. Πρόκειται ουσιαστικά για τις πιο χαρακτηριστικές πτυχές της ιδιότητας του πολίτη αφού από αυτά ακριβώς τα σημεία διακρίνονται οι «πολίτες» μιας δημοκρατίας από τους «υπηκόους» ενός αυταρχικού καθεστώτος.

Παρατηρούμε, λοιπόν, πως στο σύγχρονο ρεπουμπλικανισμό η κοινωνία πολιτών αποκτά μια διάσταση σχεδόν εξωπραγματική, πέρα από ιδιωτικά συμφέροντα, οικονομικές ανάγκες και ατομιστικές συμπεριφορές. Ανάγεται δηλαδή σχεδόν στη σφαίρα της ουτοπίας (Χατζής, 2000: 98). Οι πολίτες καθυποτάσσουν τα συμφέροντα τους, και ίσως και τις ανάγκες τους, στο συμφέρον της κοινωνίας, με άλλα λόγια, στο κοινό καλό. Συμφωνούν σε ένα σύνολο αρχών και αξιών και συμμετέχουν ισότιμα σε ένα διάλογο υψηλής ποιότητας. Πώς, όμως, πείθονται οι πολίτες να εγκαταλείψουν τα στενά συμφέροντα τους και να επιδιώξουν το κοινό καλό;

Είναι αλήθεια πως, από τη μία πλευρά, παρατηρείται μία αυξανόμενη συνειδητοποίηση της σημασίας των πολιτειακών αρετών τη στιγμή που αυξάνεται και ο φόβος ότι οι αρετές αυτές βρίσκονται σε παρακμή. Παρατηρείται, γενικά, μια αυξανόμενη έμφαση στην ανάγκη να είναι οι άνθρωποι ενεργοί πολίτες που να συμμετέχουν στη δημόσια διαβούλευση και την ίδια στιγμή παρατηρείται μια τάση προς μεγαλύτερη απάθεια, παθητικότητα και απόσυρση στην ιδιωτική σφαίρα της οικογένειας, της σταδιοδρομίας και των προσωπικών σχεδίων. Πώς, λοιπόν, μπορούμε να υπερβούμε αυτό το «σύνδρομο της πολιτειακής ιδιότευσης» (civic privatism) (Habermas 1996: 78 στο Kymlicka, 2005: 412-13), να ενθαρρύνουμε τους πολίτες να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις που εγείρει η ιδιότητα του πολίτη και να αποκτήσουν τις πολιτειακές αρετές που χρειάζεται;

Ο ένας τρόπος, όπως προαναφέρθηκε, είναι ο σοβαρός και ποιοτικός διάλογος που λαμβάνει χώρα ισότιμα και όπου οι αντιτιθέμενες απόψεις και τα συγκρουόμενα συμφέροντα συζητούνται, αναλύονται και κριτικάρονται ενδελεχώς. Η διάχυση αυτής της πληροφόρησης και η δοκιμασία όλων των απόψεων και αξιών στη διαδικασία του διαλόγου και της κριτικής αναδεικνύει το κοινό καλό το οποίο γίνεται πλέον ευκολότερα αποδεκτό ως αποτέλεσμα συναινετικών διαδικασιών στα πλαίσια μιας συλλογικής ωρίμανσης (Χατζής, 2000: 98).

Ο άλλος τρόπος είναι η χρήση του κρατικού μηχανισμού. Το κράτος παίζει το ρόλο του φορέα του διαλόγου αλλά και του φορέα της διαμόρφωσης της συλλογικής συνείδησης. Διαδραματίζει έναν κρίσιμο ρόλο στην κατοχύρωση του διαλεκτικού ελέγχου των πολιτών και ενός πολιτικού περιβάλλοντος στο οποίο δεν ασκείται επικυρίαρχη επιρροή ενώ παρέχονται ουσιαστικές ευκαιρίες συμμετοχής. Το κράτος δεν αντιμετωπίζεται με τον αρνητικό τρόπο της φιλελεύθερης παράδοσης ή με την

καχυποψία του κοινοτισμού. Αντίθετα, μάλιστα, ο παιδαγωγικός του ρόλος λαμβάνεται σοβαρά υπόψη και αποτελεί το βασικότερο εργαλείο, αναγκαίο για την επιτυχία του ρεπουμπλικανικού οράματος. Ταυτόχρονα αποτελεί αλλά και γίνεται αντιληπτό ως το πεδίο όπου ο διάλογος λαμβάνει χώρα και όπου διασφαλίζονται όλες οι αναγκαίες προϋποθέσεις για την επιτυχία του (Χατζής, 2000: 99).

Στα πλαίσια μιας ρεπουμπλικανικής διακυβέρνησης, τα χρησιμοποιούμενα, από το ρεπουμπλικανικό κράτος, μέσα θα πρέπει να είναι στο μέτρο του δυνατού μη χειραγωγούμενα. Καθώς είναι σχεδιασμένα για την προαγωγή ορισμένων δημόσιων σκοπών κανένα άτομο ή ομάδα δεν θα μπορεί να επέμβει στον τρόπο με τον οποίο αυτά τα μέσα χρησιμοποιούνται. Κανένας δεν θα είναι σε θέση να τα οικειοποιηθεί με απώτερο σκοπό να επέμβει στις ζωές των συμπολιτών του προς όφελος των δικών του προσωπικών συμφερόντων. Οι εμπλεκόμενοι θεσμοί και οργανισμοί δεν θα επιτρέπουν την χειραγώγηση τους προς όφελος των επιθυμιών οποιουδήποτε τρίτου.

Ένα τέτοιο σύστημα θα πρέπει να ικανοποιεί τρεις προϋποθέσεις προκειμένου να επιτύχει τους σκοπούς του:

- 1) Η πρώτη προϋπόθεση είναι ότι το σύστημα αυτό θα πρέπει να αποτελεί μια «αυτοκρατορία νόμων και όχι ανθρώπων» (Pettit 1997 173).
- 2) Η δεύτερη, ότι θα πρέπει να διαχέει τις εξουσίες προς διάφορες πλευρές
- 3) Η τρίτη, ότι θα πρέπει να καταστήσει το νόμο σχετικά ανθεκτικό απέναντι στις επιθυμίες της πλειοψηφίας.

Η πρώτη προϋπόθεση αναφέρεται στο πεδίο και το περιεχόμενο των νόμων, η δεύτερη στη λειτουργία αυτών των νόμων στην καθημερινή ζωή και η τρίτη στους τρόπους με τους οποίους αυτοί οι νόμοι μπορούν να τροποποιηθούν με νόμιμα μέσα. Και οι τρεις προϋποθέσεις αποσκοπούν στο να ελέγχουν τη θέληση αυτών που βρίσκονται στην εξουσία. Με αυτήν την έννοια, λειτουργούν ως επίσημοι συνταγματικοί περιορισμοί και αντιπροσωπεύουν την πίστη σε αυτό που ονομάζουμε συνταγματισμό. Ωστόσο, κρίνεται χρήσιμο σε αυτό το σημείο να αναφερθούμε ξεχωριστά σε κάθε μία από τις τρεις αυτές αναγκαίες για την ρεπουμπλικανική διακυβέρνηση προϋποθέσεις.

➤ **Η προϋπόθεση της αυτοκρατορίας των νόμων**

Υπάρχουν δύο πτυχές της προϋπόθεσης της αυτοκρατορίας των νόμων. Η πρώτη υποστηρίζει ότι οι νόμοι θα πρέπει να είναι γενικοί και να ισχύουν για όλους συμπεριλαμβανομένου και των νομοθετών. Θα πρέπει να κοινοποιούνται και να γνωστοποιούνται εκ των προτέρων σε αυτούς για τους οποίους ισχύουν. Θα πρέπει να είναι καταληπτοί, σταθεροί και να μην υπόκεινται σε συνεχείς αλλαγές. Η δεύτερη πτυχή της προϋπόθεσης της αυτοκρατορίας των νόμων προϋποθέτει την ικανοποίηση της πρώτης και ότι κάθε νόμος που εισάγεται θα έχει ικανοποιητική μορφή.

Υποστηρίζει ότι όπου η κυβέρνηση έχει μία επιλογή μεταξύ της δράσης πάνω σε μία νομική βάση και της δράσης με έναν πιο ιδιαίτερο τρόπο θα πρέπει πάντα να προτιμά την πρώτη προσέγγιση. Ο λόγος είναι ότι, αν υποθέσουμε ότι η κυβερνητική δράση είναι πράγματι αναγκαία, αυτή η δράση θα πρέπει πάντα να λαμβάνει χώρα μέσω νομικών αποφάσεων, και συγκεκριμένα μέσω αποφάσεων που συνάδουν με τους περιορισμούς που τίθενται από το δίκαιο.

Η προϋπόθεση αυτή, επίσης, σημαίνει ότι και οι άλλες υπηρεσίες της κυβέρνησης θα αναγκάζονται να δρουν πάντα σύμφωνα με ένα βασισμένο σε αρχές και σύμφωνο με τους νόμους τρόπο. Θα πρέπει να τους επιτρέπεται να ενεργούν μονάχα υπό την εξουσία του νόμου και μονάχα με έναν τρόπο ο οποίος θα είναι σύμφωνος με τις απαιτήσεις που θέτει ο νόμος. Μία αυτοκρατορία νόμων απαιτεί εμπιστοσύνη στη δέουσα διαδικασία σε ένα ευρύ φάσμα πολιτικών μετώπων (Pettit, 1997: 175).

Μια αυτοκρατορία των νόμων περιλαμβάνει ένα καθεστώς όπου οι κυβερνητικοί φορείς απαιτείται πάντοτε να ενεργούν σύμφωνα με το δίκαιο ακόμα και αν οι νόμοι τους επιτρέπουν να ασκούν ένα βαθμό διακριτικής ευχέρειας στα πλαίσια των διαδικαστικών ορίων τα οποία θεσπίζουν.

➤ Η προϋπόθεση της αποκέντρωσης των εξουσιών

Η δεύτερη προϋπόθεση που σχετίζεται με την αναγκαιότητα ύπαρξης ενός μη χειραγωγίσιμου, συνταγματικού συστήματος διακυβέρνησης απαιτεί την αποκέντρωση των εξουσιών τις οποίες κατέχουν οι αξιωματούχοι σε κάθε κράτος δικαίου. Αυτή η προϋπόθεση έχει να κάνει με τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί ο νόμος. Η αποκέντρωση των εξουσιών απαιτεί αυτές οι εξουσίες να είναι σαφώς διαχωρισμένες. Και ο λόγος, τουλάχιστον από μια ρεπουμπλικανική σκοπιά, είναι λίγο έως πολύ προφανής. Η συσσώρευση των εξουσιών στα χέρια ενός ατόμου ή μιας ομάδας πιθανώς θα οδηγούσε αυτό το μέρος να αναπτύξει περισσότερο ή λιγότερο μια αυθαίρετη εξουσία πάνω στους υπόλοιπους.

Επομένως, η νομοθετική, η εκτελεστική και η δικαστική εξουσία θα πρέπει να διανέμονται σε διαφορετικά σώματα. Η ρεπουμπλικανική λογική για την αποκέντρωση των εξουσιών προκύπτει από την ανάγκη να αυξηθεί ο μη χειραγωγίσιμος χαρακτήρας του νόμου και η προστασία απέναντι στην άσκηση, από την πλευρά της κυβέρνησης, αυθαίρετης εξουσίας πάνω σε άλλους. Η υπόθεση πάνω στην οποία στηρίζεται η θέση αυτή συμπυκνώνεται στα εξής: αν η εξουσία είναι εντοπισμένη, με την έννοια ότι είναι συγκεντρωμένη, σε αυτό ή εκείνο το πρόσωπο, τότε η εξουσία αυτή πιθανώς είναι κυριαρχική. Με βάση αυτήν την λογική, η αποκέντρωση των εξουσιών, η οποία πρέπει να είναι και το ζητούμενο, μπορεί να υποστηριχθεί και από άλλα μέσα πέρα από το διαχωρισμό της νομοθετικής, της εκτελεστικής και της δικαστικής εξουσίας.

Ένα τέτοιο μέσο μπορεί να είναι η πρόταση συγκρότησης δύο νομοθετικών σωμάτων, το κάθε ένα από τα οποία θα έχει ξεχωριστή βάση. Επίσης, ένα άλλο ισοδύναμο οικείο μέσο είναι η αποκέντρωση της εξουσίας η οποία επιτυγχάνεται μέσω της ύπαρξης ενός ομοσπονδιακού συστήματος όπου ένας αριθμός «πολιτειών» μοιράζονται την εξουσία με την κεντρική κυβέρνηση (Pettit, 1997: 178). Ένα ακόμη μέσο, το οποίο αυτήν την φορά αποτελεί καινοτομία, είναι η διάχυση των εξουσιών που μπορεί να πραγματοποιηθεί όταν οι κυβερνήσεις συμφωνούν να δεσμευτούν από κάποιες διεθνείς συνθήκες ή συμβάσεις (Pettit, 1997: 179) ή ακόμη και όταν συμφωνούν να δεσμευτούν στα πλαίσια ενός οργανισμού με υπερεθνικά χαρακτηριστικά.

➤ Η προϋπόθεση του ελέγχου της πλειοψηφίας

Προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος ενός μη-χειραγωγίσιμου συστήματος διακυβέρνησης, είναι αναγκαία όχι μόνο η ύπαρξη μιας «αυτοκρατορίας των νόμων» όπου η εξουσία διαχέεται αποτελεσματικά αλλά πρέπει επίσης να διασφαλιστεί ότι οι νόμοι αυτοί οι οποίοι διέπουν αυτήν την αυτοκρατορία δεν υπόκεινται σε υπερβολικά εύκολη αλλαγή εξαιτίας της θέλησης της πλειοψηφίας. Κάθε νόμος, φυσικά, πρέπει να παρέχει τη δυνατότητα τροποποίησης του καθώς δεν υπάρχει καμία εγγύηση ακόμη και με τους πιο εύλογους νόμους ότι θα εξακολουθούν να εξυπηρετούν την ρεπουμπλικανική λογική: ότι θα εξακολουθούν να προωθούν την έννοια της ελευθερίας ως μη-κυριαρχίας (Pettit, 1997: 180). Όμως, η τρίτη προϋπόθεση, η προϋπόθεση του ελέγχου της πλειοψηφίας, επιμένει ότι, τουλάχιστον οι πιο βασικοί και οι πιο σημαντικοί νόμοι (πιο βασικοί και πιο σημαντικοί από την άποψη της μη-κυριαρχίας) δε θα πρέπει να υπόκεινται εύκολα σε τροποποίηση ή αντικατάσταση.

Πιο συγκεκριμένα, κρίνεται σκόπιμο να απαιτείται κάτι περισσότερο από το γεγονός και μόνο της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας ή ακόμη και της πλειοψηφίας του λαού προκειμένου αυτοί να υποστούν κάποια αλλαγή. Ο λόγος για τον οποίο η ρεπουμπλικανική θεωρία επιμένει στην ύπαρξη ενός είδους προστασίας απέναντι στην πλειοψηφία προκύπτει από το γεγονός ότι οι πλειοψηφίες σχηματίζονται αρκετά εύκολα. Οι φορείς της πλειοψηφίας θα ασκήσουν περισσότερο ή λιγότερο αυθαίρετη εξουσία εάν οι επιθυμίες τους δεν είναι περιορισμένες. Αν οι νόμοι υπόκεινται σε τροποποίηση λόγω της θέλησης της πλειοψηφίας, τότε οι ίδιοι αυτοί νόμοι θα επιδέχονται περισσότερο ή λιγότερο αυθαίρετο έλεγχο. Θα πάνσουν να αντιπροσωπεύουν ένα ασφαλές εχέγγυο απέναντι στην κυριαρχία της κυβέρνησης (Pettit, 1997: 181).

Η πίστη στην αναγκαιότητα ύπαρξης του ελέγχου της πλειοψηφίας προϋποθέτει την ύπαρξη μιας νομολογίας σύμφωνα με την οποία ο καλός νόμος καθορίζεται από κάποια κριτήρια. Ο ρεπουμπλικανισμός εντοπίζει αυτό το κριτήριο στο ιδανικό της ελευθερίας ως μη-κυριαρχίας. Ο καλός νόμος είναι ο νόμος ο οποίος προάγει γενικά τη «μη-κυριαρχία». Ίσως ο καλός νόμος να μην μπορεί να αποδεσμευτεί εντελώς από

την αναγκαιότητα να έχει μία δημοκρατική υποστήριξη κάποιου είδους αλλά το γεγονός και μόνο της σύνδεσης του με την υποστήριξη της πλειοψηφίας δεν αποτελεί κριτήριο της καταλληλότητας ή αποτελεσματικότητας του για το σκοπό για τον οποίο έχει θεσπιστεί (Pettit, 1997: 182).

Από την ανάλυση των τριών αυτών προϋποθέσεων προκύπτει ότι:

- η διακυβέρνηση πρέπει να διενεργείται μέσω μιας αυτοκρατορίας των νόμων
- οι εξουσίες που αναγνωρίζονται από τη νομοθεσία πρέπει να διαχέονται σε διαφορετικά άτομα και φορείς
- οι πιο βασικοί και σημαντικοί νόμοι δε θα πρέπει να υπόκεινται σε ευθεία τροποποίηση μέσω της πλειοψηφίας

Προκειμένου να προωθηθεί η ιδέα της ελευθερίας ως μη-κυριαρχίας είναι αναγκαίο να διασφαλιστεί ότι η διαδικασία της λήψης αποφάσεων ανιχνεύει τα συμφέροντα και τις ιδέες εκείνων των πολιτών στους οποίους και επιδρά. Η διαδικασία λήψης αποφάσεων δεν πρέπει να ισοδυναμεί με επιβολή θέλησης. Πρέπει, αντίθετα, να αντανakλά ένα σχήμα λήψης αποφάσεων το οποίο να περιλαμβάνει τα συμφέροντα και να σέβεται τις επιθυμίες των πολιτών. Προκειμένου οι δημόσιες αποφάσεις να μην είναι αυθαίρετες πρέπει οι πολίτες να έχουν τη δυνατότητα να τις αμφισβητούν σε περίπτωση που συγκρούονται με τα συμφέροντα τους έτσι όπως οι ίδιοι οι πολίτες τα αντιλαμβάνονται. Η ρεπουμπλικανική θέση για την κατοχύρωση της ελευθερίας δια του νόμου προϋποθέτει τη διαρκή εποπτεία της πολιτικής διαδικασίας και τη συμμετοχή ως σημαντικό καθήκον των πολιτών (Παπάζογλου, 2009: 47).

Αυτό που έχει σημασία δεν είναι η ιστορική προέλευση των αποφάσεων αυτών με την μορφή της συναίνεσης αλλά η δυνατότητα τους να ανταποκρίνονται αποτελεσματικά στην περίπτωση αμφισβήτησης (contestation) τους (Pettit, 1997: 185). Προκειμένου, λοιπόν, η διαδικασία λήψης δημόσιων αποφάσεων να μπορεί να υπόκειται σε αμφισβήτηση, και ειδικότερα να μπορεί να υπόκειται σε αμφισβήτηση από κάθε κομμάτι της κοινωνίας, είναι αναγκαίο η διαδικασία αυτή να πληροί ένα κάποιο δημοκρατικό προφίλ. Η δημοκρατία μπορεί να γίνει κατανοητή ως ένα μοντέλο που προωθεί πρωτίστως την αμφισβήτηση παρά την συναίνεση. Σύμφωνα με ένα τέτοιο μοντέλο, μια διακυβέρνηση θα είναι δημοκρατική, μια διακυβέρνηση θα είναι σε θέση να αντιπροσωπεύει μια μορφή εξουσίας που ελέγχεται από τον λαό, στο μέτρο που οι πολίτες ατομικά και συλλογικά απολαμβάνουν μια μόνιμη δυνατότητα αμφισβήτησης των αποφάσεων της κυβέρνησης.

Συνεπώς, πρέπει να υφίστανται θεσμικές εγγυήσεις οι οποίες θα διασφαλίζουν ότι οι εκτελεστικοί θεσμοί δεν εξυπηρετούν τα συμφέροντα των κυρίαρχων ομάδων. Αντιθέτως, οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τα πρόδηλα κοινά συμφέροντα των πολιτών (common avowable interests) (Pettit, 2001: 156), να σέβονται το διαλεκτικό έλεγχο των πολιτών και τη δυνατότητα τους να αμφισβητούν τις αποφάσεις τους (Pettit, 1997:186). Η δυνατότητα αμφισβήτησης υποδηλώνει τη δυνατότητα των

πολιτών να ζητούν την αλλαγή νομοθεσίας η οποία ασκεί κυριαρχική επιρροή στη δυνατότητα για ελεύθερες επιλογές και είναι καταπιεστική. Σε ένα ρεπουμπλικανικό σύστημα διακυβέρνησης η δυνατότητα αμφισβήτησης επιτρέπεται σε κάθε τόπο λήψης αποφάσεων με χρήση εκλογικευμένων επιχειρημάτων επί απόψεων που προέρχονται από όλο το φάσμα της κοινωνίας.

Υπάρχουν τουλάχιστον τρεις γενικές προϋποθέσεις που πρέπει να ικανοποιούνται προκειμένου οι δημόσιες αποφάσεις να μπορούν να υπόκεινται σε μια διαδικασία αμφισβήτησης:

1. η διαδικασία λήψης αποφάσεων θα πρέπει να διενεργείται με τέτοιο τρόπο ώστε να υπάρχει μια πιθανή βάση για αμφισβήτηση
2. θα πρέπει να υπάρχει, όχι μόνο αυτή η πιθανή βάση για αμφισβήτηση, αλλά επιπλέον και ένα διαθέσιμο μέσο ή διάυλος μέσω του οποίου να μπορούν οι αποφάσεις να αμφισβητούνται
3. τέλος, θα πρέπει να υπάρχει και ένα κατάλληλο φόρουμ (τόπος δημόσιας συζήτησης) όπου θα ακούγονται αυτές οι αμφισβητήσεις. Ένα φόρουμ όπου θα αξιολογείται η εγκυρότητα ενός ισχυρισμού και θα καθορίζεται η κατάλληλη απάντηση (Pettit, 1997: 186).

Πάνω και πέρα, όμως, από το σχεδιασμό κατάλληλων ρεπουμπλικανικών νόμων, η επιτυχία της ρεπουμπλικανικής διακυβέρνησης είναι συνυφασμένη με την ύπαρξη προτύπων ή νορμών (norms). Οι νόμοι θα πρέπει να είναι ενσωματωμένοι σε ένα δίκτυο από νόρμες που θα κυριαρχεί ανεξάρτητα από το κράτος στη σφαίρα της πολιτικής κοινωνίας (κοινωνίας των πολιτών)⁸. Προκειμένου το κράτος να είναι σε θέση να βρει μια θέση στις καρδιές των ανθρώπων και προκειμένου οι νόμοι του κράτους να είναι σε θέση να είναι πραγματικά αποτελεσματικοί, αυτοί οι νόμοι θα πρέπει να λειτουργούν σε αгаστή συνεργασία με τις νόρμες οι οποίες έχουν θεσπιστεί ή πρόκειται να θεσπιστούν στο πλαίσιο της πολιτικής κοινωνίας. Οι νόμοι θα πρέπει να στηρίζουν τις νόρμες και οι νόρμες, με την σειρά τους, θα πρέπει να στηρίζουν τους νόμους. Η σημασία της ύπαρξης πολιτειακών νορμών οι οποίες διαπλέκονται με τους πολιτικούς νόμους έχει αναγνωριστεί, εξάλλου, από τις απαρχές της ρεπουμπλικανικής παράδοσης. Ο Machiavelli, για παράδειγμα, υποστηρίζει ότι δεν είναι δυνατή η επιβολή μιας δημοκρατίας νόμων σε μια κοινωνία η οποία δεν χαρακτηρίζεται ήδη από buoni costumi, δηλαδή από καλά πρότυπα ή από ήθος. Υποστηρίζει, επιπλέον, ότι όπως τα σωστά πρότυπα, προκειμένου να διατηρούνται, έχουν ανάγκη τους νόμους, έτσι και οι νόμοι, προκειμένου να τηρούνται, έχουν ανάγκη τα καλά πρότυπα.

---

⁸ Η πολιτική κοινωνία (κοινωνία των πολιτών) είναι μία μορφή κοινωνίας η οποία αφενός εκτείνεται πέρα και πάνω από τα στενά όρια της αφοσίωσης στην οικογένεια αλλά αφετέρου δεν απαιτεί αυστηρά την ύπαρξη ενός καταναγκαστικού κράτους.

Μερικές από τις νόρμες που απαιτούνται από ένα ρεπουμπλικανικό πολίτευμα μπορεί να αφορούν ολόκληρη την κοινωνία και να αναφέρονται στον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να συμπεριφέρεται κανείς μέσα στην κοινωνία. Άλλες μπορεί να είναι περισσότερο εξειδικευμένες και να αναφέρονται ειδικά σε ορισμένες ομάδες μέσα στην κοινωνία.

2.4 Η θέση των γυναικών στην *res publica*

«Ένας υπέροχος άνθρωπος

Ο Καικίνας Παίτος, σύζυγος της Αρρίας, ήταν άρρωστος, άρρωστος ήταν και ο γιός του. Ο γιός πέθανε. Η Αρρία του ετοίμασε κηδεία με τέτοιο τρόπο ώστε να μην καταλάβει τίποτε ο σύζυγος της. Όχι μόνο αυτό αλλά και κάθε φορά που έμπαινε στην κρεβατοκάμαρα του συζύγου προσποιούνταν ότι ζούσε ο γιός και στον σύζυγο που ρωτούσε πολύ συχνά, τι έκανε το παιδί, απαντούσε: «κοιμήθηκε καλά, έφαγε με όρεξη». Έπειτα, όταν το δάκρυα της που συγκρατούσε για πολύ ώρα, νικούσαν και ξεσπούσαν, έβγαινε έξω. Τότε παραδινόταν στον πόνο και λίγο αργότερα ξαναγύριζε με τα μάτια στεγνά... Ο Σκριβωνιανός είχε σηκώσει στην Ιλλυρία τα όπλα εναντίον του Κλαυδίου. Ο Παίτος είχε πάει με το μέρος του και αφού σκοτώθηκε ο Σκριβωνιανός, μεταφερόταν σιδηροδέσμιος στη Ρώμη. Επρόκειτο να ανέβει σε πλοίο. Η Αρρία παρακαλούσε τους στρατιώτες να επιβιβαστεί μαζί του. Δεν το κατόρθωσε. Νοίκιασε ψαράδικο πλοιάριο και ακολούθησε το μεγάλο πλοίο».

«Η οργή της μάνας

Μήπως ήρθα σε εχθρό και είμαι αιχμάλωτη στο στρατόπεδό σου; Σε τέτοιο σημείο με κατάντησε η μακρόχρονη ζωή και τα δυστυχημένα γηρατειά, ώστε να σε δω πρώτα εξόριστο κι έπειτα εχθρό; Πώς μπόρεσες να λεηλατήσεις αυτή τη χώρα που σε γέννησε και σε ανέθρεψε; Δε σου πέρασε η οργή τη στιγμή που πατούσες τα σύνορα της πατρίδας (σου); Παρόλο που είχες φτάσει με τόσο εχθρική και απειλητική διάθεση, γιατί, όταν είδες τη Ρώμη, δε σου πέρασε από το μυαλό: «μέσα σ' εκείνα τα τείχη βρίσκονται το σπίτι και οι θεοί μου, η μάνα, η σύζυγος και τα παιδιά (μου)». Λοιπόν, αν εγώ δε σε είχα γεννήσει, η Ρώμη δε θα βρισκόταν πολιορκημένη, αν δεν είχα γιο, θα πέθαινα ελεύθερη σε ελεύθερη πατρίδα. Εγώ τίποτα πια δεν μπορώ να πάθω κι ούτε θα

είμαι για πολύ ακόμη τόσο δυστυχημένη: αντίθετα όμως αυτούς, αν συνεχίσεις, τους περιμένει ή πρόωρος θάνατος ή μακρόχρονη σκλαβιά».

Η αξιολόγηση της σημασίας των ρεπουμπλικανικών αρχών στο σύγχρονο πολιτικό πλαίσιο προϋποθέτει την αντιμετώπιση ορισμένων θεωρητικών ζητημάτων. Η ρεπουμπλικανική παράδοση στη μακραίωνη ιστορία της θεωρείται ότι εμπεριέχει στοιχεία αποκλεισμού, όπως σχετικά με τις προϋποθέσεις πρόσβασης στο status του πολίτη και τον αποκλεισμό των ξένων και των γυναικών (Phillips, 2000) και ακόμη με την ιδέα του κοινού αγαθού και την πιθανότητα καταπίεσης μιας μειονότητας. Είναι προφανές πως ο νέο-ρεπουμπλικανισμός επιχειρεί να ενσωματώσει το κεκτημένο και το απόθεμα της σύγχρονης φιλελεύθερης δημοκρατικής παράδοσης και, συνεπώς, να αποβάλλει τα στοιχεία εκείνα της ρεπουμπλικανικής παράδοσης που αντίκεινται σε αυτήν. Για αυτόν τον λόγο έκρινα σκόπιμο, στο σημείο αυτό, να αναφερθώ στην θέση την οποία είχαν οι γυναίκες στο παρελθόν στα πλαίσια του ρεπουμπλικανικού πολιτεύματος καθώς και στην εξέλιξη του ρόλου τους μέσα στην κοινωνία. Στη συνέχεια, επιχειρώ να καταδείξω πως, παρότι η ρεπουμπλικανική θεωρία και ο φεμινισμός θεωρούνται, από πολλούς, δύο ασυμβίβαστες θεωρίες, στην πραγματικότητα, η μία μπορεί να τροφοδοτήσει την άλλη φτάνοντας σε μία γόνιμη σύμπλευση η οποία θα ωφελήσει την κοινωνία ως σύνολο.

Οι παραδοσιακοί ρεπουμπλικάνοι οραματίστηκαν μια πολιτεία κυρίαρχων ανδρών. Αυτό που πρέπει να αποσαφηνιστεί είναι ότι η έννοια της ελευθερίας ως μη-κυριαρχίας μπορεί να απευθύνεται και σε ανθρώπους που βρίσκονται έξω από αυτήν την πολύ στενή σφαίρα αυτών που παραδοσιακά θεωρούνταν ότι πληρούσαν τα κριτήρια για να έχουν την πολυπόθητη ιδιότητα του πολίτη, έξω από αυτήν την στενή και καθορισμένη ανδροκρατικά σφαίρα. Θα επιχειρήσω να καταδείξω ότι η έννοια της ελευθερίας ως μη-κυριαρχίας απευθύνεται πρωταρχικά στο γυναικείο φύλο.

Στην αφετηρία της συλλογιστικής μου σκέψης στην προσπάθεια ανάδειξης των στοιχείων εκείνων του ρεπουμπλικανισμού που στην ουσία απελευθερώνουν την πολιτική αυτή θεωρία από τα στοιχεία αποκλεισμού τα οποία τόσο συχνά της καταλογίζουν βρέθηκα αντιμέτωπη με πολλά και εύλογα ερωτήματα: Τι σχέση θα

μπορούσε να υπάρξει μεταξύ της σύγχρονης φεμινιστικής θεωρίας και της παράδοσης της ρεπουμπλικανικής σκέψης; Τι αξία θα μπορούσε να έχει μία θεωρία η οποία αναπτύχθηκε στα πλαίσια των αρχαίων πόλεων-κρατών για το φεμινισμό ο οποίος είναι συνεχώς αντιμέτωπος με τις πολύπλοκες αλληλεπιδράσεις μεταξύ της πολιτικής, της κοινωνίας και του φύλου;

Η φεμινιστική αντίληψη για την κλασσική ρεπουμπλικανική σκέψη έχει καταλήξει σε έναν πεσιμισμό σε σχέση με την πιθανότητα χρησιμοποίησης του ρεπουμπλικανικού ιδιώματος ως βάση για τη φεμινιστική θεωρία ή πρακτική. Η φεμινιστική ιστοριογραφία και πολιτική θεωρία έχουν καταδείξει ότι η Αριστοτελική κληρονομιά του ρεπουμπλικανισμού οδηγεί, σε μια απόλυτη αντίθεση με το φιλελευθερισμό, σε μία υπερβολική αφοσίωση στη δημόσια δράση η οποία καθοδηγείται, επιπλέον, από ανδροκρατικές αξίες. Ο ρεπουμπλικανισμός, σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, φαίνεται ότι αποτελεί την επιτομή και την πεμπουσία μιας πολιτικής θεωρίας που προωθεί και εκλογικεύει φιλοσοφικά το φαλλοκρατισμό καταλήγοντας σε μια ανυπόκριτη περιφρόνηση του γυναικείου φύλου.

Στην ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα, οι γυναίκες δεν είχαν κάποιο επίσημο αναγνωρισμένο ρόλο στην πολιτική και διοικητική ζωή της πολιτείας. Οι αρχές που διείπαν το πολίτευμα της δημοκρατικής Αθήνας ήταν η ισονομία και η ελευθερία. Ποιητές και φιλόσοφοι της εποχής αναγνώριζαν την κυριαρχική θέση του νόμου, και ο όρος ισονομία, προγενέστερος της λέξης δημοκρατία, συχνά υποδήλωνε το δημοκρατικό πολίτευμα. Τόσο οι άρχοντες όσο και ο λαός όφειλαν υπακοή στο νόμο, ενώπιον του οποίου όλοι οι πολίτες ήταν ίσοι. Η ελευθερία αποτελούσε το ίδιο το περιεχόμενο της δημοκρατίας. Ο πολίτης ήταν εξ ορισμού ελεύθερος, με μόνο περιορισμό της ελευθερίας του την υπακοή στο νόμο, στη δημιουργία του οποίου συνέβαλε και ο ίδιος.

Υπό την έννοια αυτή, πολιτική ελευθερία δεν αναγνωριζόταν σε όλους τους κατοίκους της πόλεως, αλλά μόνο σε αυτούς που είχαν την ιδιότητα του πολίτη⁹. Απαραίτητη προϋπόθεση για την άσκηση κάθε νομοθετικής, εκτελεστικής ή δικαστικής εξουσίας ήταν η ιδιότητα του πολίτη. Πολίτης μιας πόλεως ήταν ένα άτομο είτε φύσει είτε μετά από απονομή της πολιτείας. Η ιδιότητα του πολίτη ήταν κληρονομητή και αναγνωριζόταν *αφ' ήβης*, δηλαδή από 18 ετών¹⁰. Πλήρης ικανότητα δικαίου αναγνωριζόταν, επομένως, μόνο στους άρρενες και ενήλικες πολίτες. Οι μέτοικοι και οι γυναίκες καθώς και οι πολίτες σε βάρος των οποίων είχε επιβληθεί η ποινή της μερικής ατιμίας, είχαν δικαιοκλήρικη ικανότητα μόνο στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, η οποία όμως ασκούνταν, όσον αφορά τους πρώτους, μέσω ενός πολίτη που είχε την ιδιότητα του *προστάτη*, όσο δε αφορά στις γυναίκες, μέσω ενός επιτρόπου, του *κυρίου* (Τρωιάνος, 2002: 70).

⁹ Πολιτική ελευθερία δεν αναγνωριζόταν, ωστόσο, στους πολίτες κάθε πόλεως, αλλά μόνο των ανεξάρτητων πόλεων, αυτών, επομένως, όπου ο νόμος πήγαζε από τη βούληση των πολιτών.

¹⁰ Σε αριστοκρατικά καθεστώτα απαιτούνταν κατά τι μεγαλύτερη ηλικία.

Πλήρης ικανότητα δικαίου αναγνώριζε το ρωμαϊκό δίκαιο μόνο στους εκ γενετής και αυτεξούσιους (*suī iuris*) ρωμαίους πολίτες. Από τα πρόσωπα που συνέθεταν τη ρωμαϊκή οικογένεια, μόνον ο αρχηγός της, ο *pater familias*, είχε εξ ορισμού πλήρη ικανότητα δικαίου. Η σύζυγος είτε τελούσε υπό την εξουσία του συζύγου ή του πατέρα της, είτε είχε μεν χειραφετηθεί (*emancipatio*), είχε, όμως, έναν επίτροπο. Από την εποχή του Αυγούστου, για λόγους δημογραφικούς, θεσπίστηκε η απαλλαγή από την επιτροπεία των αυτεξούσιων γυναικών που είχαν περισσότερα από τρία τέκνα (*ius trium liberorum*) (Τρωιάνος, 2002: 142).

Ιδιαίτερα ενδεικτικοί της κυρίαρχης θέσης την οποία απολάμβαναν οι άνδρες πολίτες στην αρχαία Ρώμη ήταν οι θεσμοί της πατρικής εξουσίας (*pater familias*), της συζυγικής εξουσίας (*manus*) καθώς και ο θεσμός της προίκας (*dos*). Η εξουσία που ασκούσε ο αρχηγός της ρωμαϊκής οικογένειας επάνω στα υπεξούσια μέλη της οικογένειας (*patria potestas*) δε διέφερε και πολύ από την εξουσία του κυρίου επάνω στους δούλους. Στον αρχηγό της οικογένειας αναγνωριζόταν δικαίωμα εκθέσεως, δηλαδή εγκατάλειψης νεογέννητου τέκνου, δικαίωμα σωματικού κολασμού των τέκνων, που μπορούσε να φτάσει μέχρι τη θανάτωση τους, καθώς και δικαίωμα πώλησης και ενεχυρίασης τέκνων (το οποίο αργότερα απαγορεύτηκε). Τα τέκνα, ακόμα και μετά την ενηλικίωση τους εξακολουθούσαν να υπάγονται στην πατρική εξουσία του *pater familias*, από την οποία απαλλάσσονταν πλήρως μετά το θάνατο ή την καταδίκη του εξουσιαστή σε στέρηση της ιδιότητας του πολίτη ή με χειραφεσία¹¹. Ο αρχηγός της οικογένειας ήταν, επίσης, κύριος της οικογενειακής περιουσίας. Ότι αποκτούσε ο υπεξούσιος περιερχόταν στην κυριότητα του εξουσιαστή (Τρωιάνος, 2002: 152).

Η συζυγική εξουσία (*manus*), από την άλλη πλευρά, ήταν ένας θεσμός ο οποίος συνίστατο στην υπαγωγή της συζύγου κάτω από την εξουσία του συζύγου. Για την σύσταση της συζυγικής εξουσίας απαιτούνταν είτε τυπική μεταβίβαση της εξουσίας από το μέχρι τότε φορέα της (συνήθως τον πατέρα της γυναίκας) στο σύζυγο είτε ο σύζυγος να ασκούσε την εξουσία του επί της συζύγου για ένα συνεχές έτος (*usus*), χωρίς η τελευταία να απουσιάζει από τη συζυγική εστία για περισσότερο από τρεις συνεχείς νύχτες (Τρωιάνος, 2002: 144).

Τέλος, ο θεσμός της προίκας (*dos*) ήταν υπαγορευμένος από τα κοινωνικά ήθη και συνιστούσε, όπως άλλωστε σε όλες τις εποχές, έκφραση της «αδυναμίας» του γυναικείου φύλου και, πολύ συχνά, της γονικής ματαιοδοξίας. Στη ρωμαϊκή κοινωνία, οι γονείς συναγωνίζονταν για το ποιος θα προικίσει καλύτερα τη θυγατέρα του ενώ οι επίδοξοι σύζυγοι για το ποιος θα πάρει τη μεγαλύτερη προίκα. Ο θεσμός της προίκας αποτύπωνε ανάγλυφα την εικόνα του γάμου εκείνης της εποχής, των σχέσεων μεταξύ των συζύγων αλλά και τη θέση των γυναικών μέσα στη ρωμαϊκή οικογένεια (Τρωιάνος, 2002: 145).

---

¹¹ Εφόσον ο πατέρας του παιδιού έλεγε τρεις φορές ότι πουλάει το παιδί του τότε το παιδί του γίνεται ελεύθερο, δηλαδή, αυτεξούσιο.

«Η διάκριση με βάση το φύλο, την οποία οι άνδρες έχουν τόσο πολύ υποστηρίζει, είναι αυθαίρετη» (Wollstonecraft 1792c: 282 στο Vega, 2002: 174).

Στους αιώνες που ακολούθησαν η κατάσταση των γυναικών ποίκιλε ανάλογα με το σύστημα διακυβέρνησης: οι γυναίκες ήταν ελεύθερες στις μοναρχίες σε αντίθεση με τα δεσποτικά κράτη, ενώ στις ρεπουμπλικανικές πολιτείες, οι γυναίκες ήταν ελεύθερες στα μάτια του νόμου αλλά φυλακισμένες εξαιτίας των εθίμων της κοινωνίας.

Η έννοια των δικαιωμάτων των γυναικών δεν ήταν μια φυσική επέκταση του λεξιλογίου που αναπτύχθηκε από το φυσικό δίκαιο, αλλά μάλλον ήταν το αποτέλεσμα μιας μορφής υβριδισμού. Τα δικαιώματα των γυναικών προέκυψαν ως έννοια στον απόηχο της Γαλλικής Επανάστασης του 1789 και στη συνέχεια στην Ευρώπη και στην Αμερική κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα έως ότου αντικαταστάθηκαν από την έννοια του «φεμινισμού»¹² (Faure, 2002: 126).

Ο σύγχρονος ρεπουμπλικανισμός και ο σύγχρονος φεμινισμός, και οι δύο, έλκουν την καταγωγή τους από τον 18^ο αιώνα στην ευρωπαϊκή Αναγέννηση και στην Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση. Και η Αναγέννηση και η Γαλλική Επανάσταση δημιούργησαν ένα χώρο και ένα κλίμα που ενθάρρυνε τις απαιτήσεις για την ισοτιμία ανδρών και γυναικών. Στην Ευρώπη του 18^{ου} αιώνα, για το μικρό αριθμό γυναικών (και ανδρών) που εξέφραζαν τέτοιες απόψεις, η ισότητα ήταν ισότητα ηθική και ορθολογική, σήμαινε ελευθερία εκπλήρωσης των ατομικών δυνατοτήτων και αναγνώριση όλων ως πλήρη μέλη του ανθρώπινου γένους αντί της μέχρι τότε ισχύουσας «μερικής» ιδιότητας του πολίτη που αποδίδονταν στις γυναίκες. Η έμφαση δινόταν όχι στην ίση εργασία αλλά στην αναγνώριση της αξίας της διαφορετικής εργασίας και της διαφορετικότητας των ρόλων μέσα στην κοινωνία. Παρ' όλα αυτά, η φύση και ο ρόλος των γυναικών συνέχιζε να καθορίζεται, από τους περισσότερους άνδρες διανοητές της εποχής, στο πλαίσιο των απόψεων τους για τη σχέση μεταξύ των δύο φύλων.

Το ζήτημα των γυναικών τονίστηκε από τον Montesquieu μέσω του θεμελιώδους διαχωρισμού του μεταξύ του νόμου και του εθίμου: η θέση των γυναικών ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με το δεύτερο. Η ελευθερία που απολάμβαναν οι γυναίκες σε ένα μοναρχικό καθεστώς δεν προέκυπτε, φυσικά, από τον

---

¹² Ο Φεμινισμός είναι μια συλλογή κοινωνικών θεωριών, πολιτικών κινήσεων και ηθικών φιλοσοφιών, σε μεγάλο βαθμό παρακινούμενη από ή αναφερόμενη σε εμπειρίες γυναικών, ιδιαίτερα σε σχέση με την κοινωνική, πολιτική και οικονομική τους κατάσταση. Ως κοινωνικό κίνημα, ο φεμινισμός εστιάζεται κατά πολύ στον περιορισμό ή εξάλειψη της φυλετικής ανισότητας και στην προώθηση των δικαιωμάτων, των συμφερόντων και των ζητημάτων των γυναικών στην κοινωνία. Ο Φεμινισμός ως φιλοσοφία και κίνημα με τη σύγχρονη έννοια μπορεί να χρονολογηθεί από τον Διαφωτισμό με στοχαστές όπως οι Lady Mary Wortley Montagu και Marquis de Condorcet, υπέρμαχοι της γυναικείας εκπαίδευσης. Ο φεμινισμός έγινε ένα οργανωμένο κίνημα τον 19ο αιώνα καθώς όλο και περισσότεροι άνθρωποι άρχισαν να πιστεύουν πως οι γυναίκες υφίστανται άδικη μεταχείριση. Το φεμινιστικό κίνημα ριζώθηκε στο προοδευτικό κίνημα και ιδιαίτερα στο μεταρρυθμιστικό κίνημα του 19ου αιώνα.

καταμερισμό της εξουσίας, στην οποία δεν είχαν πρόσβαση ούτε οι άνδρες υπήκοοι των μοναρχών ούτε ήταν η ίδια με εκείνη τη μορφή ελευθερίας που εγγυάται ο νόμος, δηλαδή κυρίως της ασφάλειας, αλλά ήταν ένα είδος ελευθερίας, ειδικά για τις γυναίκες, που συσχετιζόταν με το έθιμο και διακρινόταν από τη δημοκρατία στην οποία οι γυναίκες κρατούνταν «φυλακισμένες» από το έθιμο. Ο Montesquieu υποστήριξε ότι αφού ο δεσποτισμός (despotism) ήταν ένα καθεστώς στο οποίο δεν υπήρχε κανενός είδους προστασία που να παρέχεται από το νόμο, οι γυναίκες υπέμειναν μία διπλή δουλεία: εκτός από την πολιτική υποτέλεια, υπέμεναν και μια ιδιαίτερος επαχθής μορφή οικιακής υποτέλειας (πολυγαμία, σεξουαλική κακοποίηση).

Σε μία ρεπουμπλικανική πολιτεία, η διάκριση μεταξύ νόμου και εθίμου συνδέεται στενά με τη διάκριση μεταξύ των δύο φύλων, αφήνοντας ανοικτό στους άνδρες το δημόσιο χώρο των πολιτικών και δικαστικών θεσμών και περιορίζοντας τις γυναίκες στον ιδιωτικό χώρο της οικογένειας μακριά από τον πολιτικό χώρο. Οι γυναίκες ήταν ελεύθερες κάτω από το νόμο αλλά δέσμιες κάτω από το έθιμο. Η διάκριση μεταξύ των ενεργών και των παθητικών πολιτών αντικατόπτριζε τη διάκριση μεταξύ του νόμου και της ηθικής. Από τη μία πλευρά υπήρχαν οι άνδρες οι οποίοι είχαν πρόσβαση στη δημόσια σφαίρα ως οικονομικά υποκείμενα και από την άλλη πλευρά υπήρχαν όλοι αυτοί (γυναίκες, παιδιά, δούλοι) οι οποίοι εξαρτιόνταν από τον κύριο του σπιτιού και δεν είχαν δική τους βούληση. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αυτό που αντιστοιχούσε στην πολιτική αρετή των ανδρών (αγάπη για τους νόμους και για την πατρίδα) ήταν για τις γυναίκες αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «οικιακή αρετή» (απλότητα και αγνότητα).

Το γεγονός αυτό αποδείχτηκε ένας ιδιαίτερα αποφασιστικός παράγοντας καθώς στην καρδιά της ρεπουμπλικανικής διακυβέρνησης βρισκόταν η αγνότητα των συζυγικών σχέσεων στα πλαίσια ενός καθεστώτος το οποίο έδειχνε να είναι ένα καθεστώς βασισμένο στο νόμο αλλά στην πραγματικότητα ήταν ένα καθεστώς που βασιζόταν στο έθιμο. Διάφορες φεμινιστικές μελέτες έχουν καταδείξει ότι η ρεπουμπλικανική προσέγγιση συνέβαλε στο σχεδιασμό μιας γυναικείας σφαίρας δράσης, μιας *vita activa* για τις γυναίκες, της οποίας το πιο γνωστό ίσως παράδειγμα είναι η «ρεπουμπλικανική μητέρα».

Πράγματι, όταν τα ήθη διαφθείρονταν, ακολουθούσε ως αναπόφευκτη συνέπεια η πτώση του καθεστώτος. Εκεί όπου οι γυναίκες ήταν άσεμνες ή μη αγνές, δεν μπορούσε να υπάρξει καμία πολιτική αρετή. Η μετακίνηση από το νόμο στο έθιμο, ως βάση της ρεπουμπλικανικής πολιτείας, είχε ως συνέπεια τη μετακίνηση από μια διακυβέρνηση ίσων (την πεμπτουσία του ρεπουμπλικανισμού) σε μία περιοριστική κοινωνική ιεραρχία: αυτό που διατηρούσε την κυριαρχία των ηθών ήταν η απόλυτη υποταγή των νέων στους μεγαλύτερους, η πατρική εξουσία και η στενή επιτήρηση των γυναικών (Larrere, 2002: 144).

Οι γυναίκες ήταν, σύμφωνα με την επικρατούσα αντίληψη, μη ορθολογικά όντα τα οποία καθοδηγούνταν από τα συναισθήματα τους παρά από μια κάποιου

είδους ηθική κρίση και, ως εκ τούτου, είχαν ανάγκη από την καθοδήγηση και τον έλεγχο των ορθολογικών ανδρών προκειμένου να βρουν το δρόμο για τη αρετή. Η Wollstonecraft υποστήριζε ότι είτε οι γυναίκες ήταν ορθολογικά ανθρώπινα όντα που έπρεπε να εκπαιδευτούν και, έπειτα, να αναμένεται από αυτές να ενεργούν ως τέτοια είτε οι άνδρες έπρεπε να δηλώσουν ανοικτά ότι δεν πίστευαν ότι οι γυναίκες ήταν πλήρως ανθρώπινες. Για αυτήν, η λογική και η αρετή ήταν στενά συνδεδεμένες: για να είναι κάποιος ενάρετος έπρεπε να είναι ελεύθερος να ενεργεί όπως του επιτάσσει η λογική. Ενώ υποστήριζε ότι η γνώση και η εργασία σε όλα τα επαγγέλματα έπρεπε να είναι ανοικτά και στα δύο φύλα, έβλεπε τις γυναίκες πρωταρχικά ως συζύγους και μητέρες. Για να είναι καλές σε αυτούς τους ρόλους, πρώτα έπρεπε να είναι αυτόνομα, ενάρετα ανθρώπινα όντα. Οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές δομές της κοινωνίας ώθησαν τις γυναίκες σε εξάρτηση από τους άνδρες και, ως εκ τούτου, σε υποταγή. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι γυναίκες να αναγκάζονται να αναζητούν έναν άνδρα που θα της συντηρούσε οικονομικά. Είναι ανώφελο, υποστήριζε, να περιμένεις από τις γυναίκες να είναι ενάρετες ενώ είναι τόσο εξαρτημένες από τους άνδρες. Αν οι γυναίκες αναγνωρίζονταν ως ελεύθεροι και ανεξάρτητοι πολίτες τότε θα αναμενόταν από αυτές, όπως συμβαίνει με όλους τους υπόλοιπους πολίτες, να εργάζονται. Έπειτα, το να είναι σύζυγοι και μητέρες θα θεωρούνταν από τους υπόλοιπους πολίτες πραγματική δουλειά ικανή να συνεισφέρει στην κοινωνία.

Η Wollstonecraft επιχειρεί, επιπλέον, να αναδείξει την αναγκαιότητα ύπαρξης τους στοιχείου της αγάπης ως συστατικού για τον ρεπουμπλικανισμό (Vega, 2002: 170) προκειμένου, κατ' αυτόν τον τρόπο, να αντισταθμίσει την ελαττωματική συμπεριφορά των ανδρών οι οποίοι ως άνδρες δεν ανταποκρίνονται στη ρεπουμπλικανική απαίτηση που τους θέλει να διακρίνονται από σταθερά και ουσιαστικά συναισθήματα. Οι άνδρες με την δεδομένη αυτή συμπεριφορά τους στα πλαίσια της κοινωνίας αλλά και στον ιδιωτικό τους βίο δεν ανταποκρίνονται στα ρεπουμπλικανικά ιδεώδη: την καταδίκη της αυθαίρετης βίας και της ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων. Η έννοια της διαφθοράς υποδηλώνει την βία και την κατάχρηση στις σχέσεις εμπιστοσύνης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η βία και η αδικία την οποία έχουν υποστεί οι γυναίκες είναι στην πραγματικότητα πολιτική βία.

Το ιδανικό της γυναίκας η οποία δεν εξαρτάται από έναν σύζυγο ή έναν πατέρα, το ιδανικό της γυναίκας η οποία δεν χρειάζεται να παρακαλέσει για την άδεια τους ή να κερδίσει την εύνοια τους είναι κυριαρχικά παρών στα γραπτά της Mary Wollstonecraft (Pettit, 1997: 139). Γιατί, αν το βασικό πρόβλημα για τις γυναίκες είναι οι πολιτιστικές, νομικές και θεσμικές πιέσεις που δέχονται οι οποίες τις τοποθετούν σε μία κατάσταση πολύ κοντά στην σκλαβιά (σε μία κατάσταση υπό τον έλεγχο των ανδρών) τότε το ιδανικό για τις γυναίκες είναι ακριβώς η ασφάλεια τους απέναντι στην αυθαίρετη παρέμβαση. Με άλλα λόγια, το ιδανικό για το γυναικείο φύλο το οποίο θα της έβγαζε μια για πάντα από τη δέσμια θέση στην οποία βρίσκονται είναι να τους δοθεί η ελευθερία η οποία συνεπάγεται όχι μόνο την απουσία της παρέμβασης αλλά την απουσία της κυριαρχίας. Να τους δοθεί η ελευθερία της μη-κυριαρχίας.

«Φεμινισμός είναι η θεμελιώδης αρχή πως οι γυναίκες είναι άνθρωποι»

Τσέρις Κραμέρε, συγγραφέας του A Feminist Dictionary, 1996

Οι περισσότερες ιστορικές έρευνες που έχουν διενεργηθεί για τη μελέτη της κοινωνίας έχουν γραφτεί από μια οπτική που βλέπει τους άνδρες ως τους ενεργούς φορείς στην ανθρώπινη ιστορία οι οποίοι κυριαρχούν στη δημόσια σφαίρα των πολιτικών, οικονομικών, διανοητικών και πολιτιστικών θεμάτων και ως τους ηθικούς αυτουργούς της αλλαγής και της συνέχειας της ανθρώπινης κοινωνίας την οποία μελετούν οι ιστορικοί. Οι γυναίκες, από την άλλη πλευρά, θεωρούνται παθητικοί θεατές της δημόσιας σφαίρας ενώ η δυνατότητα ελέγχου που τους αναγνωρίζεται περιορίζεται στην ιδιωτική ή οικιακή σφαίρα η οποία θεωρείται ως το κατεξοχήν πεδίο δραστηριότητας τους. Οι δύο σφαίρες δράσης, η δημόσια και η ιδιωτική, θεωρούνται ότι λειτουργούν ξεχωριστά και ανεξάρτητα (Cullen, 2000: 64).

Ο φεμινισμός, ο ρεπουμπλικανισμός και η δημοκρατία ασχολούνται με τον συνδυασμό της ατομικής ελευθερίας και της κοινωνικής ευθύνης. Ο φεμινισμός δεν είναι ένα γυναικείο θέμα. Είναι ένα ανθρώπινο θέμα με επιπτώσεις για την κοινωνία ως σύνολο και απευθύνει θεμελιώδεις ερωτήσεις σχετικά με τον καθορισμό του ανθρώπινου όντος γενικά και του πολίτη ειδικά. Ο φεμινισμός δεν επιχειρεί να δημιουργήσει ένα εγχειρίδιο για την ιδανική κοινωνία. Η συμβολή του στην πολιτική σκέψη έγκειται στην επιμονή του ότι οι πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των φύλων πρέπει να ελεγχθούν. Μία βασική θέση του φεμινισμού είναι ότι οι ρόλοι των φύλων, οι οποίοι περιορίζουν τον έλεγχο των γυναικών πάνω στις ζωές τους και οι οποίοι υποτάσσουν τις γυναίκες στους άνδρες και τις ανάγκες των γυναικών στις ανάγκες των ανδρών, είναι καταπιεστικοί για τις γυναίκες, αποκτηνωτικοί και για τα δύο φύλα και καταστρεπτικοί για την κοινωνία ως σύνολο (Cullen, 2000: 67).

Η έμφαση δίνεται σε έναν αριθμό θεμάτων:

- Ο αποκλεισμός των γυναικών
- Η ανάγκη να αναγνωριστεί και να γίνει σεβαστή η διαφορετικότητα των ατόμων και των ρόλων
- Οι ευθύνες καθώς και τα δικαιώματα που προκύπτουν από την ιδιότητα του πολίτη
- Η ανάγκη για πολιτειακή εκπαίδευση

Όλα αυτά τα θέματα βρίσκουν την εφαρμογή τους και μπορούν να συνδεθούν εποικοδομητικά με τις ρεπουμπλικανικές αξίες της ελευθερίας, της ισότητας και της αδελφότητας (Cullen, 2000: 70).

Επειδή και ο ρεπουμπλικανισμός και ο φεμινισμός μοιράζονται έναν κοινό σκοπό στην αντίθεση τους στις ατομικιστικές θεωρίες και πρακτικές και στην προώθηση μιας ζωντανής δημοκρατικής πολιτειακής ζωής θα περιμέναμε ότι θα είχε υπάρξει μια κάποια εμφανής συμμαχία μεταξύ των ρεπουμπλικάνων και των φεμινιστριών. Εντούτοις, οι ρεπουμπλικάνοι και οι φεμινίστριες παραμένουν στην καλύτερη των περιπτώσεων αδιάφοροι και στην χειρότερη εχθρικοί απέναντι στα ενδιαφέροντα του άλλου. Αυτό δεν μας εκπλήσσει καθώς οι φεμινίστριες είναι ιδιαίτερος καχύποπτες απέναντι στις φαλλοκρατικές καταβολές του ρεπουμπλικανισμού ενώ οι ρεπουμπλικάνοι πάντα καταφρονούσαν την «θηλυκοποίηση» της πολιτειακής ταυτότητας.

Οι πολίτες ήταν πάντα άνδρες των οποίων οι στρατιωτικές αρετές προσδιόριζαν την αγάπη για την πατρίδα, άνδρες των οποίων η αγάπη για ανεξαρτησία καθόρισε την σημασία της ελευθερίας και άνδρες των οποίων η αγάπη για ισότητα με τους συντρόφους τους καθόρισε τις θεμελιώδεις προϋποθέσεις για την χειραφέτηση.

Πρέπει να παραδεχτούμε, φυσικά, ότι ο ρεπουμπλικανισμός ως πολιτική θεωρία δεν ήταν πάντα ελκυστικός για τις φεμινίστριες. Όμως, αυτό δεν προέκυπτε εξαιτίας κάποιας ουσιώδους διαφωνίας με τα ρεπουμπλικανικά ιδεώδη. Η καχυποψία των φεμινιστριών απέναντι στο ρεπουμπλικανισμό οφείλεται σε έναν μεγάλο βαθμό, αν όχι εξ ολοκλήρου, στη συσχέτιση του ρεπουμπλικανισμού με την απομονωτική επικράτηση του ανδρικού προτύπου ως αποκλειστικού δρώντος στη δημοκρατική συμμετοχή και στη δημόσια σφαίρα. Μια τέτοια συσχέτιση, όμως, είναι άστοχη, παραπλανητική και έχει ήδη ξεπεραστεί. Και μόλις καταφέρουμε να αναγνωρίσουμε το γεγονός αυτό τότε θα γίνει, επίσης, κατανοητό πως τα θεσμικά μέσα για την προώθηση της ελευθερίας ως μη-κυριαρχίας μπορούν να σχεδιαστούν λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις γυναίκες όσο και τους άνδρες. Μπορούν να σχεδιαστούν με τέτοιο τρόπο ούτως ώστε να εκφράζουν και να συμβιβάζουν τα συμφέροντα των γυναικών με εκείνα των ανδρών.

Ενώ η εικόνα του ατόμου που δε φοβάται κανέναν άλλο, η εικόνα του ατόμου που δεν γνωρίζει κανέναν ως κύριο του είναι παραδοσιακά και κατά βάση μια «αρσενική» ιδέα, μια ιδέα του ανδρικού φύλου, αυτή η εικόνα είχε πάντα μια παρουσία στη φιλοσοφία του φεμινισμού. Υπήρχε εκεί πάντα, στο περιθώριο, ως την εικόνα αυτού που θα μπορούσε να επιτευχθεί όχι μόνο για τους άνδρες αλλά και για τις γυναίκες επίσης. Ακόμα και όταν η ελευθερία ως μη-κυριαρχία φαινόταν προσβάσιμη μόνο για τους άνδρες, διατηρούσε μια προοπτική η οποία είχε νόημα επίσης και για τις γυναίκες (Pettit, 1997: 138).

Υπάρχει, πράγματι, κάτι το εσφαλμένο σε μία κατάσταση όπου οι άνδρες δεν υπόκεινται σε κανένα είδος κυριαρχίας και όπου η ίδια η κυριαρχία παρουσιάζεται ως μία κατάσταση υποβάθμισης και ταπείνωσης ενώ την ίδια στιγμή οι γυναίκες τοποθετούνται σε αυτήν ακριβώς την θέση υποβάθμισης μέσω της κυριάρχησής τους από τους άνδρες. Η ιστορική σχέση μεταξύ του φεμινισμού και του ρεπουμπλικανισμού, ή τουλάχιστον μεταξύ του φεμινισμού και της

ρεπουμπλικανικής έννοιας της μη-κυριαρχίας αποδεικνύει ότι κάτι ισχυρότερο και στενότερο μπορεί να οικοδομηθεί ανάμεσα στις δύο θεωρίες. Ο ρεπουμπλικανισμός μπορεί να προσφέρει μια πειστική υποστήριξη και δικαίωση των βασικών φεμινιστικών αιτιάσεων και αξιώσεων.

Υπάρχουν πολλά που μένουν να γίνουν για το σκοπό αυτό. Οποιαδήποτε κι αν είναι η πρόοδος που έχει συντελεστεί στα σύγχρονα κράτη, οι γυναίκες ακόμη έχουν να αντιμετωπίσουν την ιδιαίτερα ευάλωτη θέση στην οποία βρίσκονται στους περισσότερους χώρους και τομείς της ζωής τους (στο σπίτι, στον εργασιακό χώρο, στο δρόμο). Αυτή η ευάλωτη θέση στην οποία βρίσκονται δεν προκύπτει από μια φυσική αδυναμία τους αλλά από ένα βαθύτατα περιχαρακωμένο σύνολο υποθέσεων σχετικά με τους ρόλους των γυναικών και τις ικανότητες τους. Και όταν οι γυναίκες εξετάζουν τη βελτίωση της κατάστασης τους, ατομικά ή συλλογικά, συχνά καταλήγουν ότι οι θεσμοί της κοινωνίας της οποίας αποτελούν κομμάτι και στην οποία ζουν και εργάζονται είναι εναντίον τους.

Η φροντίδα και η ανατροφή των παιδιών καθώς και ο τρόπος με τον οποίο οι εκπαιδευτικοί οργανισμοί έχουν οργανωθεί και λειτουργούν καθιστούν σχεδόν αδύνατη την πιθανότητα να αποκτήσουν μια κάποια αξιοσέβαστη καριέρα. Οι πρακτικές στους εργασιακούς χώρους συντελούν στην αδυναμία από πλευράς τους να αποκτήσουν επιρροή ή να έχει η δουλειά τους έναν ορισμένο αντίκτυπο που να οδηγήσει στην εργασιακή τους εξέλιξη ή στη βελτίωση της θέσης τους. Τέλος, η ίδια η δομή και ο τρόπος λειτουργίας του πολιτικού χώρου καθιστά αδύνατη ακόμη και την είσοδο τους σε αυτόν τον ακραιφνώς ανδροκρατούμενο τομέα δράσης.

Ένας πιθανός διάλογος μεταξύ ρεπουμπλικανισμού και φεμινισμού μπορεί να συνεισφέρει σε μια ριζική αλλαγή της κοινωνίας. Η επίγνωση του φεμινισμού για την ανάγκη αναγνώρισης των κοινωνικών διαφορών κατά τη διαδικασία δημιουργίας συνθηκών ισότητας και ελευθερίας μπορεί να συνδυαστεί με την επιμονή του ρεπουμπλικανισμού ότι η καλή διακυβέρνηση πρέπει να ασχολείται με την ευημερία όλων των πολιτών και πρέπει να διευκολύνει τη συμμετοχή όλων των πολιτών. Για τον ρεπουμπλικανικό φεμινισμό, τα δημόσια ιδανικά θα καθοδηγήσουν την ιδιωτική πρακτική (Vega, 2002: 171).

3. ΜΙΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ RES PUBLICA;

Η Ευρωπαϊκή Ένωση (και όλο και περισσότερο τα κράτη-μέλη) υποφέρει από ένα τετραπλό έλλειμμα νομιμοποίησης. Αυτό αναφέρεται, από την μία πλευρά, στην απουσία της δυνατότητας καθορισμού και νομιμοποίησης του οικοδομήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του τι αυτό εξυπηρετεί, και από την άλλη πλευρά, στην απουσία της δυνατότητας επινόησης ενός νομιμοποιημένου «καθεστώτος» το οποίο να ανταποκρίνεται στη δομή της Ένωσης και το οποίο να μην υπερβαίνει το μέτρο της υποταγής που είναι διατεθειμένοι οι πολίτες της Ένωσης να του αποδώσουν. Η διαδικασία της ενοποίησης έχει συμβάλλει στην αναπροσαρμογή της έννοιας της κυριαρχίας καθώς και της έννοιας της ταυτότητας μέσα στην Ευρώπη, μεταβάλλοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, την εσωτερική και την εξωτερική νομιμοποίηση του «πολιτεύματος» (polity) των κρατών-μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο εσωτερικό, τα συμφέροντα των κρατών-μελών και των λαών τους δε λαμβάνονται πλέον ως δεδομένα, καθώς τα συμφέροντα και οι συμμαχίες εν μέρει διαμορφώνονται από την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση. Εξωτερικά, οι δομές διακυβέρνησης, με βάση τις οποίες τα κράτη-μέλη λειτουργούν, έχουν υποστεί την εισαγωγή σημαντικών τροποποιήσεων και μετατροπών.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, παρά ταύτα, παραμένει ένα άλυτο πάζλ, ένα δισεπίλυτο αίνιγμα στη θεωρία της σύγχρονης κοινωνικής επιστήμης. Από την μία πλευρά, είναι τουλάχιστον αφελές να υποστηρίξουμε ότι είναι ένας συμβατικός διεθνής οργανισμός. Από την άλλη, εντούτοις, δεν εξελίσσεται σε ένα συμβατικό κράτος το οποίο να είναι σε θέση να διαθέτει το μονοπώλιο στη θέσπιση και στην επιβολή των νόμων (Lavdas & Chrysochoou, 2009: 6). Όπως επισημαίνει ο Wessels (1997: 292 στο Χρυσόχοου, 2003: 51), «ίσως να είμαστε σε μια κατάσταση παρόμοια με εκείνη των Ηνωμένων Πολιτειών του 19^{ου} αιώνα όπως την περιέγραψε ο de Tocqueville: ο ανθρώπινος νους πιο εύκολα επινοεί πράγματα παρά λέξεις. Αυτός είναι ο λόγος που πολλοί ακατάλληλοι όροι και ανεπαρκείς εκφράσεις κερδίζουν έδαφος... Έτσι επινοήθηκε μια μορφή διακυβέρνησης που δεν είναι ούτε ακριβώς εθνική ούτε ομοσπονδιακή... και η καινούργια λέξη που θα εκφράσει το καινούργιο αυτό μόρφωμα δεν υπάρχει ακόμη».

Η Ευρωπαϊκή Ένωση θεωρείται ένα περίπλοκο μόρφωμα όχι γιατί λογίζεται ως μια πολιτεία που αποτελείται από πολλαπλούς δρώντες και θεσμούς αλλά επειδή αψηφά οποιαδήποτε αντίληψη αναφορικά με το πώς είναι αυτή οργανωμένη σε σχέση με άλλα συστήματα διακυβέρνησης. Η «μάχη των θεωριών», όπως θα μπορούσαμε να ονομάσουμε την αντιπαλότητα των θεωριών αναφορικά με τη φύση του ευρωπαϊκού οικοδομήματος και το προς ποια κατεύθυνση αυτό οδεύει, έχει οδηγήσει σε αντιλήψεις μηδενικού αθροίσματος σχετικά με τις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε συνδυασμό με μία αδικαιολόγητη αυτοπεποίθηση αναφορικά με το πώς το σύστημα δουλεύει στην πραγματικότητα και προς τι εξελίσσεται (Lavdas & Chrysochoou, 2009: 6).

Έτσι, το ερώτημα που ανακύπτει είναι αν οι διάφορες πολιτικές θεωρίες είναι σε θέση να συμφιλιώσουν δύο προφανώς αντιφατικές αρχές: τη διατήρηση της αυτονομίας μέσα σε μία πολύ-επίπεδη περιφερειακή τάξη. Και προχωρώντας ακόμα παραπέρα, εύλογα αναρωτιόμαστε αν η ενίσχυση της βιωσιμότητας των ξεχωριστών εγχώριων τάξεων μέσω της θεσμοθέτησης μιας «κοινής κυριαρχίας» είναι μία ανεκπλήρωτη ευχή πολύ μακριά από την πραγματικότητα ή μπορεί όντως να πάρει σάρκα και οστά οδηγώντας την Ένωση πέρα και πάνω από τα διλήμματα του παρελθόντος και του παρόντος. Σε αυτό το κεφάλαιο θα προσπαθήσω να δώσω απάντηση στα ερωτήματα αυτά βασιζόμενη πρωτίστως στη θέση ότι η ύπαρξη μιας βιώσιμης ευρωπαϊκής δημοκρατίας προϋποθέτει την ύπαρξη ενός ευρωπαϊκού δήμου (demos). Παράλληλα, θα υποστηρίξω ότι ο νέο-ρεπουμπλικανισμός συνιστά την πιο προσήκουσα και πρόσφορη προσέγγιση για τη σύγχρονη ευρωπαϊκή πολιτική.

3.1 Ένα ομοσπονδιακό κράτος ή μια Ευρώπη των πατριδών;

ΦΕΝΤΕΡΑΛΙΣΜΟΣ

Οι ερμηνείες της φύσης του φεντεραλισμού (ομοσπονδισμού) (federalism) ποικίλλουν. Δεν υπάρχει απόλυτη συμφωνία αναφορικά με τον ακριβή καθορισμό της φύσης των ομοσπονδιακών συστημάτων. Ωστόσο, γενικά οι περισσότεροι θεωρούν ότι τα κυριότερα χαρακτηριστικά των συστημάτων αυτών είναι τα εξής:

- Η εξουσία κατανέμεται μεταξύ κεντρικών οργάνων λήψης αποφάσεων από τη μια και περιφερειακών οργάνων λήψης αποφάσεων από την άλλη.
- Η φύση της κατανομής της εξουσίας προσδιορίζεται και κατοχυρώνεται σε συνταγματικά κείμενα. Τυχόν διαφορές σχετικά με την κατανομή της εξουσίας επιλύονται από μια ανώτατη δικαστική αρχή.
- Η κατανομή της εξουσίας μεταξύ κεντρικού και περιφερειακού επιπέδου είναι ισορροπημένη, με την έννοια ότι και τα δύο επίπεδα έχουν αρμοδιότητες (μολονότι όχι κατ' ανάγκην απόλυτα αποκλειστικές αρμοδιότητες) σε σημαντικούς τομείς της δημόσιας πολιτικής.
- Η σύγχρονη πραγματικότητα υπαγορεύει ότι στην πράξη η κατανομή της εξουσίας μεταξύ των δύο επιπέδων δεν μπορεί να είναι υπερβολικά ανελαστική. Αντίθετα, ορισμένες αρμοδιότητες πολιτικής αναπόφευκτα αλληλεπικαλύπτονται και διαπλέκονται.
- Μολονότι το περιεχόμενο πολιτικής της κατανομής της εξουσίας είναι δυνατό να ποικίλλει, υπάρχουν κάποιοι τομείς πολιτικής που αποτελούν πρωτίστως ευθύνη του κεντρικού επιπέδου, καθώς αφορούν την ταυτότητα, τη συνεκτικότητα και την προστασία του συστήματος στο σύνολο του. Σε αυτούς τους τομείς πολιτικής περιλαμβάνονται συνήθως οι εξωτερικές υποθέσεις, η ασφάλεια και η άμυνα, η διαχείριση του (κοινού) νομίσματος και η εξειδίκευση και η προστασία των πολιτικών δικαιωμάτων ή τουλάχιστον των σημαντικότερων από αυτά τα δικαιώματα (Nugent, 2004: 620).

Μελετώντας τα παραπάνω κυριότερα στοιχεία του ομοσπονδιακού συστήματος καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως η Ευρωπαϊκή Ένωση πράγματι διαθέτει κάποια ομοσπονδιακά χαρακτηριστικά:

- Η εξουσία κατανέμεται μεταξύ κεντρικών οργάνων λήψης αποφάσεων (Επιτροπή, Συμβούλιο, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κλπ) και περιφερειακών οργάνων λήψης αποφάσεων (οι κυβερνητικές αρχές στα κράτη-μέλη).
- Η φύση της κατανομής προσδιορίζεται σε συνταγματικά κείμενα (τις Συνθήκες) και υπάρχει μια ανώτατη δικαστική αρχή (το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων) εξουσιοδοτημένη να αποφαινεται σε περιπτώσεις που υπάρξουν διαφορές σχετικά με την κατανομή της εξουσίας.
- Και τα δύο επίπεδα διαθέτουν σημαντικές εξουσίες και αρμοδιότητες σε τομείς δημόσιων πολιτικών (με εκείνους του κεντρικού επιπέδου να ανήκουν κυρίως, αλλά κατά μία έννοια αποκλειστικά, στην οικονομική σφαίρα). (Nugent, 2004: 620).

Οι Ευρώ-φεντεραλιστές, γενικά, υποστηρίζουν την δημιουργία και υιοθέτηση νομοθετικών διαδικασιών κατάλληλων για να οδηγήσουν στη δημιουργία μιας ενοποιημένης ευρωπαϊκής κυρίαρχης βούλησης. Επιπλέον, βλέπουν την πολιτική αντιπροσώπευση σε διεθνές επίπεδο ως ένα μέσο για την αναπαραγωγή των δημοκρατικών επιτευγμάτων του συμβατικού έθνους-κράτους σε ένα υψηλότερο επίπεδο. Υποστηρίζουν ότι οι θεσμοποιημένες πρακτικές της υπερισχύουσας ευρωπαϊκής νομοθεσίας μπορούν πραγματικά να χρησιμεύσουν προκειμένου να εγκαθιδρυθεί και να καθιερωθεί μία μορφή πολιτικής ταυτότητας παρόμοιας με αυτή της παραδοσιακής ρεπουμπλικανικής πολιτείας στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σε γενικές γραμμές, τα πρακτικά μέσα για την προώθηση μιας τέτοιου είδους ταυτότητας μέσω μιας κοινής πολιτικής κουλτούρας περιλαμβάνουν:

- το μετασχηματισμό του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σε κύριο νομοθετικό όργανο της Ευρωπαϊκής Ένωσης
- αυξημένη διαφάνεια και υποχρέωση λογοδοσίας απέναντι στο Ευρωπαϊκό κοινό εκ μέρους του Συμβουλίου των Υπουργών, του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Πιο συγκεκριμένα, η διαδικασία κατασκευής μιας κοινής ταυτότητας περιλαμβάνει, επίσης, τον σαφέστερο προσδιορισμό των αρμοδιοτήτων μεταξύ των κρατών-μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης προκειμένου να αποσαφηνιστεί η επέκταση της δικαιοδοσίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης σύμφωνα με την οποία η ευρωπαϊκή νομοθεσία υπερισχύει πλήρως της εθνικής νομοθεσίας (Bowman, 2006: 196). Αυτό είναι δυνατόν να επέλθει μέσα από ένα σαφές Ευρωπαϊκό Σύνταγμα το οποίο θα συγκεκριμενοποιήσει τα όρια της επικάλυπτουσας νομικής δικαιοδοσίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και θα καθορίσει τα πεδία μη παρέμβασης στην αποκλειστική δικαιοδοσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ένας τρόπος ενστάλαξης κοινών Ευρωπαϊκών στόχων θα μπορούσε να περιλαμβάνει τη χρησιμοποίηση του συστήματος των βασικών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση ως μία πηγή για τη δημιουργία μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής ταυτότητας.

Για τους τομείς οι οποίοι δεν άπτονται θεμάτων ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος και στόχων, οι φεντεραλιστές χρησιμοποιούν την αρχή της επικουρικότητας¹³ ως ένα μέσο προκειμένου να απαντήσουν στο δημοκρατικό έλλειμμα. Σε θέματα τα οποία πράγματι υπερβαίνουν την τοπική δικαιοδοσία των κρατών-μελών, οι φεντεραλιστές προτείνουν την άσκηση την «Κοινοτικής Μεθόδου».

Ωστόσο, αυτό που αποδεικνύεται είναι ότι η αναπαραγωγή της λαϊκής κυριαρχίας του έθνους-κράτους σε ένα υψηλότερο ευρωπαϊκό επίπεδο μπορεί να είναι περισσότερο δύσκολο από αυτό που οι φεντεραλιστές είχαν αρχικά συμπεράνει. Οι Ευρώσκειπτικιστές τονίζουν την απουσία ευρωπαϊκών πολιτικών κομμάτων και την γενικότερη απάθεια των ψηφοφόρων απέναντι στις εκλογές για την ανάδειξη των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Υποστηρίζουν, επίσης, ότι η επαναθεσμοποίηση του συμβατικού μοντέλου της μη παρέμβασης στην επίσημη νομοθεσία σε ένα υψηλότερο ευρωπαϊκό επίπεδο δε δύναται να επιβιώσει χωρίς την σύνδεση του με μία συμπαγή πολιτική ταυτότητα. Κάτι που, εξάλλου, έχει αποδειχτεί αρκετές φορές με τις επανειλημμένες αποτυχίες επέκτασης μιας πολιτικής ταυτότητας παρόμοιας με εκείνης του δημοκρατικού έθνους-κράτους σε ένα υψηλότερο επίπεδο (Bowman, 2006:197).

---

¹³ Η αρχή της επικουρικότητας ορίζεται στο άρθρο 5 της συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Σύμφωνα με το άρθρο αυτό: «Στους τομείς που δεν υπάγονται στην αποκλειστική της αρμοδιότητα, η Κοινότητα δρα σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας, μόνο εάν και στον βαθμό που οι στόχοι της προβλεπόμενης δράσης είναι αδύνατο να επιτευχθούν επαρκώς από τα κράτη-μέλη και δύναται συνεπώς, λόγω των διαστάσεων ή των αποτελεσμάτων της προβλεπόμενης δράσης, να επιτευχθούν καλύτερα σε κοινοτικό επίπεδο (Πλιάκος, 2006: 121). Σκοπός της αρχής αυτής είναι να εξασφαλίζει ότι οι αποφάσεις λαμβάνονται όσο το δυνατόν πλησιέστερα στον πολίτη. Ως εκ τούτου, ελέγχεται αν η δράση που πρόκειται να αναληφθεί σε κοινοτικό επίπεδο δικαιολογείται σε σχέση με τις δυνατότητες που υπάρχουν σε εθνικό, περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, πρόκειται για αρχή, σύμφωνα με την οποία η Ένωση, στους τομείς που δεν υπάγονται στην αποκλειστική της αρμοδιότητα, δρα μόνο όταν η δράση της είναι πιο αποτελεσματική από αντίστοιχα μέτρα εθνικής, περιφερειακής ή τοπικής εμβέλειας.

ΕΥΡΩ-ΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΣ

Παρά το γεγονός ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση μοιράζεται αδιαμφισβήτητα κάποια κοινά χαρακτηριστικά με τα ομοσπονδιακά συστήματα διακυβέρνησης, την ίδια στιγμή είναι επίσης προφανές ότι από πολλές πλευρές η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν ανταποκρίνεται στο ομοσπονδιακό μοντέλο:

- Μολονότι η εξουσία κατανέμεται μεταξύ του κεντρικού επιπέδου και του περιφερειακού επιπέδου, ορισμένες από τις αρμοδιότητες που ανατίθενται στο κέντρο εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη συγκατάθεση του περιφερειακού επιπέδου για την άσκηση τους. Είναι η περίπτωση που ισχύει η αρχή της ομοφωνίας στο Συμβούλιο, για παράδειγμα, όταν πρόκειται για αποφάσεις που αφορούν συνταγματική μεταρρύθμιση, διεύρυνση ή φορολογικά μέτρα.
- Η ισορροπία μεταξύ τομέων πολιτικής εξακολουθεί να κλίνει προς την πλευρά των κρατών-μελών. Τα κράτη-μέλη, με εξαίρεση τις οικονομικές πολιτικές, εξακολουθούν στις δημόσιες πολιτικές να έχουν τον πρώτο και τον τελευταίο λόγο στη λήψη των αποφάσεων. Αυτό αντικατοπτρίζεται στο γεγονός ότι οι τομείς πολιτικής που απαιτούν υψηλές δημόσιες δαπάνες (όπως, για παράδειγμα, η υγεία, η κοινωνική πρόνοια και η άμυνα) παραμένουν κατά κύριο λόγο εθνικές πολιτικές ενώ ο έλεγχος της φορολογίας και των δημοσιονομικών πόρων εξακολουθεί να ανήκει σε συντριπτικό βαθμό στα κράτη-μέλη.
- Οι τομείς πολιτικής που στα «συμβατικά» ομοσπονδιακά συστήματα συνηθίζεται να θεωρούνται αρμοδιότητα των κεντρικών αρχών, στην Ευρωπαϊκή Ένωση συνιστούν πρωτίστως εθνικές αρμοδιότητες. Οι εξωτερικές υποθέσεις, η ασφάλεια και η άμυνα καθώς και τα δικαιώματα του πολίτη, αν και αναπτύσσονται και σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, αυτό προς το παρόν γίνεται σε περιορισμένο μόνο βαθμό και σε διακυβερνητική κυρίως βάση. Ο έλεγχος του νομίσματος αποτελεί την προφανέστερη εξαίρεση στον κανόνα, αλλά δεν συμμετέχουν όλα τα κράτη-μέλη στο σύστημα του ενιαίου νομίσματος.
- Τέλος, αλλά όχι λιγότερο σημαντικό, οι κεντρικές αρχές δεν μπορούν να ασκήσουν νόμιμη βία στο έδαφος της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Nugent, 2004: 621).

Οι περισσότεροι ευρώ-σκεπτικιστές υιοθετούν τη διακυβερνητική οπτική της διαδικασίας ολοκλήρωσης. Στον πυρήνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναγνωρίζουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- Το σύστημα βασίζεται πρωτίστως σε έθνη-κράτη τα οποία συνενώθηκαν για να συνεργαστούν για ορισμένους ειδικούς σκοπούς.
- Οι κύριοι διάλογοι επικοινωνίας μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι οι εθνικές κυβερνήσεις
- Οι εθνικές κυβερνήσεις ελέγχουν τη γενική κατεύθυνση και το ρυθμό της διαδικασίας λήψης αποφάσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση
- Καμία κυβέρνηση, και επομένως κανένα κράτος, δεν είναι υποχρεωμένο να δέχεται αποφάσεις σε σημαντικά ζητήματα με τις οποίες διαφωνεί.
- Οι υπερεθνικοί φορείς δράσης, όπως η Επιτροπή και το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, δεν έχουν από μόνοι τους σημαντικές ανεξάρτητες εξουσίες, αλλά λειτουργούν κυρίως ως φορείς εκτέλεσης και διευκόλυνσης της συλλογικής βούλησης των εθνικών κυβερνήσεων (Nugent, 2004: 622).

Οι ευρώ-σκεπτικιστές υποστηρίζουν και αυτοί από την πλευρά τους ένα μοντέλο ελευθερίας ως μη παρέμβασης, αλλά αυτήν την φορά στην κυρίαρχη νομοθεσία κάθε κράτους-μέλους. Σε αντίθεση με τους φεντεραλιστές, οι ευρώ-σκεπτικιστές υποστηρίζουν ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση ως μία κυρίαρχη οντότητα θα μπορούσε να απολαμβάνει τη δημοκρατική νομιμοποίηση των κρατών-μελών της αν πληρούσε τρεις βασικές προϋποθέσεις:

A.) Αν η Ευρωπαϊκή Ένωση είχε σαφή εδαφικά σύνορα

B.) Αν είχε χαρακτηριστεί από μία σαφή συνταγματική στιγμή κατά την οποία θα είχαν τεθεί οι βασικές αρχές της σε ένα συνταγματικό κείμενο

Γ.) Αν απαρτιζόταν από ανθρώπους οι οποίοι μοιράζονταν μια κοινή πολιτική κουλτούρα.

Οι σκεπτικιστές βασίζονται σε αυτά τα τρία βασικά χαρακτηριστικά της συμβατικής δημοκρατικής παράδοσης των σύγχρονων κρατών-μελών για να υποστηρίξουν τη θέση τους σύμφωνα με την οποία η Ευρωπαϊκή Ένωση δε μπορεί

απλώς να επεκτείνει τη δημοκρατική τους νομιμοποίηση σε ένα ανώτερο επίπεδο. Κατ' αυτόν τον τρόπο καταλήγουν στο συμπέρασμα πως οι εξουσίες πρέπει να επιστραφούν στο, περισσότερο οικείο, επίπεδο των κυρίαρχων κρατών-μελών. Αναφορικά με την πρώτη προϋπόθεση, οι σκεπτικιστές τονίζουν πως τα γεωγραφικά σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι απροσδιόριστα και αόριστα. Δίνουν έμφαση στο γεγονός ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει απλά «δανειστεί» τα ισχύοντα σύνορα της από τα κράτη-μέλη. Επιπλέον, με τη διεύρυνση προς ανατολάς αυτά τα σύνορα επεκτείνονται καθώς τα κριτήρια για την απόκτηση της ιδιότητας του μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε καμία περίπτωση δεν περιορίζονται μόνο στα δυτικά ευρωπαϊκά έθνη-κράτη. Η ιδιότητα του μέλους είναι ανοιχτή σε μια σειρά από υποψηφίους οι οποίοι στο μέλλον μπορεί να μην υπακούουν στα παραδοσιακά σύνορα μεταξύ Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής.

Επιπροσθέτως, αναφορικά με το ζήτημα της απουσίας ενός συντάγματος, οι σκεπτικιστές τονίζουν ότι τα δημοκρατικά έθνη-κράτη συνηθίζουν ιστορικά να κατοχυρώνουν τις γενικά παραδεδεγμένες νομικές αρχές τους σε ένα σαφές κείμενο. Το Σύνταγμα ως ξεχωριστό κείμενο στην πιο συμβατική μορφή του χρησιμεύει ως ένας ακόμη σαφής προσδιορισμός για τη θέσπιση ορίων μη παρέμβασης στη νομική δικαιοδοσία μιας πολιτείας. Ωστόσο, η πρόοδος προς την κατεύθυνση της δημιουργίας και σύνταξης ενός ευρωπαϊκού συντάγματος διακόπηκε αρχικά όταν το προσχέδιο του συντάγματος απορρίφθηκε το Δεκέμβριο του 2003. Παρόλο που ένα τροποποιημένο προσχέδιο συντάγματος εγκρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τον Ιούλιο του 2004, ολόκληρο το κείμενο υποβλήθηκε σε βέτο εξαιτίας των αποτυχημένων εθνικών δημοψηφισμάτων που διενεργήθηκαν τον Μάιο και τον Ιούνιο του 2005 στην Γαλλία και την Ολλανδία αντίστοιχα.

Τέλος, και ίσως η πιο σημαντική προϋπόθεση την οποία προβάλλουν οι ευρώ-σκεπτικιστές, ως προαπαιτούμενο για την ύπαρξη της απαραίτητης δημοκρατικής νομιμοποίησης είναι η ύπαρξη ενός σαφώς καθορισμένου δήμου (demos) ή λαού. Η ύπαρξη, με άλλα λόγια, ενός λαού ο οποίος θα μοιράζεται μια κοινή πολιτική ταυτότητα η οποία θα είναι σε θέση να τον εφοδιάζει με μία πολιτική κουλτούρα απαραίτητη για την πολυπόθητη και αναγκαία δημοκρατική νομιμοποίηση. Ωστόσο, εκτός από την αυξανόμενη πολυπολιτισμικότητα μέσα στα κράτη-μέλη, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει να αντιμετωπίσει την ίδια την ιδιάζουσα φύση της: πολλαπλοί δήμοι, ο καθένας από τους οποίους έχει μια κυρίαρχη διακριτή βάση με ένα ξεχωριστό σύνολο κοινών αξιών και παραδόσεων. Από την άλλη δεν υπάρχουν ούτε ευρωπαϊκά πολιτικά κόμματα (με την έννοια των εθνικών κομμάτων) ούτε κοινή γλώσσα ούτως ώστε να λειτουργήσουν ως προθάλαμοι διύλισης, αναπαραγωγής και διάχυσης κοινών αξιών και παραδόσεων. Επιπλέον, η διεύρυνση προς ανατολάς θα ενισχύσει έτι περαιτέρω τις επικρατούσες τάσεις υπέρ της αύξησης, και όχι της μείωσης, της πολλαπλότητας των ταυτοτήτων (Bowman, 2006: 199).

Ως εκ τούτου, οι σκεπτικιστές συμπεραίνουν πως είναι καλύτερο να επαφίεται η δημοκρατία στους θεσμούς των κρατών-μελών από την στιγμή που η Ευρωπαϊκή Ένωση δε συμμορφώνεται στις βασικές προϋποθέσεις που απαιτούνται για την

ύπαρξη της λαϊκής κυριαρχίας στα πλαίσια ενός μοντέλου ελευθερίας ως μη-παρέμβασης: δηλαδή της νομοθετικής εξουσίας ενός λαού που διαβιεί σε ένα συγκεκριμένο έδαφος και διακρίνεται από την βούληση του να διαβιεί στον αυτό εδαφικό χώρο επειδή τα συστατικά του στοιχεία, οι άνθρωποι που τον απαρτίζουν, μοιράζονται κοινό παρελθόν, προσβλέπουν σε κοινό μέλλον εδραζόμενο σε κοινότητα αξιών, συμφερόντων, επιδιώξεων και στάση αλληλεγγύης ενώπιον σημαντικών γεγονότων και καταστάσεων ανεξάρτητα από τις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές διαφορές τους (Μαυριάς, 2005: 80).

3.2 Ο τρίτος δρόμος – η πρόκληση του ρεπουμπλικανισμού

Από τη σύντομη αυτή προεπισκόπηση των δύο πιο δημοφιλών τάσεων αναφορικά με τη φύση και τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης προκύπτει πράγματι, όπως εξάλλου προαναφέρθηκε, πως η «μάχη των θεωριών» έχει οδηγήσει σε αντιλήψεις μηδενικού αθροίσματος σχετικά με τις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Κανένα από τα δύο ρεύματα σκέψης δεν διαθέτει *a priori* πλεονεκτήματα έναντι του άλλου. Και τα δύο εγείρουν εξίσου κρίσιμα ερωτήματα γύρω από το ίδιο κρίσιμο και δυναμικό φαινόμενο το οποίο παραμένει αμφιλεγόμενο όσο και ελκυστικό (Χρυσόχου κ.ά., 2009: 62).

Στον αντίποδα και πάνω από αυτήν την αδιέξοδη διαμάχη βρίσκεται η ρεπουμπλικανική θεώρηση για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο όρος *res publica* μεταφράζεται, όπως έχουμε ήδη δει, ως το «δημόσιο πράγμα», η «δημόσια υπόθεση», αυτό που ανήκει στον λαό όταν αυτός νοείται ως το σώμα των πολιτών. Στον πυρήνα της *res publica* διακρίνονται τρεις θεμελιώδεις αρχές: η δικαιοσύνη, το κοινό καλό ή δημόσιο συμφέρον και η (πολιτική) ελευθερία ή, με άλλα λόγια, η διάπλαση ελεύθερων πολιτών και πολιτειών (Chrysochoou, 2002b: 341-357). Η δικαιοσύνη επιτυγχάνεται μέσα από την λειτουργία του κράτους δικαίου, το κοινό καλό (ή δημόσιο συμφέρον) μέσω ενός μεικτού και ισορροπημένου συντάγματος και η (πολιτική) ελευθερία μέσω της ιδιότητας του ενεργού πολίτη.

Γενικότερα, η ρεπουμπλικανική θεώρηση είναι χρήσιμη για την αντιμετώπιση των σύγχρονων ελλειμμάτων δημοκρατικής νομιμοποίησης όπως αυτά που συνδέονται με την ευχέρεια των θεσμών της εκτελεστικής εξουσίας να ασκούν μια επικυρίαρχη επιρροή. Επιπλέον, ο ρεπουμπλικανισμός προσφέρει ένα κανονιστικό πλαίσιο το οποίο δίνει έμφαση στη δημόσια εποπτεία της νομοθετικής διαδικασίας σε κάθε επίπεδο λήψης αποφάσεων μέσω ουσιαστικών δυνατοτήτων συμμετοχής στη διαβούλευση (Παπάζογλου, 2009: 46).

Σύμφωνα με τον Χρυσόχου (2005: 98) «οι ρεπουμπλικανικές αντιλήψεις για την Ένωση αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου συστήματος σκέψης με στόχο την αναζήτηση μιας αξιόπιστης και ταυτόχρονα δημοκρατικής θεωρίας της ενοποίησης ικανής να συλλάβει τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στις συστατικές δημόσιες σφαίρες μέσω της θεσμοθέτησης ενός μεικτού καθεστώτος κυριαρχίας». Επομένως, αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «πρόκληση του ρεπουμπλικανισμού» (Λάβδας και Χρυσόχου, 2004: 20) στην Ευρώπη είναι η επιδίωξη ποιοτικού μετασχηματισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε μια διεθνική *res publica*, δηλαδή μια πολιτική (*civic*) κοινότητα η οποία να αποτελείται από ίσους και κυρίαρχους πολίτες που να μοιράζονται μεταξύ τους ένα σύνολο κοινών δημοκρατικών αξιών σε μια εκτεταμένη δημόσια σφαίρα.

Ο ευρώ-ρεπουμπλικανισμός δίνει έμφαση στα υπερεθνικά και κοσμοπολίτικα στοιχεία της σύγχρονης διακυβέρνησης και της ιδιότητας του πολίτη. Θεμελιώνεται σε ένα διακριτό πρότυπο της ελευθερίας ως μη-κυριαρχίας, καθώς και στις θεσμικές εγγυήσεις για τη διασφάλιση των πολιτικών ελευθεριών κατά τη διαμόρφωση της νομοθεσίας. Υιοθετεί το ενδιαφέρον για τη λαϊκή κυριαρχία και τον κοινωνικό πολιτισμό αλλά επισημαίνει ότι οι αρχές αυτές αποκτούν νέο νόημα στο πλαίσιο των ευρύτερων θεσμικών και κοινωνικών εξελίξεων που λαμβάνουν χώρα κατά τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης αλλά, και γενικότερα, στο πλαίσιο της ανάδειξης στοιχείων παγκοσμιότητας και οικουμενικότητας στους χώρους της οικονομίας, της εκπαίδευσης και του πολιτισμού.

Οι κύριες ιδέες του ευρώ-ρεπουμπλικανισμού αναφορικά με τη σύγχρονη διακυβέρνηση, την ιδιότητα του πολίτη και τη διαβούλευση για τις δημόσιες πολιτικές είναι οι ακόλουθες:

- **Η δημοκρατική πολιτεία** αποτελεί μια ένωση πολιτών για τη δίκαιη πολιτική συνεργασία και την αποτελεσματική αντιμετώπιση των κοινών προβλημάτων. Οι δημοκρατικές πολιτείες δεν αποτελούν απομονωμένες οντότητες οι οποίες επιδιώκουν αποκλειστικώς τα δικά τους αυτόνομα εθνικά σχέδια. Οι εξελίξεις στον τομέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης μπορούν να ερμηνευτούν ως μια προσπάθεια των δημοκρατικών πολιτειών να αναζητήσουν αποτελεσματικές λύσεις στα κοινά προβλήματα και στις προκλήσεις τις οποίες αντιμετωπίζουν στο πλαίσιο διακυβερνητικών δομών διακυβέρνησης για το συντονισμό των πολιτικών.
- **Ο κοινωνικός πολιτισμός** αποτελεί ένα σημαντικό πλαίσιο αναφοράς για τους πολίτες. Η διατήρηση του είναι θεμιτή στο μέτρο που με τον τρόπο αυτό διασφαλίζεται η ελευθερία των πολιτών να κάνουν σημαίνουσες επιλογές για τον ατομικό και συλλογικό αυτοπροσδιορισμό τους.
- **Η λαϊκή κυριαρχία** δεν πρέπει να ταυτίζεται αποκλειστικά με τις αρμοδιότητες των εθνικών κυβερνήσεων.
- **Η δημοκρατική διαβούλευση** αποτελεί μια αναντικατάστατη πηγή δημοκρατικής νομιμοποίησης για τη νομοθετική διαδικασία. Διασφαλίζει ότι κάθε πολίτης έχει λόγο στη διαμόρφωση νομοθεσίας η οποία καθορίζει τους τρόπους άσκησης των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων του. Ένα ρεπουμπλικανικό πλαίσιο για τη διαβούλευση, βέβαια, θα πρέπει να προλαμβάνει τους κινδύνους πολιτικής κυριαρχίας και κηδεμόνευσης που προέρχονται από τους φορείς της εκτελεστικής εξουσίας και τις ομάδες πίεσης που διατηρούν ισχυρή επιρροή. Η διαβούλευση για τις δημόσιες πολιτικές διεξάγεται σε πολλαπλά υπερεθνικά, εθνικά και τοπικά fora τα οποία διασυνδέονται με θεσμικούς και άλλους τρόπους στο πλαίσιο του διακυβερνητικού συντονισμού των πολιτικών. Πρόκειται για πολυεπίπεδα

δίκτυα διαβούλευσης τα οποία επιτρέπουν εισροές απόψεων, κανόνων, προτύπων και πρακτικών από όργανα εκτελεστικής εξουσίας, αντιπροσωπευτικά όργανα, πολιτικά κόμματα, ομάδες πίεσης και εν γένει οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών.

- **Η ιδιότητα του πολίτη** μεταβάλλεται στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι πολίτες έχουν ήδη αποκτήσει ορισμένες σημαντικές θεσμικές δυνατότητες συμμετοχής και πρόσβασης στο θεσμικό πλαίσιο του διακυβερνητικού συντονισμού των πολιτικών. Η επιλογή του (εθνικού ή υπερεθνικού) θεσμικού επιπέδου για την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους, επιτρέπει στους πολίτες να διασφαλίσουν καλύτερα τα ατομικά και συλλογικά τους συμφέροντα ενώ, ταυτόχρονα, τους επιτρέπει να συμβάλουν στον αμοιβαίο έλεγχο των οργάνων που ασκούν τη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία.

Την ίδια στιγμή, ο ευρω-ρεπουμπλικανισμός προσδιορίζει νέα ζητήματα διασφάλισης της δημοκρατικής νομιμοποίησης όπως αυτά των κρίσεων νομιμοποίησης καθώς και των κινδύνων της πολιτικής κυριαρχίας και της κηδεμόνευσης στο πλαίσιο διακυβερνητικών οργάνων συντονισμού (Παπάζογλου, 2009: 240). Οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, για παράδειγμα, ήδη διαθέτουν ορισμένες αρμοδιότητες που τους επιτρέπουν να συμβάλλουν στην πρόληψη φαινομένων πολιτικής κυριαρχίας και κηδεμόνευσης ισχυρών πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων (αναφορές στην Επιτροπή, στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και στον Ευρωπαϊό Διαμεσολαβητή, προσφυγές στα εθνικά δικαστήρια και στο Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων).

Υποστηρίζει, επιπλέον, ότι παράλληλα με τη διαδικαστική νομιμοποίηση, η συνολική νομιμοποίηση της διακυβέρνησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση πρέπει να στηρίζεται σε μια ευρύτερη δημοκρατική και κοινωνική νομιμοποίηση και να ανταποκρίνεται στα γενικά κριτήρια νομιμοποίησης κάθε δημοκρατικού πολιτικού συστήματος (Beetham & Lord 1998 στο Παπάζογλου, 2009: 249). Οι Bellamy και Castiglione (2003: 28) υποστηρίζουν την κατανομή της κυριαρχίας σε διαφορετικούς θεσμούς ώστε η νομιμοποίηση να προκύπτει μέσα από το διάλογο των πολλαπλών δομών. Η ενοποίηση δεν μπορεί να εκληφθεί σε όρους υποταγής ή έστω υποταγής των κρατών σε μια υπερκείμενη αρχή, αλλά σε όρους συμβίωσης μεταξύ διακριτών πολιτικών δομών και διατήρησης της ικανότητας των κρατών να συνδιαμορφώνουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο οικοδομείται μια ευρύτερη πολιτεία (Χρυσόχου κ.α., 2009: 232). Με τον τρόπο αυτό θα ενωθούν χωρίς να ενοποιηθούν τα επιμέρους δημοκρατικά κοινά και θα συγκροτήσουν μια πολυπολιτισμική και πολυκεντρική *res publica* (Chryssoschoou, 2002: 354).

3.3 Primum inter pares

«Πολλοί λαοί, ένας δήμος» και όχι «πολλοί δήμοι, ένας λαός» (Λάβδας και Χρυσόχου, 2004: 23)

Σε αντίθεση με τους παραδοσιακούς ρεπουμπλικάνους, οι νέο-ρεπουμπλικάνοι, όπως ο Pettit, αναγνωρίζουν ότι οι σύγχρονοι πολίτες νιώθουν ότι οφείλουν αφοσίωση σε διάφορους τομείς: στη χώρα τους, αλλά επίσης στην οικογένεια τους, στους φίλους τους, στους συνεργάτες τους, στις εθνικές, θρησκευτικές ή πολιτιστικές ταυτότητες τους ή στις ομαδοποιήσεις στις οποίες και ανήκουν. Η αφοσίωση τους απέναντι στην πολιτική τους κοινότητα μπορεί, στην πραγματικότητα, να είναι διαιρεμένη: οι πολίτες δε χρειάζεται να είναι δεσμευμένοι πρωτίστως και πάνω από όλα στο έθνος-κράτος. Μπορούν, επίσης, να αισθάνονται αφοσίωση προς τις τοπικές τους κοινότητες ή απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Lavdas, 2010: 23).

Στο επίκεντρο του πολυδιάστατου δημοκρατικού ελλείμματος της Ένωσης βρίσκεται η απουσία μιας διεθνικής συνείδησης που να απορρέει από την ύπαρξη μιας κοινής πολιτικής ταυτότητας μεταξύ των Ευρωπαίων πολιτών (Χρυσόχου, 2005: 31). Η ρεπουμπλικανική θεωρία προσεγγίζει τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης υποστηρίζοντας ότι προκειμένου η Ευρωπαϊκή Ένωση να ενσαρκώνει το ιδανικό της δημοκρατίας, απαιτούνται, από την μία πλευρά, συνταγματικά εχέγγυα, και από την άλλη πλευρά, η ανάδυση μιας κοινής πολιτικότητας μέσα από τις παραδόσεις των συστατικών μερών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, θα επιτευχθεί όχι μόνο ο εκδημοκρατισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά, παράλληλα με τον εκδημοκρατισμό, θα προκύψει και ο σεβασμός της δημοκρατικής αυτονομίας και της πολιτικής ετερότητας των μερών καθώς επίσης και η διατήρηση των πολλαπλών εθνικών ταυτοτήτων σε μια κοινή δημόσια σφαίρα. Με άλλα λόγια, θα προκύψει η ανάδυση ενός διεθνικού δήμου, ενός ετερογενούς αλλά διακριτού σώματος πολιτών που θα απαρτίζεται από ελεύθερα και ίσα άτομα και που θα διατηρεί ενεργό το ενδιαφέρον των μελών του για τα ευρωπαϊκά κοινά (Χρυσόχου, 2007: 119).

Προς αυτήν την κατεύθυνση, ο ρεπουμπλικανισμός αφενός επιχειρεί τη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού δήμου ο οποίος θα ξεπερνάει τις τοπικιστικές και εθνοκεντρικές αντιλήψεις σχετικά με την πολιτική οργάνωση και αφετέρου επιχειρεί να «κατασκευάσει» πολίτες εδραιώνοντας μια συμμετοχικότητα που δεν αποτελεί

δημοκρατικό αυτοσκοπό αλλά ένα μέσο διάχυσης της ελευθερίας ως μη-κυριαρχίας και παραπέμπει στη μη αυθαίρετη εξουσία.

Έτσι, ο ευρωπαϊκός δήμος θα αποτελέσει τη βάση για την δημοκρατική νομιμοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεδομένου, όμως, ότι η θέληση και η διάθεση των πολιτών που συναπαρτίζουν αυτόν τον δήμο θα υπερισχύσει κάθε άλλης συμπεριφοράς, αμφισβήτησης ή αντίθεσης που θα προκύψει κατά την πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Ένας ευρωπαϊκός δήμος μπορεί να θεωρηθεί ότι υπάρχει όταν και μόνο όταν οι συστατικοί εθνικοί δήμοι αντιμετωπίσουν τον εαυτό τους ως τμήμα ενός ευρύτερου δημοκρατικού συνόλου με συγκεκριμένους στόχους διατηρώντας παράλληλα ο καθένας τη δική του εθνική ταυτότητα (Χρυσόχοου, 2005: 33).

Προκειμένου, δηλαδή, ένας τέτοιος ευρωπαϊκός πολιτικός δήμος να γίνει πραγματικότητα είναι απαραίτητη η αναγνώριση από την πλευρά των μελών του ότι η συμμετοχή τους σε αυτόν ισοδυναμεί με τη συμμετοχή τους στη δημιουργία μιας ευρωπαϊκής *res publica* διαρθρωμένης σε διάφορα επίπεδα. Το ζητούμενο εδώ είναι η πραγμάτωση μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής ταυτότητας διαμορφωμένης μέσα από το συνδυασμό των διαφόρων παραδόσεων των εθνικοτήτων ούτως ώστε να διασφαλιστούν αφενός οι κεφαλαιώδεις αντιλήψεις και αρχές του δημοκρατικού πολιτισμού της Ευρώπης και αφετέρου η αυτεξουσιότητα και η διαφορετικότητα των συνωθούμενων μερών.

Επομένως, η θεσμική μεταρρύθμιση η οποία αποτελεί έναν από τους δύο πυλώνες της πρόκλησης του ρεπουμπλικανισμού για τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης εξαρτάται και παράλληλα προαπαιτεί την ολοσχερή αναθεώρηση και αναμόρφωση της αντίληψης την οποία έχουν οι Ευρωπαίοι πολίτες απέναντι στο ρόλο του εθνικού τους κράτους στις ζωές τους και στη δυνατότητα δημιουργίας μιας πρωτοφανούς πολιτικής «συγγένειας» στα πλαίσια μιας *res publica composita*.

Από την στιγμή που η ΕΕ δε δύναται να απομακρυνθεί από τις εθνικές ταυτότητες των κρατών-μελών που τη συναπαρτίζουν, η πραγμάτωση ενός ευρωπαϊκού δήμου δεν ισοδυναμεί με την απορρόφηση των εθνικών ταυτοτήτων και τη διαμόρφωση μιας υπερεθνικής ταυτότητας. Το ζητούμενο, εδώ, δεν είναι η ανάδειξη μιας κοινής πολιτιστικής ταυτότητας κατά το πρότυπο των ήδη υπάρχουσών εθνικών ταυτοτήτων. Αντίθετα, ο ευρωπαϊκός δήμος θα συναποτελείται από τις εθνικές ταυτότητες τις οποίες δε θα προσπαθεί να αφομοιώσει αλλά αντίθετα θα προσπαθεί να τις συγκεράσει συμβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο στην ανάδυση και διαμόρφωση μιας πλουραλιστικής πολιτείας, μιας πλουραλιστικής σύμπραξης αυτοκαθοριζόμενων πολιτικών βουλήσεων.

Έτσι καταλήγουμε σε μια από τις πιο βασικές θέσεις της ρεπουμπλικανικής θεωρίας. Αυτή που υποστηρίζει ότι μια ρεπουμπλικανική πολιτεία θα πρέπει να είναι ενοποιημένη αλλά όχι ομογενοποιημένη (Miller, 2008: 141). Αντίθετα με τις πρώιμες μορφές της ρεπουμπλικανικής σκέψης οι οποίες επικεντρώνονταν σε μια βασικά

ομοιογενή πολιτική κοινότητα, ο νέο-ρεπουμπλικανισμός και η έννοια της ελευθερίας ως μη-κυριαρχίας μπορεί να συμβιβάσει και ακόμα να αγκαλιάσει την πολύ-πολιτισμικότητα και τα δικαιώματα των ομάδων (Lavdas, 2001: 6). Μπορεί να βοηθήσει να επιτευχθεί η επαναπολιτικοποίηση της δημόσιας ζωής όχι μέσω της αναζήτησης μιας νέας ομοιογένειας του κοινού αλλά μέσω της αναγνώρισης της διαφορετικότητας και της διαφορετικής ιθαγένειας των ομάδων και της αποδοχής ενός ετερογενούς κοινού (Lavdas, 2001: 6). Σε αυτήν την ενοποιημένη αλλά όχι ομογενοποιημένη πολιτική κοινωνία ο ευρωπαϊκός δήμος θα καταλαμβάνει εξέχουσα θέση και θα αποτελεί το ουσιαστικό θεμέλιο της δημοκρατικής και κοινωνικής νομιμοποίησης της. Ο διεθνικός δήμος, έτσι, θα αποτελεί την ύπατη έκφραση της κοινής κυριαρχίας.

Η αναγνώριση μιας τέτοιας προοπτικής ισοδυναμεί με την υιοθέτηση μιας αντίληψης περί δημοκρατίας που, όπως αναφέρει ο Χρυσόχοου, «συνδυάζει την αρχή *et pluribus unum* με μια μορφή πολιτικής ενότητας όπου οι εθνικοί δήμοι αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως μέρη ενός ευρύτερου δημοκρατικού συνόλου» (Χρυσόχοου, 2007: 151).

Για να μεταφερθούμε, όμως, από αυτήν την δυνατότητα στην πραγματικότητα, ο Χρυσόχοου κρίνει ότι είναι αναγκαίες κάποιες προϋποθέσεις:

- Η προσήλωση στη δημοκρατική διαδικασία
- Η ανάδυση μιας συναντίληψης γύρω από το θεσμικό σχεδιασμό της ΕΕ
- Η ανάπτυξη μιας κοινής δημοκρατικής συνείδησης βάσει αρχών
- Η δημόσια κατανόηση της ΕΕ ως πολιτείας
- Η επιθυμία να μην διακυβευτεί η εγγενής ποικιλομορφία των μερών

Στην βάση της δημιουργίας αυτού του ευρωπαϊκού δήμου βρίσκονται τρία στάδια που εκφράζονται από το τρίπτυχο συμβίωση-συνέργεια-όσμωση (Lavdas and Chrysochoou, 2005)

- Η συμβίωση έρχεται να περιγράψει τη σχέση που δημιουργείται μεταξύ του συνόλου και των συστατικών μερών του.
- Η συνέργεια έρχεται να περιγράψει την ανάπτυξη των οριζόντιων συνδέσμων μεταξύ των επιμέρους δήμων
- Η όσμωση έρχεται να περιγράψει την κορύφωση των δύο προηγούμενων σταδίων σε μια δημοκρατική «συν-πολιτεία» που δίνει έμφαση στην ικανότητα του πολίτη να δρα σε μια διευρυμένη πολιτική σφαίρα.

Μέσω αυτών των σταδίων ο ευρωπαϊκός δήμος αποκτά μεγαλύτερη κανονιστική ισχύ και ισχυρότερο ενωτικό ρόλο στο δημόσιο χώρο μιας υπερεθνικής πολιτείας (Chrysochoou, 2001: 19).

Μέτρα που θα συνέβαλαν στην ανάδυση μιας κοινής ταυτότητας των Ευρωπαίων πολιτών είναι:

- Η αποσύνδεση της διαδικασίας απόκτησης της ευρωπαϊκής ιδιότητας του πολίτη από το «εθνικό προαπαιτούμενο» και η τοποθέτηση της σε μια ανεξάρτητη και συνταγματικά κατοχυρωμένη σφαίρα δικαιωμάτων
- Η θεσμοθέτηση της αρμοδιότητας των Ευρωπαίων πολιτών η οποία θα πρέπει να προστεθεί στους συμβατικούς τρόπους αντιμετώπισης των αρμοδιοτήτων ως συνταγματικών εχεγγύων ή δυνατοτήτων δράσης
- Η επέκταση του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στις εθνικές εκλογές για τους πολίτες που κατοικούν σε ένα κράτος-μέλος της Ένωσης άλλο από αυτό της προέλευσης τους
- Η θεσμοθέτηση του δικαιώματος των πολιτών στην πληροφόρηση γύρω από όλα τα ζητήματα της Ένωσης
- Η θέσπιση προστατευτικών νομικών και δικαιοδοτικών μηχανισμών έναντι κάθε περιορισμού ή παραβίασης ατομικών ή συλλογικών ελευθεριών
- Η υιοθέτηση του δικαιώματος των πολιτών να διατηρούν δημόσια αξιώματα στο εσωτερικό της Ένωσης
- Η ενίσχυση των κοινωνικών και οικονομικών δικαιωμάτων των Ευρωπαίων πολιτών
- Η απόδοση πολιτικών δικαιωμάτων στους υπηκόους τρίτων χωρών που κατοικούν νόμιμα σε ένα κράτος-μέλος της Ένωσης

Ίσως η πιο ριζοσπαστική πρόταση, η οποία όμως θα φέρει την Ευρωπαϊκή Ένωση πλησιέστερα σε μια *res publica*, θα ήταν η εισαγωγή της αρχής του *jus soli* αναφορικά με την απόκτηση της ιθαγένειας της Ένωσης (Chrysochoou, 2002a: 11). Χορηγώντας πολιτικά δικαιώματα σε άτομα που γεννιούνται στο έδαφος της, η Ευρωπαϊκή Ένωση θα είναι σε θέση να μεταβιβάζει δικαιώματα (αλλά και αξίες) μέσα στα πλαίσια της ευρωπαϊκής πολιτικής κοινότητας. Το αποτέλεσμα δε θα είναι η δημιουργία μιας πολιτικής κοινότητας η οποία θα έχει διαμορφωθεί από κοινή καταγωγή, γλώσσα, κουλτούρα και ιστορία. Το αποτέλεσμα θα είναι ο «εκδημοκρατισμός» των προϋποθέσεων για την απονομή της ιθαγένειας και, ως εκ

τούτου, η διευκόλυνση της οριζόντιας ενσωμάτωσης των πολιτών σύμφωνα με τα πρότυπα και τις πρακτικές της ένταξης στην πολιτική κοινότητα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, επίσης, η πολιτεία θα αποκτήσει ένα διακριτό πολιτικό σώμα του οποίου η συλλογική πολιτειακή ταυτότητα θα υπάρξει ανεξάρτητα από τις εθνικές δημόσιες σφαίρες. Μία τέτοια κίνηση, επίσης, θα σηματοδοτούσε την μετάβαση από μια «λειτουργική», θα μπορούσαμε να πούμε κυρίως «οικονομική», ευρωπαϊκή ιθαγένεια σε μια πολιτική κοινότητα η οποία θα απαρτίζεται από ίσους πολίτες και θα οικοδομείται στη βάση των αρχών της δημόσιας διαβούλευσης και της θεσμοποιημένης συμμετοχής.

Δεδομένης της απουσίας οργανικής ενότητας ανάμεσα στους συστατικούς δήμους, η πρόκληση του ρεπουμπλικανισμού σύμφωνα με τις επιταγές της πολυπολιτισμικότητας έγκειται στην θεσμοθέτηση του σεβασμού στη διαφορετικότητα και στα δικαιώματα των ομάδων ενόσω διατηρείται η κοινή αντίληψη περί του δημόσιου συμφέροντος (Bellamy 2001 στο Χρυσόχοου, 2005: 111). Αυτό δύναται να επιτευχθεί μέσω της ενδιάμεσης θεωρητικής κατασκευής του Pettit στο βαθμό που καθιστά δυνατό το συγκερασμό «της αναγνώρισης της σημασίας του πολιτικού πλουραλισμού για ουσιαστική επιλογή και ενός ουσιαστικού πλαισίου που να βασίζεται σε μια ελάχιστη δομή κοινών πολιτικών αξιών» (Lavdas, 2001: 6).

Υπό αυτούς τους όρους μπορεί να αναδυθεί μια ευρωπαϊκή *res publica composita* η οποία θα οδηγήσει σε μια γνήσια ευρωπαϊκή πολιτικότητα, σε ένα «Κοινό των Ευρωπαίων» (Republic of Europeans) το οποίο θα έχει ως στόχο να συνδυάσει τις κοινές πολιτικές και πολιτειακές αξίες στο επίπεδο της ΕΕ και τις πολλαπλές δεσμεύσεις στους τομείς και τις περιοχές της ανθρώπινης δραστηριότητας και της πολιτειακής δράσης (Lavdas, 2001: 24).

Η ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης δίνει την δυνατότητα να ενσωματωθούν χωρίς να αφομοιωθούν τα επιμέρους κοινωνικά συμβόλαια των συστατικών πολιτειών σε ένα ενιαίο ευρωπαϊκό πολιτικό χώρο. Η Ένωση, δηλαδή, καλείται να συντάξει εκ νέου ένα κοινωνικό «πολυεθνικό» συμβόλαιο που θα ανταποκρίνεται στο ευρύ και ανομοιογενές κοινωνικό σώμα, δημιουργώντας «συμβιωτικές» δομές νομιμοποίησης και θα ενσωματώνει τις διαφορετικές εθνικές ταυτότητες σε μια διευρυμένη πολιτική σφαίρα. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω θεσμοποιημένων τρόπων συμμετοχής στην πολιτεία. Κατά συνέπεια, ο ρεπουμπλικανισμός έχει ως στόχο την προαγωγή του δημόσιου συμφέροντος και τη δημιουργία μιας νέας συνταγματικής τάξης, θέτοντας ως βάση μια ισορροπημένη διακυβέρνηση.

Αυτό που πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί στο σημείο αυτό είναι ότι η προσέγγιση που υιοθετείται στην παρούσα εργασία είναι μια προσέγγιση περί συνύπαρξης πολλαπλών (αλλά βέβαια αλληλεπικαλυπτόμενων) δημόσιων σφαιρών στην Ευρώπη. Διαφορετικά υπάρχει πάντα ο κίνδυνος διολίσθησης σε μια ουτοπική (και όχι κανονιστική) αντίληψη περί μιας δημόσιας σφαίρας που ενθαρρύνει ένα δημόσιο πολιτισμό. Το ζήτημα είναι η προσπάθεια κατασκευής μιας γέφυρας, ενός περάσματος μεταξύ μιας μεγάλης (και για ένα διάστημα μέλλον ξεχασμένης) δυτικής

παράδοσης πολιτικού στοχασμού αφενός και των δυνητικών σεναρίων ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης αφετέρου. Δεν πρόκειται για διαμόρφωση ουτοπικών σχεδιασμάτων.

Είναι προφανές πως αυτό που πρακτικά και σε τελική ανάλυση παρατηρείται είναι η απουσία ενός ενιαίου πολιτικού λόγου ο οποίος θα έχει το χαρακτήρα ενός ευρωπαϊκού πολιτικού λόγου, θα απευθύνεται σε ευρωπαίους πολίτες και θα οδηγεί στη συγκρότηση μιας ευρωπαϊκής συλλογικότητας. Όμως, το ζητούμενο δεν είναι η δημιουργία μιας δημόσιας σφαίρας που θα ενθαρρύνει ένα δημόσιο πολιτισμό. Ο πολιτικός αυτός λόγος θα αναγνωρίζει την πολυφωνική συνύπαρξη διαφορετικών συμφερόντων και ταυτοτήτων αλλά θα στοιχειοθετεί και μια πρόταση ενθάρρυνσης μιας ευρωπαϊκής πολιτικότητας (Λάβδας, 2000-2001: 6).

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, με τη θεωρία του νέο-ρεπουμπλικανισμού ενθαρρύνεται η αναζήτηση θεσμικών μηχανισμών οι οποίοι θα είναι σε θέση να επιτελούν δύο βασικές λειτουργίες: Πρώτον, να αναδείξουν και να εγγυηθούν την ελευθερία ως μη-κυριαρχία. Δεύτερον, να ενθαρρύνουν το ενδιαφέρον στην πολιτική συμμετοχή αλλά και τη συνειδητοποίηση από τους πολίτες των τρόπων με τους οποίους το συνολικό πολιτικό σύστημα τους αφορά και αλληλεπιδρά με τη ζωή τους.

Όπως τονίστηκε και παραπάνω, η πραγμάτωση ενός ευρωπαϊκού δήμου, μιας ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας, δεν ισοδυναμεί με την απορρόφηση των εθνικών ταυτοτήτων και τη διαμόρφωση μιας υπερεθνικής ταυτότητας ούτε με την ανάδειξη μιας κοινής πολιτιστικής ταυτότητας κατά το πρότυπο των ήδη υπαρχουσών εθνικών ταυτοτήτων. Η έννοια της δημόσιας σφαίρας (Herbst, 1994 στο Λάβδας, 2000-2001: 22) υποδηλώνει τη συνύπαρξη ενός πλουραλισμού δημόσιων σφαιρών η καθεμιά από τις οποίες ορίζεται σε συνάρτηση με:

- Ένα γλωσσικό πλαίσιο αναφοράς
- Μια διαλογική διαδικασία διαμόρφωσης στοιχείων κοινότητας
- Τη διά-δραση με συγκεκριμένα επικοινωνιακά περιβάλλοντα

Όπως αναφέρει και ο Λάβδας (Λάβδας, 2000-2001: 24), «στο μέτρο που μια ευρωπαϊκή κοινωνία αποκτά σάρκα και οστά, αυτή διαμορφώνεται μέσα από μια πρωτόγνωρη πολυφωνία ταυτοτήτων, συλλογικοτήτων, ομαδοποιήσεων και δεσμεύσεων», μέσα από τη Στεντόρεια φωνή των πολλαπλών δημόσιων σφαιρών. Έτσι, καθίσταται κατανοητό ότι η σταδιακή έκλειψη της πολυδιάσπασης των ευρωπαϊκών δημόσιων σφαιρών μπορεί να γίνει πραγματικότητα χάρη σε θεωρητικές αλλά και πρακτικές διαστάσεις (όπως η νέο-ρεπουμπλικανική) οι οποίες επιζητούν τη δόμηση ενός *minimum* κοινών πολιτικών αξιών (δημοκρατία, συμμετοχικότητα) ενώ την ίδια στιγμή υποστηρίζουν την πολυπολιτισμική συνύπαρξη.

3.4 Ένας πολύ-επίπεδος συνταγματισμός

Η *res publica* είναι ταυτόχρονα πόλις (πολιτική κοινωνία) και πολιτεία (μορφή διακυβέρνησης). Τα ρεπουμπλικανικά πρότυπα αφορούν τόσο τους θεσμούς όσο και τις αξίες. Όπως υποστηρίζει ο Λάβδας «αναφέρονται σε μια πολιτεία στην οποία οι θεσμοί κυβερνούν και εγγυώνται ελευθερία ως απουσία συνθηκών αυθαίρετης κυριαρχίας κάθε είδους» (Λάβδας, 2007: 30 στο Χρυσόχου, 2007: 110). Η παραδοσιακή ρεπουμπλικανική σκέψη υποστήριζε πάντα ότι η πολιτεία πρέπει να είναι μια πολιτική κοινότητα τα συστατικά μέρη της οποίας είναι όχι μόνο οι νόμοι και το σύνταγμα αλλά και οι σχέσεις φιλίας και αλληλεγγύης μεταξύ των πολιτών οι οποίοι μοιράζονται μια κοινή ζωή (Miller, 2008: 133).

Με ποια έννοια, όμως, μπορεί η ρεπουμπλικανική πολιτεία να είναι ταυτόχρονα και ένα συνταγματικό κράτος; Ποια είναι η θέση του συντάγματος στη ρεπουμπλικανική σκέψη; Πόσο μπορεί το ίδιο το σύνταγμα να λειτουργήσει ως πηγή αφοσίωσης και ενότητας στη ρεπουμπλικανική πολιτεία;

Συνταγματισμός καλείται το φαινόμενο της θέσπισης γραπτών συνταγμάτων με κύριο στόχο την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και τη διασφάλιση των αρχών του φιλελευθερισμού μέσω του αντιπροσωπευτικού συστήματος διακυβέρνησης (Μαυριάς, 2005: 33). Ο συνταγματισμός διαπνεόμενος από τις εξισορροπητικές τάσεις των μεικτών πολιτικών συστημάτων ελέγχει τη δημόσια εξουσία και παράλληλα προστατεύει την ελευθερία των πολιτών (Χρυσόχου, 2007: 90).

Η βασική λειτουργία, επομένως, που επιτελεί το Σύνταγμα είναι ο καθορισμός των ορίων της πολιτικής βούλησης και άρα της κυριαρχικής εξουσίας του λαού ως συγκροτημένης ενότητας. Ως εκ τούτου, η θεμελιώδης συμβολή του Συντάγματος στη συγκρότηση της πολιτείας είναι η διασφάλιση, σε ένα «πνεύμα ελευθερίας», της δημοκρατικής αρχής μέσω της οποίας εκφράζεται η ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας. Έτσι, το Σύνταγμα συμβάλει στη δημιουργία μιας θεσμικής ισορροπίας μεταξύ της ελευθερίας και της δημόσιας εξουσίας, των δύο όψεων, δηλαδή, που συνθέτουν το διακύβευμα της δημοκρατίας (Χρυσόχου, 2007: 92).

Είναι σημαντικό, στο σημείο αυτό, να γίνει μια διάκριση της έννοιας του συντάγματος το οποίο μπορεί να έχει δύο έννοιες:

- 1) Το σύνταγμα μπορεί να αναφέρεται απλώς στον τρόπο με τον οποίο γίνεται η διάκριση των εξουσιών στα πλαίσια μιας πολιτικής κοινότητας, για παράδειγμα, στη διάκριση μεταξύ νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας ή στη διάκριση μεταξύ σωμάτων που αντιπροσωπεύουν διαφορετικές κοινωνικές ομάδες.
- 2) Το σύνταγμα μπορεί να αναφέρεται στο επίσημο κείμενο το οποίο θεσπίζει ένα σύνταγμα με την πρώτη έννοια και την ίδια στιγμή θεσπίζει κάποιες

βασικές αρχές διακυβέρνησης, για παράδειγμα μια διακήρυξη δικαιωμάτων. Το σύνταγμα με αυτήν την δεύτερη έννοια έχει ανάγκη και από ένα σώμα το οποίο θα είναι επιφορτισμένο με την επιδίκαση συνταγματικών διαφορών, για παράδειγμα, ένα συνταγματικό δικαστήριο.

Μια ρεπουμπλικανική πολιτεία έχει ανάγκη από ένα σύνταγμα με την έννοια ενός θεσμοποιημένου διαχωρισμού των πολιτικών εξουσιών και λειτουργιών. Όμως, η ρεπουμπλικανική πολιτεία είναι κάτι περισσότερο από το σύνταγμα και συγκεκριμένα είναι κάτι περισσότερο από το επίσημο, γραπτό σύνταγμα.

Η βασική λειτουργία του πολιτικού συνταγματισμού ως μεικτού συστήματος διακυβέρνησης είναι ότι συνδέει τις συνθήκες πολιτικής ελευθερίας με τα μέσα διαμόρφωσης ενός διευρυμένου δημόσιου χώρου συμβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο, στην ανάδειξη μιας γνήσιας ευρωπαϊκής πολιτικότητας (Λάβδας & Χρυσόχου, 2004: 108).

Η προσέγγιση του πολιτικού συνταγματισμού δίνει έμφαση στη συνεχή δημόσια διαβούλευση για τους συνταγματικούς κανόνες που διέπουν την πολιτική ζωή (Χρυσόχου, 2005: 128-142) και τεκμηριώνει τη σημασία της δημοκρατικής συμμετοχής κατά τη διαπραγμάτευση των κανόνων, αξιών και προτιμήσεων που περιλαμβάνονται στις επιμέρους εθνικές συνταγματικές τάξεις και τη «συνταγματοποίηση» των κανόνων σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της δημόσιας εποπτείας των νομοθετικών εξελίξεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση πρέπει να ενισχυθεί η λειτουργία θεσμικών αντίβαρων καθώς και ο ρόλος των εθνικών και ενωσιακών αντιπροσωπευτικών θεσμών (Crum, 2003 στο Παπάζογλου, 2009: 252).

Οι πολίτες μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο σε αυτό που εισηγείται ο Χρυσόχου (2005: 151) δηλαδή μια ευρωπαϊκή *res publica* ικανή να ανασυνθέσει τις αξίες του ρεπουμπλικανισμού και να τις προσαρμόσει στο αξιακό πλαίσιο του ευρωπαϊκού δημόσιου πολιτισμού. Η ανταπόκριση των πολιτών συνεπάγεται το συνδυασμό των θεσμικών δυνατοτήτων που υφίστανται στο εθνικό και ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο προκειμένου να διαδραματίσουν ένα σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση νομοθεσίας και πολιτικών.

Η χρηστή διάταξη των θεσμών της πολιτείας τις οποίες και αποτυπώνει και ρυθμίζει το Σύνταγμα, σε συνδυασμό με τη δημοκρατική αρχή της «περιορισμένης κυβέρνησης» και της διάκρισης ή μερικής έστω θεσμικής αυτονομίας των εξουσιών και τη θέσπιση «ελέγχων και ισορροπιών» αποτελούν τις βάσεις μιας κοινής πολιτικής ενότητας. Αυτή η ενότητα, όμως, δεν μπορεί να προκύψει από μια μεταφυσική αντίληψη περί λαϊκής κυριαρχίας ούτε μέσω της προβολής σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης του «πολιτικού εθνικισμού» αλλά από την προσήλωση στη δημοκρατία και τους νόμους της πολιτείας ως μηχανισμών προστασίας από αυθαίρετες παρεμβάσεις (Χρυσόχου, 2007: 93).

Σχηματικά θα μπορούσαμε να αποτυπώσουμε τις βασικές λειτουργίες του Συντάγματος οι οποίες αποτελούν τις βάσεις μιας κοινής πολιτικής ενότητας σε ένα ρεπουμπλικανικό πλαίσιο ως εξής:

Προϋπόθεση αυτοκρατορίας των νόμων	Χρηστή διάταξη θεσμών και νόμων της πολιτείας
Προϋπόθεση αποκέντρωσης εξουσιών	Διάκριση ή μερική έστω θεσμική αυτονομία των εξουσιών και θέσπιση «ελέγχων και ισορροπιών»
Προϋπόθεση ελέγχου της πλειοψηφίας	Προστασία του δήμου από τον ίδιο τον εαυτό του μέσω του αυτό-ελέγχου και του αυτό-περιορισμού ως μέσο αποφυγής μορφών εκλογικού δεσποτισμού και αυθαίρετης εξουσίας

Η Ένωση βασίζεται ακόμη στις διακριτές συνταγματικές τάξεις των συστατικών της μερών. Το ζήτημα που ανακύπτει στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η δυνατότητα της να συγκροτήσει μια πολιτική ενότητα μέσω ενός «πολύ-επίπεδου συνταγματισμού», μιας δυναμικής, δηλαδή, ισορροπίας μεταξύ διαφορετικών συνταγματικών τάξεων η συνέργεια των οποίων διαμορφώνει ένα κοινό δημόσιο πολιτισμό (Χρυσόχου, 2007: 97). Ο πολύ-επίπεδος συνταγματισμός δεν ευνοεί κάποιες επιμέρους συνταγματικές δομές αλλά τις εντάσσει σε ένα πολυκεντρικό περιβάλλον. Έτσι, μέσα σε αυτό το πολυκεντρικό περιβάλλον συνυπάρχουν θεσμικά οι διαφορετικές συνταγματικές τάξεις αναδεικνύοντας μια ένωση διαφορετικότητας η οποία χαρακτηρίζεται από την παράλληλη και αλληλοσυμπληρωμένη λειτουργία των εθνικών, των διεθνικών και των μεικτών δομών διακυβέρνησης (Χρυσόχου, 2007: 98). Η έννοια της «ισορροπημένης διακυβέρνησης» καταλαμβάνει κεντρικό ρόλο στη θεωρία του ρεπουμπλικανισμού και, είτε με τη μορφή ενός συνταγματικού κράτους είτε στο πλαίσιο μιας μεικτής κοινοπολιτείας, αναφέρεται στην δυνατότητα των πολιτών να έχουν στην διάθεση τους ποιοτικές επιλογές (Χρυσόχου, 2008: 146).

Αυτή η ισορροπημένη διακυβέρνηση γίνεται εφικτή με δύο σχετικούς μεταξύ τους τρόπους:

A) αρνητικά, συνδυάζοντας τη θέσπιση μιας «καθαυτό θεσμικής ισορροπίας» με την πρόληψη του ολοκληρωτισμού και της αυθαίρετης εξουσίας

B) θετικά, εγκαθιδρύοντας ένα διαβουλευτικό πλαίσιο δημόσιας συμμετοχής «όπου οι διάφοροι λειτουργικοί χώροι που απαρτίζουν την πολιτική κοινωνία θα μεταχειρίζονται τις προτιμήσεις τους όχι απλώς ως δεδομένα αλλά ως επιλογές ανοικτές στο διάλογο και στη μεταβολή» (Lavdas and Chryssochoou στο Honohan and Jennings, 2006: 158).

Στοιχεία ισορροπημένου συντάγματος μπορούν να ανιχνευθούν στην πολιτική οργάνωση και στην θεσμική λειτουργία της ΕΕ. Τέτοια είναι:

- Το αποκλειστικό δικαίωμα νομοθετικής πρωτοβουλίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής
- Η αρμοδιότητα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου να νομοθετεί σε συνεργασία με το Συμβούλιο, διαδικασία που οδηγεί σε περισσότερο διαβουλευτικά αποτελέσματα πολιτικής
- Ο έντονα πολιτικός ρόλος του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αναφορικά με την ερμηνεία της κοινής νομοθεσίας.

Επιπλέον, τέτοια στοιχεία εντοπίζονται και στη Συνθήκη της Λισαβόνας. Σύμφωνα με τη δήλωση Μπαρόζο «με την Συνθήκη της Λισαβόνας οι πολίτες τίθενται στο επίκεντρο του ευρωπαϊκού εγχειρήματος». Η Συνθήκη:

- Ισχυροποιεί το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ως νομοθετικό όργανο μέσω της διαδικασίας της «συναπόφασης», σύμφωνα με την οποία το Κοινοβούλιο έχει τα ίδια δικαιώματα με το Συμβούλιο.
- Εξασφαλίζει μεγαλύτερη συμμετοχή των εθνικών κοινοβουλίων. Τα εθνικά κοινοβούλια έχουν περισσότερες ευκαιρίες να συμμετέχουν στις εργασίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- Θεσπίζει για τους πολίτες σε αριθμό άνω του 1.000.000 το δικαίωμα να καλέσουν την Επιτροπή να υποβάλει προτάσεις πολιτικής.
- Επεκτείνει την ψηφοφορία με ειδική πλειοψηφία στο Συμβούλιο σε νέους τομείς πολιτικής ώστε η διαδικασία λήψης αποφάσεων να είναι ταχύτερη και αποτελεσματικότερη
- Ορίζει ένα σταθερότερο και απλουστευμένο θεσμικό πλαίσιο εν γένει

Η Ευρώπη έχει, στην πραγματικότητα, ένα μεικτό πολίτευμα παρόμοιο με την έννοια του πολιτεύματος που προβλέπει η παραδοσιακή ρεπουμπλικανική παράδοση. Αυτό στηρίζεται σε δύο απώτερες θέσεις:

- Ότι οι ευρωπαϊκοί οργανισμοί λόγω του γεγονότος ότι συμβάλουν στη διάχυση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων σε πολλά και διάφορα μέρη, παρέχουν στους πολίτες ανθεκτική ελευθερία - όπως αυτή γίνεται κατανοητή από τον Pettit - ελευθερία ως μη-κυριαρχία
- Ότι αν και δεν υπάρχει ακόμη ένας ευρωπαϊκός δήμος, οι Ευρωπαίοι πολίτες ήδη εμπλέκονται στη δημόσια δημοκρατική διαβούλευση μέσω της συμμετοχής τους σε μια πληθώρα fora (τόπων δημόσιας συζήτησης), επίσημων ή και ανεπίσημων, και υπό αυτήν την έννοια ήδη είναι ενεργοί συμμετέτοχοι στη διαδικασία καθορισμού του μέλλοντος της Ευρώπης.

Εξάλλου, η πολύ-επίπεδη πολιτική δομή η οποία έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης παρέχει, πράγματι, υψηλότερο βαθμό προστασίας στους πολίτες απέναντι σε αυθαίρετες πολιτικές αποφάσεις των κρατών-μελών. Για παράδειγμα, οι ομάδες πίεσης οι οποίες δεν έχουν τη δυνατότητα να ακουστούν στα εθνικά κοινοβούλια μπορούν να προσπαθήσουν να εκφραστούν στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και ατομικά οι πολίτες μπορούν να μεταφέρουν τις υποθέσεις τους στο Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Το πολιτικό σύνταγμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τέλος, θα πρέπει να περιλαμβάνει την προϋπόθεση της πολιτικής πολύ-πολιτισμικότητας, σύμφωνα με την οποία συνυπάρχουν πολλαπλές υπηκοότητες χωρίς, όμως, να λείπει η βασική προσκόλληση σε ένα minimum κοινών πολιτικών αξιών (Lavdas, 2007: 18).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ευρωπαϊκή ενοποίηση έχει φτάσει στην πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα σε ένα επίπεδο πρώιμης πολιτειακής συγκρότησης που προσκαλεί τη συστηματική πλέον εφαρμογή σκέψεων, προβληματισμών αλλά και προτύπων από την πολιτική θεωρία και την πολιτική επιστήμη. Η διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης βρίσκεται σε ένα κρίσιμο σημείο. Κάποιοι μπορεί να ισχυρίζονται ότι βρίσκεται ακόμη και σε αδιέξοδο.

Μοιραία, τα ερωτήματα που γεννήθηκαν πριν από περίπου πενήντα χρόνια, επανέρχονται στην ιστορική αυτή καμπή του ενωσιακού εγχειρήματος (Λάβδας και Χρυσόχοου, 2004: 17):

- Ποια Ευρώπη θέλουμε να οικοδομήσουμε;
- Ποιο είναι το μέλλον της ευρωπαϊκής δημοκρατίας;
- Πόση Ευρώπη θέλουμε ή χρειαζόμαστε;
- Ποιος θα είναι ο ρόλος του εθνικού κράτους;

Η ανάδειξη μιας υπερκρατικής δομής που δε θα γνωρίζει σύνορα, λαούς και εθνικά συμφέροντα και η οποία θα αντικαταστήσει την εθνική κυριαρχία δεν έχει γίνει ακόμη απτή πραγματικότητα. Αντίθετα, ο καθορισμός των ευρωπαϊκών αρμοδιοτήτων περνά μέσα από την ικανότητα των συστατικών μερών να ασκούν αποτελεσματικό έλεγχο τόσο στο «εύρος» (λειτουργικοί χώροι) όσο και στο «επίπεδο» (μέθοδοι διαχείρισης) της ενοποίησης (Λάβδας και Χρυσόχοου, 2004: 18).

Από τη μία πλευρά, η δυσκολία κατάταξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ένα συγκεκριμένο τύπο ή μορφή κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης και η διχογνωμία που επικρατεί αναφορικά με τη φύση και το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει ως αποτέλεσμα να επιχειρείται να δοθεί η απάντηση στο πολύπλευρο αυτό αίνιγμα που ονομάζεται Ευρωπαϊκή Ένωση είτε μέσω χρησιμοποίησης ήδη υπαρχουσών θεωριών, που όμως αποδεικνύονται μη πειστικές, είτε μέσω εφεύρεσης νέων ορισμών και νεολογισμών που αντιμετωπίζουν την Ένωση ως κάτι πρωτόγνωρο και μυθικό. Από την άλλη πλευρά, η εξελικτική δυναμική της Ένωσης η οποία κάποιες φορές φαίνεται να κινεί τα νήματα από μόνη της, καθιστά επιτακτική την ανάγκη για κατανόηση του πολιτικού της συστήματος.

Η αναδύομενη ημερήσια διάταξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και ότι αυτή περιλαμβάνει, αδιαμφισβήτητα, συμβάλλει στο να αναδειχτούν ζητήματα σχετικά με το μέλλον της καθώς και με την δυνατότητα μετουσίωσης της σε ένα σύστημα «δημοκεντρικής διακυβέρνησης» βασιζόμενο στην ελεύθερη δημόσια διαβούλευση του σώματος των πολιτών. Η πρόκληση του ρεπουμπλικανισμού για την ΕΕ συνίσταται στην προοπτική μετάβασης από τα έθνη-κράτη, νοούμενα ως πολιτικά κέντρα, σε έναν ευρωπαϊκό δήμο. Στην προοπτική μετάβασης, με άλλα λόγια, από αυτό που ο Τσάτσος ονομάζει «μια συμπολιτεία κρατών και λαών» (Τσάτσος, 2001) σε μια κοινότητα πολιτών τα μέλη της οποίας έχουν τη δυνατότητα να μεταβιβάζουν τα δημοκρατικά τους αιτήματα προς τους κεντρικούς θεσμούς και μέσω αυτών (Λάβδας και Χρυσόχοου, 2004: 11). Η εφαρμογή στοιχείων του φιλελεύθερου ρεπουμπλικανισμού στο υπό διαμόρφωση πολιτικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης υποστηρίζει, αφενός, την υιοθέτηση μηχανισμών εγγύησης της ελευθερίας ως μη-κυριαρχίας στο επίπεδο τόσο της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και των κρατών-μελών και αφετέρου την ύπαρξη ενός *minimum* κοινών πολιτικών αξιών.

Στο σύγχρονο πολιτικό-οικονομικό πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται η Ευρωπαϊκή Ένωση και μπροστά στην ιστορική ευκαιρία που προσφέρει η δυνατότητα διαμόρφωσης ενός καινοφανούς πολιτικού μορφώματος, η σπουδαιότητα της φιλελεύθερης ρεπουμπλικανικής προσέγγισης έγκειται σε τρία θεμελιώδη συστατικά της στοιχεία:

- Ο φιλελεύθερος ρεπουμπλικανισμός στηρίζεται σε μια δομική έννοια της ελευθερίας, στην ελευθερία ως μη-κυριαρχία η οποία τονίζει τις συνέπειες μιας κατάστασης εξάρτησης στην οποία είναι πιθανό να περιέλθουν οι τυπικά ελεύθεροι πολίτες
- Η ρεπουμπλικανική πολιτική κουλτούρα ενθαρρύνει την ανάπτυξη του προτύπου του ανεξάρτητου και ελεύθερου πολίτη η αξιοπρέπεια του οποίου εδράζεται στην επίγνωση ενός βαθμού «προσωπικής ανεξαρτησίας» του ατόμου του (Pettit, 1997 στο Λάβδας και Χρυσόχοου, 2004: 80). Υπό το πρίσμα αυτό η ελευθερία ως μη-κυριαρχία προϋποθέτει την ύπαρξη θεσμών οι οποίοι πρωτίστως θα αναδείξουν και θα εγγυηθούν αυτό το είδος της ελευθερίας. Θεσμών, με άλλα λόγια, οι οποίοι θα έχουν ως πρωταρχικό στόχο την κατά το δυνατόν απάλειψη των συνθηκών εξάρτησης και των συνθηκών που καθιστούν το άτομο δομικά ευάλωτο.
- Τέλος, η ρεπουμπλικανική θεωρία αναδεικνύει θέματα τα οποία αφορούν την καθημερινή ζωή των πολιτών. Το ζητούμενο, εδώ, είναι οι ρεπουμπλικανικοί θεσμοί να είναι σε θέση να ενθαρρύνουν το ενδιαφέρον των πολιτών για πολιτική συμμετοχή αλλά και να υποβοηθήσουν τους πολίτες να κατανοήσουν τη σημασία και τον αντίκτυπο που έχει το συνολικό πολιτικό σύστημα στην καθημερινή ζωή τους και στο εύρος των επιλογών τους.

Καθίσταται έτσι προφανές πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος της ευρωπαϊκής κοινωνίας πολιτών για τη δημιουργία μηχανισμών ενίσχυσης της κοινωνικής νομιμοποίησης. Οι κοινές πολιτικές αξίες και η προαγωγή της πολιτικής διαβούλευσης σε υπερεθνικό επίπεδο είναι σημαντικές προϋποθέσεις για να συγκροτηθεί ένας δήμος πολιτών στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Lord, 1998: 132). Αυτό συνεπάγεται αλλαγές με γνώμονα τον αμοιβαίο έλεγχο των θεσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τη δυνατότητα των πολιτών να εκφράζουν όχι απλώς την συναίνεση τους αλλά και την αμφισβήτηση τους σε μία, όπως την ονομάζει ο Pettit, «δημοκρατία της αμφισβήτησης» (Pettit, 1997).

Αναδύεται, έτσι η προοπτική ενός «δήμου των Ευρωπαίων» όχι ως σύνθεση διακριτών λαών, αλλά ως σώμα αποτελούμενο από πολιτικά υποκείμενα τα οποία υπάγονται σε ένα κοινώς αναγνωρισμένο όλο. Ο εν λόγω δήμος θα χαρακτηρίζεται από διαφορετικές εθνο-πολιτιστικές ταυτίσεις, παραδόσεις και αναφορές αλλά θα αποσκοπεί στην δημοκρατία του συνόλου (Χρυσόχου, 2010: 125).

Για την επίτευξη των παραπάνω, η ΕΕ θα πρέπει να στρέψει το ενδιαφέρον της σε ζητήματα παιδείας της δημοκρατίας προκειμένου να αντιμετωπίσει την αυξανόμενη έλλειψη ενδιαφέροντος και συμμετοχής των νέων στην πολιτική σφαίρα. Κάτι τέτοιο προϋποθέτει τη συστηματική επένδυση στην καλλιέργεια της ικανότητας των νέων να χρησιμοποιούν τα εργαλεία της κριτικής σκέψης στην αμφισβήτηση κάθε ιδεολογικά εμπορούμενης αλήθειας ως αυτονόητης για το κοινό καλό, στην προβολή της σημασίας των αξιών της αλληλεγγύης και της ανεκτικότητας για τη συνοχή του κοινωνικού συνόλου και τη διάπλαση μιας συλλογικής δημοκρατικής συνείδησης με αναφορά στην κοινή συγκρότηση. Όπως τονίζει και ο Χρυσόχου: «με την προώθηση νέων μαθησιακών πρωτοβουλιών, την ανάπτυξη δεξιοτήτων μέσω καινοτόμων μεθόδων και εργαλείων εγκύκλιας όσο και δια βίου μάθησης, τη διάδοση βέλτιστων πρακτικών και την εκπόνηση ενός συνολικού σχεδίου για τον ρόλο της πολιτειακής παιδείας, η ΕΕ θα θέσει τα θεμέλια μιας άλλης αντίληψης περί δημοκρατικής συμβίωσης εντός μιας ετερογενούς δημόσιας σφαίρας» (Χρυσόχου, 2010: 132).

Η εκπαιδευτική προοπτική με άξονα τις κοινές δημοκρατικές αξίες αποτελεί τον κρίσιμο συντελεστή για τον ρεπουμπλικανικό μετασχηματισμό της Ευρώπης: τη διάπλαση δημοκρατικών αρχών, πεποιθήσεων και συμπεριφορών ως μέσων διαμόρφωσης ενός σύνθετου δήμου. Μέσα από την παιδεία της δημοκρατίας, οι πολίτες αναπτύσσουν μια σειρά από πολιτικές δεξιότητες και αρετές οι οποίες είναι καθοριστικές για την βιωσιμότητα της ρεπουμπλικανικής πολιτείας (Χρυσόχου, 2010: 133).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Coleman, J. (2004). *Ιστορία της Πολιτικής Σκέψης. Τόμος Α΄. Από την αρχαία Ελλάδα μέχρι τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους*. Αθήνα: Κριτική ΑΕ

Coleman, J. (2006). *Ιστορία της Πολιτικής Σκέψης. Τόμος Β΄. Από τον Μεσαίωνα μέχρι την Αναγέννηση*. Αθήνα: Κριτική ΑΕ

Evera van, St. (2000). *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης. Β΄ έκδοση*. Αθήνα: Ποιότητα

Καράμπελας, Δ. επιμ. (2008). *Πηγές Ιστορίας του Δικαίου. Νομοθεσία – Νομολογία – Θεωρία – Πράξη*. Αθήνα: Πατάκη

Kymlicka, W. (2005). *Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας: Μια εισαγωγή*. Αθήνα: Πόλις

Λάβδας, Κ.Α. *Δημόσιες Σφαίρες στο Πολιτικό Σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Κρατικότητα, Πολυφωνία και Θεσμοποίηση στις Διαδικασίες Εξευρωπαϊσμού*. (Υπό έκδοση)

Λάβδας, Κ.Α. και Χρυσόχοου Δ.Ν. επιμ. (2004). *Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και Πολιτική Θεωρία. Η Πρόκληση του Ρεπουμπλικανισμού*. Αθήνα: Σιδέρης

Μαυριάς, Κ.Γ. (2005). *Συνταγματικό Δίκαιο*. Αθήνα: Σάκκουλα

Nugent, N. (2004). *Πολιτική και Διακυβέρνηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αθήνα: Σαββάλας

Παπάζογλου, Μ.Γ. (2009). *Οι προκλήσεις του εξευρωπαϊσμού και της διαβούλευσης για το ελληνικό πολιτικό σύστημα: ευρώ-ρεπουμπλικανισμός και η δημοκρατική διαχείριση της συναίνεσης και της αμφισβήτησης*. Αθήνα: Παπαζήση

Renault, A. (2007). *Τι είναι ένας ελεύθερος λαός; Φιλελευθερισμός ή Ρεπουμπλικανισμός;* Αθήνα: Πόλις

Τρωιάνος, Σπ., Βελισσαροπούλου, Ι., Καρακώστα (2002). *Ιστορία Δικαίου*. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα

Χατζής, Α. (2000). «Η αναβίωση της ρεπουμπλικανικής θεωρίας δικαίου: μια κριτική προσέγγιση» στο *Επιστήμη και Κοινωνία, Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, Άνοιξη 2000, τεύχος 4, σελ 79-116. Αθήνα: Σάκκουλα

Χρυσόχοου, Δ.Ν. (2003). *Θεωρία της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης*. Αθήνα: Παπαζήση

- Χρυσοχόου, Δ.Ν. (2005). *Για μια ευρωπαϊκή res publica*. Αθήνα: Παπαζήση
- Χρυσοχόου, Δ.Ν. (2007). *Σχεδίαση μετακρατικής πολιτείας*. Αθήνα: Παπαζήση
- Χρυσοχόου, Δ.Ν. (2008). *Η άδηλος κυριαρχία*. Αθήνα: Παπαζήση
- Χρυσοχόου, Δ.Ν. (2010). *Caritas rei publicae*. Αθήνα: Σιδέρης
- Χρυσοχόου, Δ.Ν., Τσινισιζέλης, Μ.Ι., Υφαντής, Κ., Σταυρίδης, Σ., Ξενάκης, Δ.Κ. (2009). *Ευρωπαϊκή πολιτεία. Η τέχνη της συνδιάθεσης*. Αθήνα: Σαββάλας

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Bellamy, R. and Castiglione, D. (2003). “Legitimising the Euro-‘polity’ and its ‘regime’: the ‘normative turn’ in European studies”, *European Journal of Political Theory*, vol. 2 no. 1, 7-34
- Berlin, I. (1958). “Two concepts of liberty” στο Berlin, I. (1969) *Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press
- Bock, G. and Skinner, Q. and Viroli, M. ed. (1990). *Machiavelli and Republicanism*. Cambridge: Cambridge University Press
- Bowman, J. (2006). “The European Union Democratic Deficit: Federalists, Skeptics and Revisionists”, *European Journal of Political Theory*, 5, 191-212
- Chrysochoou, D.N. (2001). “Towards a civic conception of the European polity”, *ESRC “ONE EUROPE OR SEVERAL?” Programme Working Papers*, Working Paper no. 33
- Chrysochoou, D.N. (2002a). “Europe in the republican imagination”, *Constitutionalism Web-Papers*, ConWEB no. 3
- Chrysochoou, D.N. (2002b). “Europe’s Republican Moment”, *Journal of European Public Policy*, 24 (4), 341-357
- Cullen, M. (2000). “Rational creatures and free citizens’: Republicanism, Feminism and the writing of history”, *The Republic*, no.1, 60-70
- Digerser, E. D. (2004). “Citizenship and the Roman Res Publica: Cicero and a Christian Corollary” στο Weinstock, D and Nadeau, Ch. ed. (2004) *Republicanism: history, theory and practice*, London: Frank Cass Publishers
- Faure, Ch. (2002). “Rights of virtues: Women and the Republic” στο Gelderen van, M. and Skinner, Q. (2002) *Republicanism: A Shared European Heritage. Volume II*.

The Values of Republicanism in Early Modern Europe. Cambridge: Cambridge University Press

Haakonssen, K. (1993). "Republicanism" στο Robert E. Goodin and Philip Pettit (1993) *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, Oxford: Blackwell, 568-574

Honohan, I. (2002). *Civic Republicanism. The Problems of Philosophy*. London: Routledge

Larrere, C. (2002). "Women, Republicanism and the Growth of Commerce" στο Gelderen van, M. and Skinner, Q. (2002) *Republicanism: A Shared European Heritage. Volume II. The Values of Republicanism in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press

Lavdas, K.A. (2001.) "Republican Europe and Multicultural Citizenship", *Politics*, 21 (1), 1-10

Lavdas, K.A. (2007). "A European Republic in a Polycultural Setting: Authority and Diversity in Europe's Emerging Polity", *Cyprus Center of European and International Affairs*, no. 4

Lavdas, K.A. (2010). "Normative Evolution in Europe: Small States and Republican Peace", *LSE "Europe in Question" Discussion Paper Series*, 17

Lavdas, K.A. and Chryssochoou, D.N. (2005). "Redesigning Europe: a liberal and republicanist approach",

Lavdas, K.A. and Chryssochoou, D.N. (2006). "Public Spheres and Civic Competence in the European Polity. A case of liberal republicanism?" στο Honohan, I. and Jennings, J. ed. (2006) *Republicanism in Theory and Practice*, London & New York: Routledge

Lavdas, K.A. and Chryssochoou, D.N. (2009). *Republican Europe in a Liberal Milieu*. New York: New York University School of Law

Miller, D. (2008). "Republicanism, National Identity and Europe" στο Laborde, C. and Maynor, J. ed. (2008) *Republicanism and Political Theory*, Malden USA: Blackwell

Pettit, P. (1997). *Republicanism. A Theory of Freedom and Government*. New York: Oxford University Press

Pettit, P. (2001). *A theory of freedom: from the psychology to the politics of agency*. Cambridge: Polity

Phillips, A. (2000). "Survey article: feminism and republicanism. Is this a plausible alliance?". *The Journal of Political Philosophy*, 8 (2), 279-293

Rahe, P.A. (2008). *Against Throne and Altar. Machiavelli and Political Theory under the English Republic*. New York: Cambridge University Press

Rawls, J. (1993). *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press

Sellers, M.N. (1998). *The Sacred Fire of Liberty: Republicanism, Liberalism and the Law*. New York: New York University Press

Shapiro, I. (2002). "Optimal Deliberation?", *The Journal of Political Philosophy*, 10 (2), 196-211

Sullivan, V.B. (2004). *Machiavelli, Hobbes & the Formation of a Liberal Republicanism in England*. Cambridge: Cambridge University Press

Sunstein, C.R. (1988). "Beyond the Republican Revival", *Yale Law Journal*, 97, 1539-1590

Vega, J.A. (2002). "Feminist republicanism and the political perception of gender" στο Gelderen van, M. and Skinner, Q. (2002) *Republicanism: A Shared European Heritage. Volume II. The Values of Republicanism in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press